

Peti dio

***U Krajini
posle ofanzive***

Junačka Druga krajiška udarna brigada

MILUTIN MORAČA

Prije neposrednog susreta i poznanstva sa borcima i rukovodionicima 2. krajiške udarne brigade čuo sam o njihovoj borbenosti, druželjublju, borbenoj umješnosti i primjeni vatrenih klinova prilikom napada na gradove i veća neprijateljska uporišta. Bio sam dobro obaviješten o tome da su se istakli osvajajući Jajce, Bihać, Bosanski Novi i brojna druga naseljena mjesta. Posebno sam uvažavao i cijenio način rukovođenja tom proslavljenom borbenom jedinicom, vojničku sposobnost njenih komandanata, komandira i političkih komesara, među njima Ratka Martinovića, Niku Jurinčića, Đurina Predojevića, Idriza Čejvana, Ranka Šipku, Đuru Štrpca, Milu Vučenovića, Dušana Egića, i ostale...

Poslije četvrte neprijateljske ofanzive, u martu i aprilu 1943, kao komandant 4. krajiške brigade, neposrednije sam se upoznao sa vještinom ratovanja 2. krajiške brigade, dok su te dvije krajiške udarne jedinice operisale na prostoru Bosanskog Petrovca i Drvara. Priželjkivao sam da se 2. krajiška uvrsti u sastav 5. krajiške divizije. Želja mi se donekle ostvarila kad sam postao komandant 5. krajiške udarne divizije, koja je operisala u proljeće 1943. u srednjoj Bosni, namjeravajući da kasnije pođe u susret Operativnoj grupi divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ i pokuša da je rastereti od žestokog neprijateljskog pritiska u petoj ofanzivi. Nešto ranije, naime, Košta Nađ, komandant 1. bosanskog korpusa, naredio je 2. krajiškoj da krene iz Krajine u srednju Bosnu i uđe u sastav 5. krajiške divizije.

Neočekivano sam dobio poziv 19. maja 1943. da hitno dođem u štab divizije. Požurio sam na sastanak i usput razmišljao o čemu će se razgovarati. Pretpostavljao sam da predstoji neki veći napad na neprijatelja, ali nisam mogao odgonetnuti gdje.

U štabu 5. divizije, pored Koste Nađa i Slavka Rodića, sreo sam Voju Todorovića, komandanta Prve, i Đurina Predojevića, komandanta krajiške brigade. Dok smo čekali da sastanak zvanično počne, Đurin mi je ukratko ispričao o borbama i napornom putu 2. krajiške prema srednjoj Bosni, o pojavi opake bolesti - tifusa, slaboj ishrani, nedostatku odjeće i obuće. Sve te nevolje - naglasio je, nisu omele borce da neprijatelju nanose ozbiljne udarce.

Na zvaničnom sastanku Košta Nađ, sa njemu svojstvenom jezgrovitosti prilikom saopštavanja značajnih odluka, objasnio je da je formiran 2. bosanski udarni korpus, da u njegov sastav ulaze 4., 10. i 12. kra-

jiška udarna divizija, da je Slavko Rodić, dosadašnji komandant 5. divizije, imenovan za komandanta novoformiranog korpusa, a ja za komandanta 5. divizije. Istovremeno je uslijedilo naređenje za pokret divizije u istočnu Bosnu. Iskorio sam priliku da zajedno sa komandantima 1., 2. i 4. krajiške brigade - Vojom Todorovićem, Đurinom Predojevićem i Radom Zorićem - razradim plan nastupanja i prelaza preko rijeke Bosne. Bilo je predviđeno da 1. i 4. krajiška idu preko Očauša i Blatnice, a 2. krajiška preko Šipraga, Novakovića i Panića.

Sa 5. krajiškom divizijom u istočnu Bosnu su pošli, osim Koste Nađa, članovi Vrhovnog štaba Ivo Lola Ribar, Vladimir Popović, Rato Dugonjić i Arso Jovanović.

Brigade su marševale po izuzetnom nevremenu i stigle na lijevu obalu Bosne. Kiša nije prestajala i prave bujice su rušile sve pred sobom. Bosna je silno nadošla i postala teško premostiva prepreka. Održavao sam vezu sa komandantima brigade i upozoravao da se nešto nepromišljeno ne učini. Đurin mi je poručio da se teško došlo do Topčić Polja, da je njegov 1. bataljon spreman da se zaputi, noću 26. i 27. maja, na suprotnu obalu da uspostavi i proširuje mostobran. Gotovo istovremeno obaviješten sam da se 1. krajiška približavala Nemili, a 4. krajiška gazu kod Begovog Hana. Uveče je uslijedila nezapamćena provala oblaka i nastao pravi potop. Vododerine i potoci postali su teško prohodne vodene prepreke. Borci i rukovodioci su ponegdje gazili vodu do prsiju, držali se za ruke da ne potonu i jedva se izvlačili iz bujice. U jednoj vododerini bujica je iznenadila i odnijela nekoliko boraca 2. krajiške brigade. Među njima, kako sam obaviješten, bio je i oboljeli Branko Labus, koji nije htio da ostane u bolnici. Nepogoda kakva se rijetko pamti i pojava neprijateljskog oklopnog voza koji je milio prugom pored Bosne zabrinuli su nas i primorali da u hod u odlučujemo šta dalje da se radi. Baš u tom je komandant Đurin Predojević javio da se jedinice 2. krajiške, i pored brojnih teškoća, uporno približavaju Bosni, da su u Topčić Polju našli nekoliko čamaca i da su spremni da zaveslaju ka drugoj obali. Bio sam u dilemi da li da to dopustim. Sa političkim komesarom Ilijom Materićem i ostalim drugovima procijenio sam da je upućivanje boraca preko nabujale i hirovite rijeke suviše rizično, u trenutku kad je neprijatelj ocijenio kuda se krećemo. Stoga je, u dogovoru sa komandantom korpusa Kostom Nadom, brigadama naređeno da se vrate u mjesta iz kojih su došle.

U svanuće, 29. maja 2. i 4. krajiška brigada su krenule za Blatnicu i Mladikovinu. Pošto je bio dobro obaviješten o pokretu divizije prema rijeci Bosni, neprijatelj je prema njoj pokrenuo svoje snage iz najbližih garnizona. Tako se već toga dana, u jedanaest časova, razvila oštra borba sa domobranskom bojnomo koja je nastupala od Teslića. Četvrta krajiška je odbacila neprijatelja sa prvih položaja, a 2. krajiška je marševala željezničkom prugom prema Buletiću. Neprijatelj je primijetio izduženu kolonu i zasuo je minobacačkim granatama. Od eksplozija minobacačkih granata život su izgubili Đorđina Vrbica Dina, član Politodjela, Munib Maglajlić, zamjenik političkog komesara brigade, i pet boraca. Teže su ranjeni Đurin Predojević, komandant brigade, Milan Zgonjanin, komandant 1. bataljona, a lakše Radenko Bročić, član politodjela i nekoliko boraca. U takvoj situaciji naređeno je jedinicama 4. krajiške da pri-

skoče u pomoć i pojačaju napad na neprijatelja desnom obalom Blatnice. Bataljoni 2. krajiške brigade pomjerili su se na lijevu obalu riječice i zauzeli nekoliko dominantnih visova. Neprijatelj je pružao žestok otpor, ali je popodne primoran da uzmakne u polazni garnizon Teslić.

Dinina, Munibova i smrt još petorice boraca, zatim ranjavanje Đurina, Milana i Radenka, teško smo primili u štabu divizije, i o tome obavijestili štab 1. bosanskog korpusa.

Druga i 4. krajiška brigada stigle su 30. maja u Buletić i Pribinić, i očekivale naredne zadatke. Prva krajiška brigada, kojoj je javljeno o borbi kod Blatnice, krenula je preko Bjelobučja i Očauša. Sa njom su išli članovi Vrhovnog štaba i komandant 1. bosanskog korpusa.

Održali smo sastanak u štabu divizije i razmatrali kako da se popune upražnjena rukovodeća mjesta u 2. krajiškoj udarnoj brigadi. Poslije brižljivog raspravljanja, odlučeno je da komandant brigade bude Dragutin Stanić, iskusni starješina, jedan od hrabrih organizatora ustanaka u Potkozarju, dotadašnji zamjenik komandanta 1. krajiške udarne brigade. Na mjesto zamjenika političkog komesara brigade postavljen je Milosav Milosavljević, prekaljeni komunista i partijski rukovodilac, do tada zamjenik političkog komesara 1. krajiške brigade.

Prvog juna imali smo sastanak sa članovima Vrhovnog štaba i štaba korpusa. Razgovarali smo o naredbi druga Tita da 5. divizija odmah krene prema Fojnici i mostarskoj pruzi, u susret Operativnoj grupi Vrhovnog štaba. U to vrijeme brigade 5. divizije još se nisu bile potpuno oporavile od napornih borbi, slabe ishrane i pjegavog tifusa u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi i poslije nje. Na primjer, samo na maršu divizije prema rijeci Bosni od silnih kiša i raskvašenog terena, a zbog slabe obučee, zbog rana na nogama bilo je izbačeno iz stroja više od stotinu boraca. Kad se ocijenilo da 2. krajiška, uslijed znatnih gubitaka i iscrpljenosti većine boraca, trenutno nije spremna za teže borbe i duže marševe, donijeta je odluka da ona ostane u srednjoj Bosni i da se uključi u sastav 12. krajiške divizije. Teška srca sam pristao da se 2. krajiška izdvoji iz sastava divizije.

Kasnije, u toku rata, slušao sam preko radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« o uspješnim borbama 2. krajiške brigade u istočnoj Bosni. Kada je 17. istočnobosanska divizija krenula, krajem jula 1944, iz Crne Gore da u sastavu Operativne grupe divizija (2. proleterska, 5. i 17. divizija), pod komandom Peka Dapčevića, učestvuje u operacijama u Srbiji, 5. i 17. divizija dugo su ratovala zajedno: na Kopaoniku i Toplici, na maršu preko Ivanjice, Arilja i Dragačeva, u prodoru kroz Šumadiju, sve do Arandelovca, Kosmaja, Gornjeg Milanovca i Rudnika. U oktobru 1944. 5. divizija je učestvovala u oslobođenju Beograda, a 17. divizija u oslobođenju Kragujevca. U borbama u Srbiji 2. krajiška udarna brigada istakla se po vještini ratovanja, visokom moralu i političkoj zrelosti boraca.

Posebno mi je imponovalo saznanje da je 2. krajiška, prilikom priprema za proboj sremskog fronta, uključena u Južnu operativnu grupu divizija 1. armije, da je uspješno forsirala Savu kod Brčkog i produžila prema Županji i Slavonskom Brodu. U to vrijeme bio sam načelnik štaba 1. armije. Pažljivo sam pratio, pored ostalih, smjelo nastupanje 2. krajiške udarne, kako ona lomi odbranu neprijatelja u našem nastupanju kroz Slavoniju i nanosi mu osjetne poraze.

Dio posade napustio tenkove i krenuo u potjeru

SVETO KERKEZ

Nakon proboja iz Grmeča u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi i kratkog odmora na Kozari, brigada se ponovo prebacila preko rijeke Sane i razmjestila u selima oko Bosanske Krupe, gdje se pripremala za organizovane borbe oko Krupe i Bosanskog Novog. Drugi bataljon je bio smješten u selu Pučenik, odakle su čete odlazile na borbene zadatke: sprečavanje pljačke i paljenja sela, uništavanje neprijateljevih transportnih sredstava i snabdjevačkih kolona i postavljanje zasjeda. Marta 1943. godine 2. četa 2. bataljona, sa komandirskom Nikolom Praštalom, organizovala je zasjedu na cesti Bosanska Krupa - Jasenica, a iz Krupe su se očekivali kamioni sa njemačko-ustaškim pljačkaškim ekspedicijama, koje su često izlazile u susjedna sela, ubijale nedužno stanovništvo koje se nakon ofanzive tek vraćalo iz grmečkih zbjegova, nemilosrdno pljačkali sve što im je do ruku dolazilo, uhvaćene seljake odvodili u logore, a njihova imanja spaljivali. Okolno zemljište još je bilo pokriveno snijegom, a cesta iz Krupe blago i jedva primijetno krivuda između brežuljaka mjestimično prošaranih zbog topljenja snijega.

Četa se našla u gustoj mladoj hrastovoj šumi na kojoj se još zadržalo požutjelo lišće. Šuma je bila iznad ceste, a zemljište na suprotnoj strani strmo se spuštalo ka sjeveroistoku. Četi je dodjeljen i teški mitraljez, sa prekaljenom poslugom Radom Dobrićem, Dušanom Bundalom i Stojanom Rendićem. Veoma iskusan, komandir čete je brzo izdao zadatke vodovima i oni su odmah krenuli ka određenim rejonima i pristupili pripremi zasjede.

Dok su vodovi kretali svojim pravicima komandir 2. voda Ilija Mudrinić Iča i desetar Trivo Indić (podlegao je ranama zadobijenim pri napadu na Tuzlu 1943), izdvojili su mene i Milanka Predojevića (poginuo kao puškomitraljezac na Kopaoniku 1944), izveli nas na ivicu šume i pokazali preko ceste i poveće uvale jedno zaobljeno uzvišenje pokriveno snijegom, a samo na vrhu uzvišenja uzdizale su se iznad snijega krupnije gromade kamenja. Dali su nam dvogled, a zatim je Mudrinić rekao da smo nas dvojica određeni u »IZVIDNICU«. Trebalo je da se što prije prebacimo na uzvišenje, maskiramo i osmatramo u pravcu Krupe, posebno cestu koja povija iznad izvora rijeke Krušnice i produžava ka rejonu zasjede. O svemu primijećenom trebalo je odmah da izvijestimo komandira.

Uzvišenje je od rejona zasljeđe dijelila jedna jako duga i široka uvala, koja se prema Krušnici sužavala i tako skraćivala rastojanje između uzvišenja i ceste. Mi smo to suženje iskoristili i ubrzo se našli na vrhu uzvišenja. Vrijeme je bilo izuzetno lijepo, sunce već visoko, a razrušena i izgorijela Krupa od ranijih borbi, sa ponekom još preostalom zgradom, obasjana sunčevim zracima, pojačanim bjelinom snijega, vidjela se i bez dvogleda. Krušnica bistro-plava, nabujala vodom, hućala je stvarajući utisak vjetra na planini. Naizmjenično smo osmatrali vizuelno i dvogledom, i satima gotovo ništa nismo primjećivali.

Odjednom smo začuli od pravca Krupe brujanje motora. Prvo smo pomislili da su avioni, koje gledajući nebo iznad Krupe, i pored naprežanja, nismo primjećivali. Zbog toga smo osmatranje koncentrisali na cestu. Mada se buka motora sve više približavala, a krivine ceste se vidjele kao na dlanu, mi još ništa nismo primjećivali. Stoga smo se dogovorili da se spustimo do jednog prevoja bliže prvoj krivini, pretpostavljajući da bi sa njega morali osmotriti i otkriti o čemu se radi. Znali smo da četa nema protivtenkovskih sredstava i da se, ako budu tenkovi, može suprotstaviti samo svežnjevima ručnih bombi. Tek što smo krenuli prema prevoju, na njega izbi jedan tenk, a zatim još dva. U kupolama, do polovine, napolju su stajali po jedan član posade u crnim uniformama, dvogledima su osmatrali okolinu.

Tenkovi su nam presjekli najkraći put do čete, stoga smo promijenili pravac i najvećom brzinom potrčali niz brijeg prema uvali koja je vodila gotovo paralelno sa cestom iz čijeg dna je trebalo, suprotnom stranom, izaći na cestu i doći do šume u kojoj se nalazila zasljeđa čete.

U međuvremenu, otkrili su nas i osuli nekoliko rafala iz tenkovskih mitraljeza. Trčeci, osjetili smo da su prekinuli paljbu. Malo smo zastali i primijetili da su tenkovi produžili pokret cestom na koju je iz uvale trebalo da izbijemo, a četiri vojnika sa automatima trčali su za nama vičući: »Halt, Halt!«. U prvo vrijeme nisu otvarali vatru iz automata, vjerovatno su namjeravali da nas uhvate žive. Ja sam na nogama imao čizme skinute sa poginulog njemačkog vojnika za vrijeme borbi na Drenovoj glavici. Na desnoj čizmi, preko sredine tabana (ranije od mraza), prelomio se bio đon, koji me je za vrijeme trčanja neprestano štipao za taban. Na tabanu mi se napravila rana, a čizma gotovo napunila krvlju. Milanko je na nogama imao gumene opanke. Bili smo naoružani puškama, sa po dvije ručne bombe. Stariji od mene, krupniji i jači Milanko je trčao mnogo brže. Uvala je bila jako duga, a na svom završetku povijala se prema sjeveroistoku i blago uzdizala prema jednom selu, udaljavajući se od rejona zasljeđe čete. Mi smo sve sporije trčali, s obzirom da smo nailazili na sve veću uzbrdicu, a i snijeg je ojužio, tako se rastojanje između nas i njemačke četvorke već podosta skratilo, tim više što dok smo mi trčali ravnim dijelom uvale, a oni nizbrdo. Kada smo mi pošli uzbrdo, oni su trčali ravnim dijelom uvale. Bili smo se već jako zamorili, a za nesreću, uvala je bila bez ikakvog rastinja ili zaklona - bijelila se od snijega.

Trčeci, naišli smo na manju gomilicu kamenja, koja se nešto uzdizala iznad snijega. Zalegli smo i otvorili vatru na goniocce. I oni, su kao po komandi, polegali otvarajući vatru iz automata. Međutim, oni nisu

gubili vrijeme. Dvojica su nas kratkim rafalima prikiivali za zaklon, a druga dvojica su se prebacivala prema nama. Obostrano (vjerovatno uslijed zamorenosti), vatra je bila neprecizna. Na brzinu smo se dogovorili da Milanko gađa, a da se ja prebacujem, pošto sam sporije trčao. Kada sam pokušao da potčrim noga me je strahovito zaboljela. Sjeo sam, skinuo čizme, zadjenuo sare za opasač i u vunenim čarapama krenuo dalje.

Odmičući uvalom, naišao sam na neku manju brinu, zalegao i počeo otvarati vatru, dok je Milanko krajnjim naporom trčao prema meni. Sada smo obojica gađali, pa je gonilac na lijevom krilu grupe pao. To nam je bilo prvo olakšanje, koje se pretvorilo u veliko samopouzdanje, tim više što nikad ranije nismo bili odsječeni od čete i samostalno vodili borbu.

Sve vrijeme najviše sam bio opterećen time šta da radimo ako jedan od nas bude ranjen, jer drugi ga sigurno ne bi mogao iznijeti; kako barem jedan od nas da stigne i obavijesti četu o pokretu tenkova; kuda će biti usmjeren njihov dalji pokret, i da li će se sa ceste pred nas sjuriti još neka grupa fašista, s obzirom na to da su tenkovi sve više ubrzavali pokret cestom gotovo paralelno sa uvalom kojom smo se kretali.

U međuvremenu, zaštekali su mitraljezi i otpočele eksplozije ručnih bombi iz šume u rejonu zasjede čete. To nam je donijelo drugo ohrabrenje. Sada smo bili preokupirani mislju kako što prije stići do čete. Ne znam zbog čega, u uvali smo se razdvojili. Ja sam skrenuo desno, uz stranu prema cesti, a Milanko je produžio uvalom, prema selu. Goniooci su po otpočinjanju borbe u rejonu zasjede zastali, otvarajući na nas vatru s mjesta. Zaklonjen krivinom uvale, mukom sam uz klizanje i padanje, izbio na cestu. Četa se sa tenkovima borila punom žestinom. Na cesti sam zatekao poslugu teškog mitraljeza u trenutku kada je rasklapala mitraljez radi prebacivanja na naredni položaj. Inače, pretila joj je i opasnost od neprijateljevih tenkova. U razgovoru sa drugovima, primijetim da me nešto mjerkaaju od pojasa do nogu, i jedan od njih me priupita jesam li ranjen. Tek tada sam primijetio da mi je za opasačem ostala samo jedna čizma, a kroz desnu čarapu napolje curila je krv.

Posluga je otišla na njen zadatak, a ja sam produžio kroz šumu da tražim komandira čete. Sada mi je najveću muku zadavala izgubljena čizma. Obukao sam preostalu (lijevu), i iza streljačkog stroja čete, u dubini šume, našao komandira Nikolu i izvijestio ga šta se dogodilo. Nikola je, prirodno smirenim glasom, rekao; »Ne sekiraj se, oni su otkrili vas, a mi smo iznenadili njih«. Upitao me da li me je nažuljala čizma i uputio kod četne bolničarke da mi previje nogu. Tada sam s olakšanjem shvatio da i, pored naše prevelike bojazni, četa nije bila iznenađena.

Pošto smo se nalazili na uzvišenju, suprotno od zasjede, neprijatelj nije znao za raspored čete, pa je pažnju više skoncentrisao na potjeru za nama. Povremeno je otvarao vatru, a tenkovi su se komotno kretali cestom. Po nailasku u rejon zasjede, četa je na njih sručila iznenadnu vatru. Pošto nisu smjeli u šumu, plašeći se protivtenkovskih sredstava (kojih četa nije imala), tenkovi su otvarali vatru s mjesta. Ubrzo je iz

pravca Krupe pristigla njemačka pješadija na kamionima i, uz podršku vatre tenkova, krenula u napad. Dobro organizovanom vatrom čete naneseni su joj gubici, i napad je odbijen. Dok su Nijemci, prikovani vatrom čete, vodili borbu za šumicu, tenkovi su se, sa manjim dijelovima pješadije, povukli nešto unazad i rokirali udesno, pokušavajući da sa zapadne strane zaobiđu šumu i četu napadnu bočno i s leđa. Komandir čete je procijenio namjere neprijatelja, pa je naredio da se lijevokrlni vod povuče na susjednu kosu, na koju je nešto ranije prebačen i teški mitraljez, i da sa kose vatrom štite povlačenje čete.

Pošto ni tenkovi ni pješadija nisu mogli dalje, otvarali su vatru iz šume. Uskoro im je počela pristizati pomoć iz Krupe, a lijepo vrijeme omogućavalo je i napad avijacije. Četa se pod zaštitom mitraljeza i ranije izvučenog voda bez gubitaka povukla u dubinu.

Po povratku u selo, kurir štaba 2. bataljona, možda koju godinu stariji od mene, iskusan borac, mislim da se zvao Dubajić, vidjevši me u čarapama, izvadio je iz torbice vojničke cokule i dao im ih, a na nogama su mu ostali opanci od goveđe kože. Nećkao sam se i tražio opanke. Rekao je da mi cipele samo pozajmljuje, jer liječi prste na nogama, promrzle u ofanzivi na Grmeču. Cipele sam do kraja poderao. U kasnijim borbama pored cipela na nogama nastojao sam da nosim još jedan par u torbici, želeći da se odužim drugu. Na žalost, po odlasku brigade iz Podgrmeča rastali smo se i nisam bio u prilici da mu se revanširam. Mislim da je moj saborac Milanko, dobro uradio što je produžio uvalom, jer je još više doveo u zabludu gonioce o položaju čete. Prikrivajući se kroz sela, u toku noći i on je stigao u sastav čete. Kasnije je ustanovljeno da su tenkovi nešto ranije izašli iz Krupe i stajali zaklonjeni iza krivine zbog čega se sa našeg mjesta nisu mogli otkriti.

I toga puta fašisti su izgleda zaboravili da su veoma često napuštali svoje tenkove i druga borbena sredstva, ali ne radi potjere i pokušaja da uhvate borce NOB-a, već zbog toga što su ih iskusni i prekaljeni borci 2. krajiške brigade primoravali na to. Svaki cinizam i šepurenje u borbi sa 2. brigadom fašisti su skupo plaćali..

Eto, i to se događalo na borbenom putu 2. krajiške brigade.

»Otpisani puškomitraljezac«

TRIVUN PUVALIĆ

UVrbljanima, krajem marta 1943, 2. odeljenje 2. voda 2. čete 2. bataljona 2. krajiške brigade zanoćilo je pokraj starih vodenaica u blizini rijeke Sane. Sjutradan me je komandir voda Mičo Žujanović odredio, kao puškomitraljesca, da se javim komandiru 3. voda Đurađu Polovini i da sa njegovim vodom krenem na zadatak. Kao pojačanje, sa 3. vodom krenulo je i odjeljenje teškog mitraljeza, na kojem je nišandžija bio Drago Sakradžija. Grupa je imala oko 40 boraca. Iz sela Vrbljana krenuli smo u koloni u pravcu planine Osoje. U toku kretanja primijetio sam da nas prati jedan čovjek u civilnom odjelu i odmah sam o tome obavijestio komandira voda Đurađa Polovinu. Na to mi je odgovorio da ne pravim paniku. Na nas su već počeli da pucaju Nijemci i četnici sa desne obale Sane, ali pošto smo bili na velikoj udaljenosti nismo na to obraćali pažnju, već smo nastavili kretanje. Čovek u civilu nas je i dalje posmatrao sa jednog brda, koje je ostalo između nas i bataljona.

Savladani umorom, stigavši u mjesto zvano Osoje, odmah smo posjedali na jednu ledinu. Iza nas su bila dva dana bez hrane i 10 kilometara pređenih u toku dana. Komandir voda je zatražio da se javi sedam dobrovoljaca za patrolu. Odmah sam se javio, kao i Đuđa Majkić iz Kozina, takođe puškomitraljezac. Imena ostalih drugova ne znam - sjećam se samo da je vođa patrola bio jedan brka. Krenuli smo odmah na zadatak. Idući kroz šumu došli smo do Sane, na čijoj se obali nalazio jedan veliki kamen, kao poručen za dobar zaklon i za osmatranje.

Zauzeli smo mjesta i posmatrali Nijemce koji su bili raspoređeni duž desne obale Sane na udaljenosti oko 700 - 800 metara. Htjeo sam odmah da otvorim vatru, ali komandir patrola mi nije dozvolio. Bilo mi je krivo, i između nas je došlo do prepirke. Zaprijetio mi je da će me ubiti na licu mjesta ako opalim metak. Tu smo se zadržali oko 15-20 minuta. U meni se nešto pobunilo, nisam mogao više da čekam i odmah sam krenuo istim putem nazad ka vodu. I ostali su krenuli za mnom na rastojanju od 100 metara.

Čule su se borbe na sve strane, što je značilo da je brigada napadnuta.

Moj pomoćnik i ja požurili smo da što prije stignemo do svoga voda. Išli smo istim putem kojim smo prije pola sata prošli i naletjeli na veću grupu Nijemaca. Po mojoj procjeni bilo ih je oko stotinu. Nalazili su se u blizini moga voda - udaljeni 100 - 150 metara. Vod je bio

bez obezbjeđenja, a neki drugovi su spavali. Nijemci me nisu primjetili, a ja sam prozreo njihovu namjeru - da pohvataju žive naše drugove. U toj brzini učinilo mi se da u grupi Nijemaca vidim mog komandira voda Majkić Milanka Miću, jer je on nosio njemačku uniformu i na leđima telečak - ranac.

Pošto nisam bio siguran a vremena za razmišljanje nije bilo, viknuo sam »ko je to«. Nijemci su se okrenuli i, pošto su vidjeli da sam sam, dali su mi znak da im pridem. Shvativši situaciju u kojoj se nalazim bacio sam bombu, koju sam već spremnu držao u desnoj ruci, a zatim sam otvorio vatru iz stojećeg stava, skočivši iza jednog stabla na proplanku. Povikao sam »opkoli lijevo i desno krilo«. Tukao sam dok sam imao municije. Kad mi je nestalo municije pozvao sam pomoćnika. Međutim, njega i ostalih drugova nije bilo.

Ostao sam sam. Neprijatelj me je počeo opkoljavati. Nisam imao kud. U nekoliko koraka, sa proplanka sam skočio u šumu i trčao prema Sani. Tu sam naletio na Gojka Ličinu iz Dubovika. Od njega sam dobio metak. Bježali smo, a Nijemci su nam bili za petama. Ugledali smo jednu malu pećinu. Onako opkoljeni nismo imali kud, nego smo se tu uvukli, otvor zatrpali kamenjem i napravili puškarnicu. Dogovorili smo se da se borimo do posljednjeg metka, a ako nas pronađu da se živi ne predamo, te smo zato spremili jednu bombu. Nijemci su krenuli na drugu stranu. Nisu nas pronašli, a drugovi koji su se odmarali, bili su spašeni, jer u trenutku kada sam ja bacio bombu na Nijemce i privukao vatru na sebe, oni su se povukli u šumu i otišli u sastav brigade.

Od toga dana više nisam vidio moju 2. krajišku brigadu. Mitraljez i ja bili smo na spisku otpisanih. Drug Ličina i ja smo čekali da padne mrak da bi se mogli izvući. Kad se smrklo krenuli smo u pravcu Crkvenog, jer smo vjerovali da se brigada tamo povukla. Bili smo umorni, gladni i žedni. Negdje oko pola noći stigli smo blizu Crkvenog. Primjetili smo da se tamo ispaljuju rakete. Zaključili smo da su to njemačke snage. Vratili smo se dublje u šumu i nastavili da se krećemo prema zapadu. Bila je to visoka jelova šuma. Umor, glad i žeđ su nas sve više osvajali. Bili smo duboko u šumi. Čuli smo glasove životinja. Ma koliko čovjek bio hrabar, u toj divljini ga uhvati strah. Činilo nam se da su se sve šumske zvjeri okupile okolo i da nas vrebaju iza drveća. Tamarali smo po šumi ne govoreći jedan drugom ništa. Kad bi ugledali malo snijega uzimali smo ga i njime kvasili usta, pokušavajući bar žeđ da ublažimo. U zoru smo se našli u čamovoj šumi. Pošli smo prema sjeveru. Vjerovali smo da se tamo nalazi neko naselje, gdje ćemo se malo odmoriti i dobiti nešto hrane. Tako smo izbili blizu nekih koliba u Crkvenom, ispod planine Šiše, koja nam je bila glavni orijentir prilikom kretanja jer smo prvi put bili na tom terenu.

Već je dan bio odmakao kad smo se približili nekim kolibama na 200 - 300 metara. Ispred nas je izletio neki stariji čovjek i rekao nam da su Nijemci u blizini, na 100 metara. Povukli smo se dublje u šumu, gdje smo se malo i odmorili. Krenuli smo prema Grmeču, ali nismo nigdje izlazili na put. Čitav dan smo išli, a i drugu noć smo prenoćili u šumi. Jedan od nas je drijemao, a drugi stražario, na smjenu, do zore. A onda, opet put pod noge.

Tek trećeg dana smo stigli u selo Zaolje. Raspitivali smo se da li je tuda prošla 2. brigada i da li u selu ima partizana. Dobili smo negativan odgovor. Morali smo tu prenoćiti. Dali su nam po parče kukuruznog hleba. Onako pregladnjeli, jedva smo ga gutali. Četvrtog dana smo stigli u selo Jelašinovci. Javili smo se stražaru, jer je tu bila komanda mjesta, da nas prijavi komandantu Stevi Vještici. Kad je stražar ušao, komandir nije htio da čuje za nas, počeo je da viče da smo bjegunci iz brigade. Onako ljut, uletio sam unutra, da vidim koga on to naziva bjeguncima. Jer, da smo bjegunci ne bi došli da pitamo za našu brigadu. On nas je poslao kod komandanta 4. krajiške divizije u selo Potkalinje, kod kuća Vardi. Stigli smo uveče i odmah tražili komandanta Šošu. Pitao nas je šta se dogodilo. Rekao je da bi on, da je bio na mome mjestu, sve Nijemce pobio, neshvativši kakav je bio moj položaj. Ponovo sam mu objasnio da sam, spriječio da 40 drugova bude uhvaćeno na spavanju. Pošto je sve razumio, čestitao mi je i rekao da se brigada nalazi na istom terenu. Raspitivao se odakle smo i dao nam je po tri dana da idemo kući, da se odmorimo, a nakon toga da odemo u sastav svoje brigade.

Poslije mnogo zajedno provedenih časova, Gojko Ličina i ja smo se razdvojili - svak je otišao u svoje selo. Poslije dva dana odmora otišao sam u Lušci Palanku, u komandu mjesta, gde je trebalo da dođe i Gojko Ličina iz Dubovika. Međutim, on nije došao i više nikad se nismo vidjeli. Čekao sam šest dana na vezu sa brigadom, ali je nije bilo. Bilo mi je dosadno da ležim sa puškomitraljezom, pa sam se prijavio štabu 6. krajiške brigade i bio raspoređen u 1. četu 4. bataljona.

Tako sam se rastao sa 2. krajiškom brigadom.

Kralj degradirao komandanta brigade

BOŠKO BUKVA

Od formiranja, 2. avgusta 1942. pa do marta 1943. na dužnosti komandanta 2. krajiške udarne brigade nalazio se Ratko Martinović, poručnik bivše jugoslovenske vojske. Pod njegovom komandom brigada je prošla kroz velika borbena iskušenja i postigla izvanredne uspehe. Nekoliko dana poslije formiranja brigada je krenula u teške bitke, počev od napada, na izuzetno jako ustaško uporište Vrhpolje kod Sanskog Mosta, žestokih borbi na Manjači, oslobođenja Jajca, borbe oko Travnika, oslobođenja Bihaća, borbe na Kozari i posebno teških borbenih iskušenja u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi na području podgrmeča i Grmeča. Pored iskazane hrabrosti u svim bitkama u kojim je brigada učestvovala, Ratko je ispoljio i veliku umješnost u komandovanju, što je doprinijelo efikasnijem uništavanju neprijatelja i bržem vojničkom osposobljavanju ostalog kadra u brigadi za uspješnije komandovanje svojim jedinicama.

Krajem januara i početkom februara 1943. vođene su žestoke borbe u Podgrmeču, na području Benakovca. Jednom prilikom, kada su jedinice brigade krenula na juriš u protivnapad, Ratko se našao u streljačkom stroju. Naletjeo je na njemačkog vojnika, ubio ga, a zatim zgrabio njegovu pušku i sa otetom puškom nastavio gađati neprijatelja. Kada se bitka okončala, pušku je dao meni da je odnesem u štab brigade. Ratko se stalno nalazio u neposrednoj blizini borbenog poretka i direktno je uticao na rad jedinica i starješina pri izvođenju borbenih dejstava.

Izbjegličkoj vladi i kralju u Londonu smetalo je što su se pojedini oficiri bivše jugoslovenske vojske našli na strani NOB-a, pa su ih nazivali izdajnicima i degradirali. Takvu sudbinu doživio je i Ratko Martinović. Za vrijeme boravka štaba 2. brigade u Ruškoj, marta 1943, štab je imao jedan radio-aparat na baterije. Slušajući vijesti Radio - Londona čuli smo saopštenje o ukazu kralja Petra, kojim se degradira čina poručnik jugoslovenske vojske Ratko Martinović, sa obrazloženjem da je prešao na stranu Titovih partizana. Vijest je u štabu izazvala opšti smjeh.

Uspjela zasjeda

MILAN VRANJCS

Poslije napuštanja Podgrmeča 2. krajiška brigada je krenula sjevernim obroncima Grmeča u pravcu Ribnika, a zatim u Gornje Vrbljane. Tu smo ostali nekoliko dana i vodili borbu sa četnicima. Iz Gornjih Vrbljana krenuli smo ponovo u Podgrmeč. Stigli smo u Sanicu Gornju, zaselak Zavalje. Tu smo zakonačili. Vrijeme je bilo malo toplije. Bila je polovina marta 1943. Jutro je osvanulo lijepo, vedro. Sunce se promolilo kroz vrhove drveća na Paunovac, na cesti Ključ - Bosanski Petrovac. Sigurno su obavještajci doznali o kretanju neprijatelja u jednom ili drugom pravcu.

Sa četama je u zasjedu krenuo i komandant bataljona Simo Mrda i zamjenik komandanta Toma Trnina, zamjenik komandira Mačo Budimir, politički komesar Pero Knežević i njegov zamjenik komandira Branko Bjelić. Zasjeda je postavljena uz samu cestu. Nije se dugo čekalo, a šumom je odjeknulo brektanje motora. Naređeno je da se ne puca nego da se uhvate živi. Tako je i bilo. Grupa boraca na čelu sa Jovanom Tminom vodnikom 1. voda sišla je uz samu cestu i sačekala motor sa dva Nijemca. Kada su naišli, jednostavno su ih sa nekim štapovima zaustavili.

Simo i Stojanda, preko nekog borca ili obavještajca koji su znali njemački, saznali su od zarobljenih Nijemaca da iz pravca Ključa za Bosanski Petrovac kreće kolona kamiona. Mislim da ih je bilo šest, sa jakim pratnjom. Vozili su pakete za Uskrs garnizonu u Bosanski Petrovac. Borci, koji su bili iscrpljeni, gladni i umorni od gotovo svakodnevnog marša, jedva su čekali da kamioni naidu.

Uskoro se šumom začula huka kamionskih motora. Kada je prvi kamion stigao na čelo, a posljednji na začelje zasjede, na kamione je otvorena plotunska i mitraljeska vatra. Poslije kratke borbe kamioni su stali. Pobijeno je mnogo neprijateljevih vojnika, a mnogi su pobjegli kroz šumu Paunovca. Sa sobom su sigurno odnijeli i radio-stanicu. Borci 2. bataljona užurbano su iznosili hranu iz kamiona, ali je hrane bilo previše, a boraca malo, da bi se ta operacija završila do kraja. U blizini zasjede nalazila se uskotračna pruga, koja nam je dobrodošla za odvoženje hrane u pravcu Zavalja, gdje su bili ostali dijelovi brigade. Borci su nabacili vagončiće na prugu i na njih tovarili bogati plijen, kakav većina od nas do tada nije ni vidjela: razne kobasice, čokolada, vojnički prepečeni hljeb, jaja, razni puteri i maslaci, marmelada, šunka, jaja i

stotinu drugih đakonija. Natovarenim vagonima upravljao je Stojanda Milnović. Pošto je pruga imala pad, vagoni su počeli da jure, pa je Stojanda pao sa vagoneta i razbio glavu.

Istovremeno kamioni su odmah spaljeni, a borci su požurili da jedu. Prošlo je oko dva sata poslije podne dok je trajala akcija, sa kamionima. Međutim, Nijemci koji su pobjegli izvjestili su svoje garnizone o tome šta im se desilo. Neprijatelj je odmah intervenisao svim raspoloživim snagama ka mjestu napada. Da li su stigli kamionima ne zna se, ali činjenica je da su nas zatekli na mjestu događaja u vrijeme kad je plijen već bio evakuisan. Istog časa kad su stigle neprijateljske pješadijske jedinice, stigli su i avioni. Po paunovačkoj šumi treštale su avionske bombe, a neprijateljski rafali iz aviona sjekli su grane paunovačkih bukava. Stigla je i pješadija. Razvila se žestoka borba. Za istom bukvom zaklonili su se i partizan i Nijemac. Obojica su pucali ali nijedan nijednog nije pogodio. Kada im je nestalo municije, uhvatili su jedan drugog za usijane pušćane cijevi i vukli se oko bukve. Vidjevši to, komandant bataljona Simo Mrda uspio je da iz automata pogodi njemačkog vojnika i tako spasi borca. Za slijedećom bukvom sličan prizor - samo obrnut. Nijemac je ubio Nedeljka Malića iz sela Jelašinovaca. On je jedini poginuo u toj zasjedi. Pravo je čudo da u tako bliskoj borbi nismo imali više mrtvih i ranjenih. Pošto se primakao prvi suton, naše jedinice su se povukle u pravcu Zavalja, a zatim su bez odmora, krenule preko Grmeča u pravcu sela Smoljane, u petrovačkom srezu, sa južne strane legendarnog Grmeča.

Kuriri i iznenađenje u Radmirovcu

DRAGO DAMJANOVIĆ

Bio sam kurir u štabu 2. krajiške brigade od četvrte neprijateljske ofanzive do poslije oslobođenja Tuzle, oktobra 1943. godine. Za to vrijeme komandanti brigade bili su Đurin Predojević i, kasnije, Dragutin Stanić, a politički komesari Niko Jurinčić i Idriz Čejvan. Kurira je, kako kad bilo od 10 do 20 boraca, uglavnom mladića, zdravih, okretnih i sposobnih. Do oslobođenja Bihaća, oktobra 1942, kuriri su bili uglavnom sa Kozare, a manje ih je bilo iz Podgrmeča. Nakon nekoliko mjeseci došli su i novi borci bišćani: Salih Dupanović, Hasim Pečenković, Ahmet Šehović, Mujica Lubić od kojih će neki, kasnije postati kuriri.

U jedinicama počev od boraca do rukovodilaca, bilo je uvriježeno mišljenje da se kuriri prave važni, da su nešto viši i vrijedniji od ostalih boraca, da se vole malo više kicošiti, da vole da imaju bolju uniformu nego drugi borci, bolje oružje i slično. Istini za volju, bilo je i takvih, ali malo, jer je većina boraca - kurira pravilno gledala na svoju ulogu u našim jedinicama. Moram priznati, bio sam više puta srećan i ponosan što sam kurir kod komandanta, što imam čast da nosim poverljivu poštu, što sam u prilici i situaciji da više puta, za neku, pa i važnu stvar mnogo prije doznam nego neki rukovodioci u bataljonima i drugim jedinicama.

Imali smo prilike da sprovodimo zarobljenike od četa, preko bataljona, do štaba brigade, a ponekad smo ih sprovodili do divizije, pa i korpusa. Sve te poslove i zadatke smatrali smo izuzetno važnim i poverljivim, što nam je još više ulijevalo snage i elana za bolje i tačnije izvršavanje. Ali bilo je, ne malo, trenutaka kada sam i požalio što nisam borac u četi, jer sam smatrao da bi mi bilo lakše i da bi bilo manje naporno i opasno po lični život. Tako smo obično mislili poslije dužih marševanja, kad se konačno smjestimo negdje u selu i kad se već pripremimo za spavanje, a komandir dođe i počne da nas budi, određujući svakome pravac kojim će brže dostaviti poštu do određene jedinice. To nam je teško padalo kada je vrijeme bilo loše po kiši i snijegu, a bataljoni udaljeni od štaba brigade po nekoliko sati hoda, preko bespuća i ružnih terena. Pošto je i u toku NOR-a uglavnom važio princip dostavljanja pošte od »pretpostavljenog ka potčinjenom«, najviše smo nosili poštu do bataljona, a rjeđe u diviziju ili korpus. Bilo je slučajeva da se pošta nosi i do susjedne jedinice - brigade, ali rjeđe. Međutim, uz sve poteškoće i određene specifičnosti kurirske dužnosti, činjenica je da

smo bili mnogo manje gladni nego naši drugovi borci u četama i bataljonima. Odijelo i naoružanje smo takođe imali uglavnom bolje nego drugovi u četama - bataljonima, što govori da smo bili u nekoj prednosti ili bolje reći u takvim mogućnostima i uslovima da prije dodemo do potrebne opreme i naoružanja, pa smo smatrali da nam to i pripada. Često se dešavalo da se neki član štaba brigade zamori od jahanja na konju, pa smo mi kuriri to koristili i koji sat odmorili naše noge. Zbog svega toga, čini se da nam je više puta bilo mnogo lakše podnositi teret rata nego drugovima borcima u četama.

Kurirska dužnost u toku NOR-a bila je veoma odgovorna i složena, jer kurir nikada nije pouzdano znao kroz kakvu teritoriju prolazi, na šta sve može naići, a teško je mogao odrediti ko je naš simpatizer, a ko je na drugoj strani. Zbog svega toga, ni kurirsku dužnost nije mogao da obavlja baš svaki borac.

U sjećanju su mi ostala imena ili prezimena još nekih drugova - kurira pri štabu naše brigade: Mihailo Vukajlović, kozarčanin, koji je neko vrijeme bio politički delegat kurira (preživio je rat), Branko Ljubišić, takođe kozarčanin, poznat i omiljen kurir među nama, kao i među drugovima po bataljonima. Bio je to prilično malen, brz, okretan i ljutit, na trenutke, toliko da nikome nije davao pardona. Bio je spreman da obavi svaki zadatak, ne prezajući od teškoća; zatim kurir Bukva (imena mu se ne sjećam), takođe kozarčanin; pa kurir Tošić, i još neki drugovi.

Čim bi se kuriri pojavili u bataljonima svi su od njih očekivali vijesti. Najčešće da nosimo naredjenja za pokret, budući da smo svi bili željni dugog odmora da bi se naspavali i makar malo odmorili. Ili, ako jedinice duže nisu bile u akcijama, obično bi, kad bi nas ugledali, govorili: »Evo, idu kuriri i sigurno nose naredjenja za akciju, bit će i municije i duvana«.

Naši komandanti brigade, bili su dobri i hrabri. Obojica su bili posebno dobri za kurire. Đurin je bio i previše dobar. Nikada ne bi došlo do onog iznenađenja i napada na štab 2. brigade u selu Radmirovcima da nas on nije želio poštediti stražarenja. Dragutin Stanić je takođe vodio računa da budemo uvijek, koliko je to bilo moguće, siti, odmorni i snabdjeveni svime što nam je neophodno za obavljanje naše dužnosti (baterijske lampe, dobra odjeća i obuća, oružje sa dovoljno municije). Mnogo puta je rekao ekonomu brigade, što smi i mi čuli, da prvo mi kuriri moramo imati ručak, pa tek onda članovi štaba brigade i on. Sjećam se da je jednom prilikom ozbiljno kritikovao našeg ekonomu Milana Tadića što nam nije na vrijeme obezbijedio suhu hranu.

Posebno mi je ostalo u sjećanju kako nas je učio kako da pronademo neki bataljon po razbacanim selima istočne Bosne. Imao je običaj da kurira izvede ispred kuće i dugo i naširoko prema karti objašnjava gdje je to selo, ili mjesto u kojem bataljon treba da se nalazi, kakav je teren do toga sela, kakvi su putevi i druge detalje. Uopšte, detaljno nam je obrazlagao kako da se na razne načine snalazimo da bi došli do bataljona i poštu na vrijeme uručili komandantu bataljona. Iako je u to vrijeme vojnička sekcija za mene bila »špansko selo«, možda je to jedan od razloga što sam u posleratnom razvoju u vojnim školama posebno zavolio vojnu topografiju.

Kad smo iznenadno (štab brigade) bili napadnuti u selu Radmirovci, bio sam kurir pri štabu brigade. U Radmirovce smo došli krajnje umorni i iscrpljeni. Dogovoreno je da se za večeru rasporedimo po kućama, što je bio zadatak našeg komandira Jovanića. Pošto smo nešto pojeli kod seljaka, naređeno je da se odmah vratimo na spavanje u štab brigade.

Naš komandir Jovanić je imao običaj da zajedno sa komandantom brigade rješava obezbjeđenje štaba brigade i drugih organa koji bi tu bili smješteni. Tako je i tada zapitao komandanta Đurina kakvo obezbjeđenje da se postavi za tu noć. Đurin je rekao Jovaniću da su bataljoni raspoređeni oko štaba brigade, te da stoga te noći nije potrebno nikakvo drugo obezbjeđenje. Dodao je da kuriri treba malo da se odmore i naspavaju, jer nam je to bila prva noć u kućama poslije 5 - 6 dana provedenih u stalnim borbama sa Nijemcima. Uži dio štaba bio je smješten u jednoj zidanoj kući, u neposrednoj blizini nekog groblja. Nas nekolicina kurira smjestili smo se u jednu štalu sa sijenom. Na našu sreću, naš komandir Vaso nam je rekao da se te noći ne smijemo svlačiti i sazuvati, već da moramo spavati u potpunoj opremi.

Svi smo tvrdo zaspali. Jedinu budan borac bio je dežurni kurir u štabu brigade Ljubo Štikovac, koji je uz vatru dremuckao i pazio na zarobljene Nijemce, koje smo doveli sa sobom iz Grmeča.

Kasnije se pričalo da je jedan od civila odmah otišao u najbliži garnizon - Blagaj i javio neprijatelju da je u Radmirovcima smješten štab Đurinove brigade, kao i to da u selu nema nijednog stražara. Neprijatelj je odmah preduzeo akciju, za koju je angažovano oko jedan bataljon vojnika, pretežno Nijemaca, i malo ustaša.

Sasvim slučajno, neprijateljjev vodič je bio simpatizer našeg pokreta. Pokazali su mu na sekciji kuću u selu u kojoj se nalazio štab i naredili mu da kolonu vodi pravo prema njoj. Kad je kolona došla sasvim blizu kuće, vodič je uspio da neprijatelja obmane, rekavši da malo sačekaju dok on ispita nešto oko kuće. Povjerovali su mu. Odmah su počeli postavljati puškomitraljeze prema kućnim vratima. Vodič je dotrčao do kuće, udario rukama na vrata i iz sveg glasa povikao: »Drugovi, vojska, bježite«. To je bilo dovoljno da se borci u štabu brigade probude, kao i mi kuriri u drugim objektima. Počeli smo sa oružjem u rukama iskakati napolje. Istovremeno oko kuće je nastala paljba iz puškomitraljeza i automata. Ubrzo su počeli da tuku teren oko kuće i minobacači. Cijeli dio toga sela bio je obasjan raketama i sve se vidjelo oko kuće i na snijegu kao usred dana. Đurin se među prvim snašao, i prvi se našao van kuće na dvorištu sa automatom u ruci vičući na sav glas: »Naprijed 1. bataljon, naprijed 3. bataljon, naprijed 2. krajiška«. Tako je spriječio, koliko - toliko, da ne nastane panika, što je normalno u takvim izuzetnim situacijama, a i neprijatelj je pomislio da su i druge naše jedinice u tome dijelu sela.

Pošto je jedan puškomitraljez tukao sama vrata kuće, većina drugova iz štaba spasila se izlaskom kroz prozore na suprotnoj strani. Srećom, kuća je bila prizemna, i od tvrdog materijala. Za veoma kratko vrijeme uspjeli smo da se izvučemo iz tog pakla, ali smo svi bili rastureni po grupicama. Ja sam bio sa još jednim kurirom u nekoj živici - ogradi,

pored koje su gotovo pola sata prolazili neprijateljevi vojnici sa svom opremom i naoružanjem. Bili smo od njih udaljeni pet - šest metara, ali je bila noć pa nas nisu vidjeli. Slično je bilo i sa ostalima drugovima. Kasnije su priskočili u pomoć naši bataljoni i ostale bliže jedinice, i neprijatelj je počeo da uzmiče. Izjutra, oko 10 časova, iskupili smo se, a neprijatelj je bio potjeran i povlačio se u garnizon iz kojeg je došao.

U tom okršaju ipak smo dobro prošli, zahvaljujući prvenstveno činjenici da smo se svi veoma brzo snašli, a posebno naš komandant - Đurin. Da je kojim slučajem neprijateljev vodič bio prema nama neprijateljski raspoložen i da je kolonu Nijemaca doveo do kućnih vrata, pitanje je kako bi se sve to završilo i kakav bi ishod tada bio. Isto tako, da je kuća bila od drveta ili od drugog slabijeg materijala, ili da je bila na sprat. Na našu sreću, sve je bilo dobro, bez većih problema i poteškoća. Mislim da je neprijatelj želio žive da nas pohvata, a u krajnjem slučaju pobije, i štab brigade razbije i onesposobi za dalja borbena dejstva. Nijemci su prosto navalili na ulazna vrata i pomiješali se sa nekim članovima štaba brigade, jer tu se stvarno nije više znalo ko je ko. Jedini način raspoznavanja bio je jezik. Kada je njemački major upao u kuću na vrata, u istom trenutku tu se našao naš rukovodilac politodjela Pero Radović, te su se odmah počeli hrvati. Nije bilo mogućnosti da mu pomognemo, a ni njemačkom majoru njegovi ljudi, jer su u takvim trenucima i sekunde odlučivale. Radović je bio visok, stasit Crnogorac, predratni komunista. Savladao je svoga protivnika kada je uspio da iz svoga »parabeluma«, koji je imao specijalni produženi kundak, pa je ličio na automat, saspe i šaržer u Nijemca, koji je ostao na sred praga da leži, a Radović se izvukao bez ijedne ogrebotine.

Cjeli taj iznenadni i pomalo neobični okršaj trajao je oko pola časa, ali se meni činilo kao da je trajalo mnogo duže.

Nakon nekoliko dana Đurin nam je rekao da u buduće nećemo više tako raditi, da ćemo se prvo obezbijediti, pa onda sigurno spavati.

Neuspjela zasjeda

MILAN VRANJEŠ

Po povratku sa Kozare, poslije par dana odmora u selu Hašani, 2. bataljon je krenuo u zasjedu na cestu koja vodi od Bosanskog Petrovca za Bosansku Krupu.

Obavještajci su doznali da će neprijatelj iz Bosanskog Petrovca za Bosansku Krupu krenuti kamionima, i trebalo je uništiti tu kolonu. Bataljon je stigao u Krupsku Suvaju i zasjeda je postavljena u neposrednoj blizini ceste. Bio je početak marta. Sunce je umiljato grijalo i nagovještavalo dolazak proljeća. Komandir 1. čete Toma Trninić, zajedno sa političkim komesarom Kneževićem, odredio je vodnika Savu Grbića i Milana Vranješa da odu na jedan obronak i osmatraju kretanje neprijateljevih kamiona. Poslije jednog sata čuli smo brektanje motora. Bilo je oko 10 časova. Brzo smo se uputili ka mjestu zasjede i izvijestili komandira o našim zapažanjima. Borci su očekivali neprijatelja i bili u najvećoj pripravnosti. Zakloni, oružje i municija - sve je bilo spremno. Ali, neprijatelj se nije pojavljivao, iako je prošlo možda i tri sata od kada smo izvijestili da neprijatelj nailazi. Počelo se sumnjati u naš izvještaj.

Međutim, naš izvještaj je bio dobar. Neprijatelj je otkrio našu zasjedu ranije. Pretpostavlja se da je primijetio jedan bataljon 6. brigade, koji se toga jutra prebacivao preko te ceste u pravcu Dubovika, pa je posumnjao u zasjedu. Ostavio je kamione i sa svojom pješadijom se neprimijetno privukao našoj zasjedi na prilično blisko odstojanje, a onda je dao znak svojim kamionima da krenu u željenom pravcu. Odlučeno je bilo da se u zasjedu pusti cijela kolona, pa da se tek tada otvori vatra. Kad su kamioni naišli, na njih je otvorena plotunska vatra, ali je istovremeno i neprijatelj otvorio vatru na zasjedu. Razvila se žestoka borba, povremeno i prsa u prsa. U toku borbe stigao je i neprijateljev avion i bacio tovar bombi na naše položaje.

U toj borbi poginula je Draga Štrbac iz Drvara, Slavko Todić iz Sanskog Mosta i Milan Grbić iz Praštala. Teško je ranjen Joviša Mastalica iz Praštala, a lakše još par boraca. Poslije povlačenja jedinice su se srodile i u prvi sumrak napale neprijatelja i protjerale ga prema Bosanskoj Krupi.

U toj borbi poginulo je mnogo neprijateljevih vojnika.

Iznenadenje u Radmirovcima

MILAN VRANJEŠ

Poslije četvrte neprijateljske ofanzive 2. krajiška brigada je otišla na Kozaru, vjerovatno da bi se borci malo odmorili poslije natčovječanskih napora u Podgrmeču i Grmeču. Na Kozari smo se zadržali svega nekoliko dana. Uslijedilo je naređenje da se vratimo nazad, u Podgrmeč. Bila je hladna martovska noć sa mjesecinom, što je usporavalo prelazak preko Sane u selu Blagaj. Prelazak je počeo oko 23 časa. Prvi je prešao 2. bataljon, njegova 1. četa. Po prelasku smo posjeli položaj radi obezbjeđenja prelaska ostalih jedinica, jer je prugom i cestom Prijedor - Bosanski Novi svakog trenutka mogao da naiđe neprijatelj vozom ili kamionima. Hladnoća je bila sve veća, tako da se mali snijeg potpuno stvrdnuo.

Krenuli smo u selo Radmirovac, gdje je 1. četa bila raspoređena u dvije male kućice. Štab brigade se smjestio u jednu kuću udaljenu od naše čete oko 500 metara. Na drugoj strani od naše čete nalazilo se groblje, na otprilike istoj udaljenosti kao štab brigade.

Bio sam na straži u prvoj smjeni, vjerovatno radi toga što sam bio dobro obučen i obuven. Moglo je biti od tri do pet sati poslije ponoći. Mjesec je stidljivo sijao kroz male bijele oblake. Bilo je sve hladnije. Šetajući se na straži i razgledajući okolinu i slušajući svaki pokret i šušanj primijetio sam oko četiri sata nešto neobično. Kao da sam vidio vampe iz bajke. Sam sebi ne mogu da povjerujem. Čudio sam se šta se dešava. Pogledao sam bolje i uvjerio se da se nešto živo kreće u bijelim odijelima.

Odlučio sam da uzbunim četvu. Pitao sam se da li da pucam ili da vičem. Odlučio sam da razbijem prozorčić gdje je bila komanda čete. Na zvuk razbijenog stakla komandir je istrčao. Rekoh mu šta sam vidio. Odmah je data uzbuna. Dok je četa istrčala napolje i u trku krenula u pravcu štaba brigade, na štab brigade je osuta snažna vatra iz neprijateljevih automata. Naša četa je u trku otvorila vatru po neprijatelju, kao i druge naše jedinice koje su bile bliže štabu brigade. Komandant brigade Đurin Predojević je iz kuće otvorio vatru na neprijatelja i ubio par neprijateljevih vojnika. Tako je stvorio mogućnost za povlačenje iz obruča, i svi su članovi štaba izišli nepovrijeđeni.

Drama na Medenom polju

STEVO JAKSIĆ STEVICA

U aprilu 1943. Druga krajiška brigada ušla je u sastav 5. krajiške divizije. Krenula je iz Podgrmeča da bi što prije stigla u srednju Bosnu na novi zadatak. U štabu brigade obavljane su pripreme sa komandnim kadrom bataljona i četa. Održavani su sastanci partijskih ćelija. Novi zadatak brigade, zbog napuštanja Podgrmeča, čuvan je u tajnosti, jer se, pretpostavljalo da bi je pojedini borci napustili i ne bi krenuli sa svoga terena, što je bilo i tačno. Naime, kasnije se to i potvrdilo, kada je manji dio boraca napustio brigadu i priključio se jedinicama u Podgrmeču.

Brigada je krenula iz Rujiške, preko Majkić Japre i Lušci Palanke i izbila na komunikaciju Ličkič - Bosanski Petrovac. Tu se sukobila sa jačim neprijateljskim snagama. Komunikacija Bihać - Bosanski Petrovac - Ključ bila je za neprijatelja veoma značajna. Zbog nastale situacije, brigada nije mogla stići u Ribnik i produžiti u srednju Bosnu. Promenila je pravac pokreta prema Drvaru. Prvi bataljon, pod komandom Milana Zgonjanina, uspješno je izvodio akcije u rejonu Bosanskog Petrovca u sastavu 4. krajiške brigade. Drugi, 3. i 4. bataljon kretali su se vrelima Grmeča, gdje se nije smjelo duže zadržavati, uslijed hladnih aprilskih noći, oskudice u odjeći i obući i nedostatku hrane. Za vrijeme predaha borci su jeli crijumušu i tako utoljavali glad. Po izlasku iz Grmeča kolona se kretala preko Janjila, Smoljana i Krnje jele. Spuštala se u Medeno Polje. Borci su bili umorni i iscrpljeni. Bilo je i ranjenika, a pojedine borce počeo je zahvatati tifus.

U svanuće 16. aprila 1943. prethodnica kolone izbila je na obronke planine Osiječenice. Odjedanput, iz pravca Vrtoča, na kolonu se sručila artiljerijska vatra, a zatim je otpočelo dejstvo iz svih oružja. Bili smo iznenađeni. Bataljoni su prihvatili borbu. Najviše je bio iznenađen 4. bataljon, koji se našao na brisanom prostoru i prihvatio neravnomjernu borbu.

Komandant bataljona Slobodan Indić i obaveštajni oficir Mirko Bundža dotrčali su u 3. četuu, koja se pod dejstvom neprijateljske artiljerije već našla u okruženju. Sa političkim komesarom čete Đurom Pričom hrabрили su borce da izdrže, a ujedno su preduzimali i protivnapade. Međutim, обруč se oko čete stezao. Od Bosanskog Petrovca nastupala je konjica. U jurišu čete rafal je pogodio komandanta bataljona Slobodana Indića. Nije bilo vremena da mu se ukaže pomoć, već ga je teško ranjenog, na leđima odnio Mirko Bundža. Đuro Priča, kada je vi-

dio u kakvoj se bezizlaznoj situaciji nalazi četa, komandovao je proboj u pravcu Grmeča. Vodnici vodova Milan Jakšić i Branko Gloginja, na čelu vodova, smjelo su krčili put bombama i usmjeravali borce na juriš. Borci su kidisali svom žestinom na neprijatelja.

Ubrzo se stvorila magla od artiljerijske vatre i dejstva automatskog oružja. U okršaju su pali pokošeni neprijateljskim mecima Rešad Žerić, borac, Olga Todić, bolničarka i vodnici vodova Milan Jakšić i Branko Gloginja. Komandu nad vodovima preuzeli su desetari Jovan Kasalović i Voja Jakovljević. Hrabro i znalački vodili su borce u okršaj, smelim jurišem na čelu vodova. Na cesti pomoćniku puškomitraljesca Mirku Lazareviću ispaao je iz torbice šaržer sa mecima i on je u najvećem okršaju, skočio nazad i dograbio ga da puškomitraljez ne bi ostao bez municije. U poslednji čas se četa probila i dohvatila šume.

Artiljerija je i dalje dejstvovala u pravcu proboja čete. Po izlasku iz okruženja i pristizanju do prvih kuća u Smoljanu ranjenima je ukazana potrebna pomoć. Politički komesar Đuro Priča je sa odborom organizovao odmor boraca i na brzinu je spremljena hrana. Priča je sa odbornicima obezbijedio i konje za prenos ranjenih boraca i vodiče koji poznaju staze vrletnog Grmeča. Nosili smo i teško ranjenog Slobodana Inđića. Prolazili smo ispod vrhova Javornjače i Crnog vrha, gdje je brigada vodila teške borbe u četvrtoj ofanzivi. Teško je bilo gledati ljudske leševe iz tek otopljenog snijega. Vodič, stariji čovjek iz Smoljana, sa suzama u očima je progovorio: »Sin mi je bio teško ranjen. Krenuo je sa bolnicom iz Lastve. Bojim se da i on nije među ovim jadnicima«. Komesar Đuro ga je hrabrio i olakšavao mu muke za sinom, za čiju sudbinu još ništa nije znao.

Četa je u teškim uslovima prenijela ranjene borce u bolnicu, u zaseok Majkića. Produžila je u Lušci Palanku. Predahnula je i okrijepila se hranom koja je bila spremljena po kućama. Zatim je ponovo krenula preko Grmeča u pravcu Smoljana da bi što prije stigla u sastav brigade. Po dolasku u Smoljane Đuro Priča i Mirko Bundža rasporedili su borce po kućama da se odmore, a oni su krenuli sa grupom boraca na izviđanje i prikupljanje podataka o neprijatelju na Medenom Polju i okolini. Odlučili su da je najpogodniji prelaz pravcem kojim se četa probila iz okruženja. Krenuli smo uz najveći oprez i u svanuće izbili na obronke planine Osiječenice. Tu je četa zastala da se odmori. Iz pravca Vrtoča i Bosansku[^] Feouvca neprijateljska artiljerija je počela ponovo da tuče Osiječenicu.

Izbili smo u selo Očijevo kod Drvara, gdje smo se susreli sa borcima našeg bataljona. Nastalo je grljenje i ljubljenje, a bilo je i suza radosnica, jer se u brigadi pronijela vijest da je četa uništena na Medenom Polju. Novoimenovani komandant bataljona Perica Vukojević, omiljeni borac i rukovodilac iz plejade kozaračkih boraca, došao je sa štabom bataljona u četu. Odao je priznanje borcima za junačke podvige. Saopštio nam je da će od sutra naš komandir biti Gojko Vokić.

Sam u planini Osječenica

LJUBOMIR ČAVIĆ

Sredinom aprila 1943. godine, 2. krajiška brigada je iz reona Gornja Sanica - Bravsko stigla u reon Medenog Polja. Tu smo zatekli Nijemce. Došlo je do borbe u susretu. Pošto je neprijatelj bio nadmoćniji, brigadi nije preostala druga mogućnost, nego da se sredi i posljedne pogodne položaje za odbranu sredinom Medenog Polja, ispod planine Osječenica. Borba je sa nesmanjenom žestinom trajala do posle podne, kada je našim jedinicama naredeno povlačenje prema planini Osječenica. Kada smo bili blizu šume, pozvao me je komandant 3. bataljona Mile Vučenović i naredio mi da se čim prije vratim na napuštene položaje i skrenem pažnju jednoj četi koja se nije povukla, da to odmah učini, pošto prema njenim položajima u desni bok nadiru Nijemci, te postoji opasnost da pretrpi velike gubitke.

Trčeći sam otišao na označeni mi položaj čete, međutim, nje tamo više nije bilo. Istovremeno primjetim i neprijateljski streljački stroj na udaljenosti 150 - 200 metara, koji u trku žuri da izbije na ovaj položaj. U trenutku sam se dvoumio šta da radim - da li da se sakrijem u žbun dok Nijemci prođu ili da krenem nazad prema šumi Osječenice preko brisanog prostora.

Odlučio sam se za drugu varijantu i krenuo trkom prema šumi. Kada sam bio nadomak šume, oko 100 metara, Nijemci su me primjetili i otvorili vatru. Na sreću, uspio sam se dohvatiti šume, a da me ne pogode.

Nastavio sam trkom kroz šumu, penjući se uz jedno brdo. Nisam znao kuda su se naše jedinice povukle. Izbio sam na vrh jednog golog brdašceta. Nigde se nije čula borba. Pitao sam gde bi mogli biti da se brigada povukla i u kom pravcu da krenem. Tako razmišljajući, u jednom trenutku čujem ispod mjesta na kome sam se nalazio pucketanje grana. Prva pomisao mi je bila da su to njemačke patrole, a zatim da je možda i neka životinja. Prikrio sam se iza jednog kamena i na moju veliku radost primjetio da iz šume izlazi moj dobar drug i prijatelj, inače isto kurir kao i ja Luka Kojić. Obadvojica smo se ovom susretu podjednako iznenadili i obradovali. Naime, i on je zaostao za brigadom kao i ja. Bio je poslan da me vrati, pošto je četa koju sam trebao da povučem u međuvremenu stigla u sastav bataljona. Tako smo se našli u istoj situaciji.

Pitali smo se kuda dalje? Na kraju smo odlučili da pođemo niz brdo prema riječici Unac. Razmišljali smo, ako tim pravcem ne stigne-

mo brigadu, krenućemo niz rečicu do njenog ušća u reku Unu, a zatim preći preko Une na slobodnu teritoriju Like. Kad smo krenuli, već je nastupao prvi mrak. Poslije kraćeg vremena naišli smo na jednu osvetljenu kuću. Rekao sam Luki da stane i bude spreman za otvaranje vatre, dok ne izvidim koga ima u kući. Privukao sam se pažljivo kući i kroz prozor ugledao četnike - njih oko desetak. Brzo sam krenuo nazad, ali oni su me vjerovatno po sjenci na prozoru primjetili i izletili napolje sa uzvicima »stoj«, uz otvaranje vatre. Mi smo, međutim, već bježali niz jedan jarak.

Produžili smo kretanje prema riječici Unac i kad smo izbili na jedan seoski put sreli smo sredovečnog čoveka sa konjem koji je nosio žito na mljevenje u mlin. On nam je dao obaveštenje da su u jedno selo nizvodno na Uncu pred mrak stigli Nijemci, a da su pre toga prošle neke partizanske jedinice prema selu Cvijetnić. Sa tim čovjekom stigli smo do mlina. Tu smo sreli čovjeka koji je došao sa druge strane rečice Unac i on nas je obavestio da na toj strani ima četnika, te da, ako idemo tamo, moramo biti vrlo oprezni.

Prešli smo sa tim čovjekom rečicu i sa njim kao vodičem krenuli u pravcu kuda su po njihovoj priči, otišle partizanske jedinice. Napomenuli smo mu da na putu izbjegava sela i pojedine kuće, kako bi izbjegli susret sa četnicima. Poslije dva časa kretanja začuli smo neku viku i galamu. Vodič nam reče da su to najvjerovatnije četnici. Sakrili smo se iza jedne živice. Bili su to četnici, jačine do jednog voda u već dobro alkoholisanom stanju.

Produžili smo dalje i kada je svanuo dan saznali smo od meštana da na toj prostoriji nema ni četnika ni Nijemaca. Otpustili smo vodiča i posle podne stigli u brigadu u selu Cvijetnić. Komandant bataljona i borci su nam se mnogo obradovali, strahujući prethodno da smo nastradali. Brigada je već bila spremna za pokret prema Drvaru, Glamoču i dalje.

Četiri mjeseca u brigadi

ZDRAVKO ALEKSIĆ

U brigadu sam dospio kao borac 2. čete 2. bataljona u svojstvu kurira 2. bataljona, koji se tada nalazio u Maloj Rujiški, gdje se pripremao za napad na Bihać. Oko 1. novembra, noću, upućen sam u Veliku Rujišku sa poštom za Svetozara Vejinovića i za Okružni komitet za Podgrmeč.

Tako sam i izgubio vezu sa svojom 5. brigadom, jer je ona krenula usiljenim maršem prema Bihaću. U potrazi za njom doznao sam od seljaka da se neki dijelovi 2. krajiške brigade nalaze na položaju kod Otoke, i tako sam dospio u 2. bataljon 2. krajiške brigade, koji se nalazio na položaju, idući od Krupe prema Otoci. Po javljanju u štab 2. bataljona, tadašnji komandant Đurekan Štrbac Đuro rasporedio me u 3. četu.

Komandir čete tada je bio Slobodan Indić, a politički komesar Momir Kapor. Ubrzo smo napali Otoku i oslobodili je. Ta akcija u toj brigadi ostavila je na mene dobar utisak.

Usljedile su borbe ka Bosanskoj Krupi, Bosanskom Novom, Ljubiji i Sanskom Mostu. Zatim je, poslije smotre divizije u Srpskim Jasenicama, uslijedio pokret preko Kozare, prema Bosanskoj Gradišci i Lijevo Polju. Početkom četvrte ofanzive vratili smo se ponovo u Podgrmeč, odakle su nas nadmoćnije snage neprijatelja nabacile na planinu Grmeč.

Poslije grmečke epopeje ponovo sam učestvovao u borbama brigade do marta 1943. kada sam se razbolio od tifusa. Po ozdravljenju, u aprilu 1943. stupio sam u moju 5. kozaračku brigadu, pošto je u međuvremenu 2. krajiška brigada otišla za srednju Bosnu.

Neobičan marš bataljona

MILAN VRANIES

Poslije par dana odmora, u Martin Brodu, Stjenjanima i Očije-vu, 2. bataljon kreće na zadatak. Prva i 2. četa su u stroju. Komandant bataljona Stojanda Milnović saopštava zadatak, prema kome čete treba da krenu u Podgrmeč sa 50 tovarnih konja i otuda donesu hranu za brigadu i narod tog kraja.

Bataljon je krenuo. Čelo bataljona čini 1. četa, na čelu sa komandir Maćom Budimirom, komesarom Perom Kneževićem i ostalim rukovodiocima. Zatim ide 2. četa, dva voda, a treći za karavanom. Aprilsko sunce izgoni znoj i zimošnju prehladu iz tjela prilično premore-nih boraca. Ipak, niko ne osjeća umor, jer većina ide u svoj rodni kraj, gdje će čuti za porodicu i ko je nastradao u ofanzivi, a ko ostao živ.

Jedino sa mladim petnaestogodišnjakom, mislim da mu je ime Mirko, nije sve u redu. Cipele ga muče, obje noge u jednu bi mogle stati. Klopoću na nogama. Komesar se šali sa njim. Kaže mu da njegove cipele mogu otkriti pokret čete. On se malo naljuti i reče da će skinuti cipele kad bude trebalo, ali sada ne može ići jer ga žuljaju. Komandir Maćo izvadi neku krpu iz torbice, sigurno ostatke neke košulje, i daje mu da popuni cipele, i tako riješi Mirkov problem.

Stigli smo na sjevernu stranu šume Osječenice, iznad Medenog polja, i čekamo vrijeme za prebacivanje preko Petrovačko - Krupske ceste. Izvidnice i obavještajci obavili su svoj posao i kolona se prebacila u legendarni Grmeč bez borbe. Uz kraće odmore, kolona sa karavanom kreće preko Grmeča. Svi jedva čekaju taj susret sa podgrmečkim narodom. Danju putujemo kroz planinu i do naveče prelazimo Grmeč. Gotovo smo nadomak sela Praštala i Lušci Palanke. Imamo odmor.

Izvidnica odlazi na zadatak. Komandir Maćo se popeo na drvo i osmatra. Odjednom, tišinu u Palanci prekida mitraljeski rafal. Znamo da partizani ne pucaju na partizane. Većina boraca poznaje dobro Grmeč i staze i puteljke kroz šumu, što nam omogućava lakše kretanje. Naš 1. vod kreće se bliže ivici šume, kuda se proteže šumski put od Lušci Palanke, preko šume, za Korčanicu. Tim putem od Korčanice ka Lušci Palanci čuje se u jednom trenutku konjski topot i lupa kazana. Zaključismo da je neprijatelj u selima u koja smo pošli za hranu. Nastaje tišina. Niko nikom ništa ne govori. Svima je jasno da će zadatak ostati neizvršen.

Pretpostavke boraca brzo se ostvaruju. Preko veze prenosi se naređenje - nazad. Ne zna se ko je tužniji, borci ili starješine. Glad je uzela

maha, jer ono hrane što smo imali, pojeli smo odavno. Nailazimo na neki magazinčić u kojem je narod skrivao hranu prije ofanzive od neprijatelja. U njemu nalazimo par kilograma pasulja. Vraćamo se duboko u Grmeč i dobijamo odmor. Vode nigdje ni za lijeka. Kuvari treba da skuvaju pasulj, ali nema vode. Janko pronalazi u nekoj dolini zaostali snijeg. Svi se radujemo. Na otopljenom snijegu, u dubokoj dolini, kuva se pasulj. Borci se odmaraju, uz odgovarajuće straže i patrole. Poslije pola noći dijeli se hrana. Krećemo dalje. Već se naslućuje zora. Vjeverice, sjedeći na svojim kudeljastim repovima, kao da se ljute što ih rano budimo. Čuje se jutarnja pjesma ptica. Idemo dalje. Naređenje - odmor. Svanulo je.

Pokret bataljona je otkriven. Već ujutru, iznad Grmeča, nadlijeću neprijateljevi avioni, ali ne znaju gdje smo, pa nas sigurno traže. Vatra se ne loži. Proljeće je naveliko istjeralo pupove na drveću.

U toku dana obavljamo pripreme za ponovni prelazak Petrovačko - Krupske ceste. Dobijamo naređenje i za eventualni proboj preko ceste. Svi znamo zadatke i situaciju, sem onog malog u velikim cipelama. Iznemogao je. Sjeda pod jednim gustim jelićem i kaže da dalje ne može. Ostaje tu, a šta je dalje s njim bilo ne znam. Prebacujemo se preko ceste bez borbe. Karavan prelazi cestu i nastavlja kud zna i umije. Idemo preko Medenog polja u najvećoj pripravnosti i gotovosti. Gotovo smo prešli polje i nije nam daleko Osječanica. Međutim, ni neprijatelj ne spava. U samu zoru napada 4. bataljon naše brigade, koji se sigurno prebacio da nam pomogne da dođemo u sastav brigade. U tom trenutku i naš bataljon stupa u borbu. Uspjevamo, udruženi da odbacimo neprijatelja u pravcu ceste, a mi nastavljamo put preko Osječаницe u sastav brigade. U toj borbi nismo imali žrtava. Međutim, ranjen je komandant 4. bataljona Slobodan Inđić, a poginula je Olga Todić iz Sanskog Mosta, rođena sestra Slavka Todića koji je poginuo na Klupskoj Suvaji. Odmah se na vrhu planine Osječаницe i čekamo slijedeće naređenje.

Može se i gladan zapjevati

STEVO JAKŠIĆ STEVICA

U sastavu 5. krajiške divizije, 2. krajiška brigada je u martu i aprilu 1943. vodila teške borbe u rejonu Gornje Sanice na Medenom Polju, Tičevu, Trubaru i Crnom vrhu. Maršujući u teškim uslovima, poslije ogorčenih borbi, borci su bili iscrpljeni od gladi, a mnogi od njih su bili oboljeli i od tifusa. Pred Glamočkim poljem brigada je zastala da predahne. Obavještajni oficir 4. bataljona Mirko Bundža, sa grupom boraca, zapjevao je pjesmu: »Pričekaj Sanski Moste, ide ti 5. divizija u goste. Haj, haj, gura Peta divizija«. Pjesma je ponovljena više puta.

Komandant 4. bataljona, Perica Vukojević, kada je čuo pjesmu, doviknu da ćemo sada čuti šta je pjesma. Mujo Lubić Mujica, borac, znajući da se to na njega odnosi, htjeo je da se sakrije, ali u tome nije uspio. Komandant mu je rekao: »Mujice, zapjevaj de onu bosansku sevdalinku«, a Mujica odgovori: »Druže komandante, ne mogu da pjevam, toliko sam gladan da mi crijeva već krče od gladi. Otkud se onda može pjevati«. Ali, komandant je bio uporan: »Samo ti pjevaj«, a Mujica se i dalje branio: »Nemoj, druže komandante. Ako četnici čuju da Ture pjeva, nećemo se ustaviti ni na vrh Grmeča«. Na to će komandant: »Samo ti, Mujice, pjevaj«, Mujica se nasmijao: »Druže komandante, da nam je sada doći u Bihać kod moga babe Ibrice i ući u njegovu pekaru, najesti se vruća somuna, drukčije bi se pjevalo i jurišalo«. Zatim je dodao: »Što je ovaj naš komandant nezgodan. Kad je juriš, skine titovku, pa samo vikne: naprijed. Htio ili ne htio, moraš ići primjerom komandanta, pa makar ti glava sa ramena otišla, a kad je najteže moraš još i pjevati«. Zatim Mujica zapjeva pjesmu »Pod Tuzlom se zeleni meraja«. Među borcima, koji su prvi put čuli kako Mujica pjeva, čulo se: »Alal mu vjera«.

Na sahrani nepoznatom

MILAN VRANJEŠ

Poslije oštne borbe na ivici planine Osječenica, u ranu zoru povukli smo se sa sjeverne na južnu stranu planine. Odmor je, ali je glad uzela maha, pa se teško gladan i odmara. Proljetno sunce je obasjalo, i to jako. Dalo je podstreka vaškama, pa su se razmiljele i ne daju mira, nego ujedaju i piju krv boraca. Borba je i protiv njih neprekidna. Palimo suvu bujad i nad plamenom ih trijebimo iz odjela. Borci grickaju srijemušu i mlado lišće sa drveća, koje je tek izlislalo, te time tješe glad.

Bez obzira na sve te nevolje, visoki moral je jači od svega. Nema kolebanja, ali se priželjkuje pokret bilo kuda, a zna se u borbu, ne bi li se neprijatelj potukao i ne bi li se došlo do hrane i municije, jer je i municija gotovo na izmaku.

Nosioci borbenog morala su bili, ko bi drugi, nego članovi Partije i skojevci. Oko jedanaest članova Partije i oko deset skojevaca činili su veliku snagu u održavanju borbenog morala i spremnosti za izvršenje svakog borbenog zadatka.

Okolo 15 časova naređuje se zbor 1. čete. Komandir Mičo Budimir i politički komesar Pero Knežević naređuje pokret. Prvi vod, sa vodnikom Trninićem, dobija zadatak da ide u izvidnicu u selo koje se nalazilo na južnoj strani Osječenice, mislim da se zove Veliko Očijevo. Sa vodom ide i komesar Pero Knežević. Ostala dva voda dobila su zadatak da štite prvi vod u slučaju da primi borbu i da budu prisiljeni na povlačenje, jer je teren dosta strm i u slučaju povlačenja bilo bi teško bez zaštite.

Krenuli smo niz obronke Osječenice. Krećemo se u streljačkom stroju, u punoj pripravnosti da bi u svakom trenutku mogli primiti borbu. Prije našeg pokreta komanda čete, ili neka viša, otkrila je da se u selu prema kom krećemo nalazi neka veća grupa naroda ili vojska. Zato smo se prebacivali od žbuna do žbuna, i od drveta do drveta. Vodnik voda je naredio da se stane. On i Knežević su gledali dvogledom i vidjeli u jednom izbeharalom voćnjaku veću gomilu ljudi, ali nisu mogli zaključiti da li se radi o vojsci, ili o narodu. O tome su obaviješteni i ostali dijelovi čete. Ako je vojska - trebalo je ustanoviti čija je, a ako je narod - zbog čega se okupio.

Idemo naprijed. Selo je sve bliže. Trema uzima maha, kao i obično dok borba ne otpočne. Prišli smo selu. Svaki borac vidi u voćnjaku

okupljeni narod. Idemo dalje. Odjednom naroda nesta, kao da propade u zemlju. Vod je posjeo položaj oko sela. Patrola je upućena pravo u voćnjak. Bio sam u njoj. Pod mrtvim uglom primičemo se voćnjaku. Nema nikoga, ali nailazimo na veliko iznenađenje. U voćnjaku, pod krošnjama bijelog cvijeta, poredani su stolovi od dasaka i oko njih klupе od dasaka. Na stolovima, za ono doba godine, u vihoru rata, prebogata trpeza. Ima pite, kolačića, neke čorbe, hljeba, sira... Možda je naša glad to i uveličala, ali čini mi se svega ima. Spremamo se da se najedemo, pa neka bude šta bude. Niko se ni za šta ne prihvata, pa ni za čašicu rakije, koje ima na stolu. Ode Mirko da izvijesti vodnika i komesara čete. Dolaze brzo i zabranjuju da se bilo šta dira na stolovima. Kažu, možda je neprijatelj zatrovao hranu, pa se povukao. Eto ti đavola, zar opet da se ništa ne jede?

Vodnik odredi dva borca da traže ima li koga od žitelja sela. Na našu veliku radost ugledasmo Rujevića kako vodi jednog čiču sa sobom. Dolazi čovjek, i kad nas je vidio udariše mu suze na oči. Bez ičijeg pitanja počе da viče: »Dođite narode, naša je vojska«. Ponavlja to čiča nekoliko puta. Ne prođe dugo, narod počе dolaziti, većinom starice i po koji stariji čovjek. Komesar pita je li se neko oženio ili je nekoj vojsci po naređenju spremljena trpeza. »Ama nije, druže, ni jedno ni drugo, nego nam je umro komšija. Taman smo ga sahranili i vratili se sa groblja da nešto pojedemo, to je naš običaj od vjekova. Baš smo sjeli za stolove, a neko reče eno vojske. Vidjeli ste mi smo, kao i uvijek, pobjegli u naše zaklone. Mislili smo da je neprijatelj. Nego, druže, de da popijemo za dušu pokojnika po jednu čašicu, i to je naš običaj«. Komesar i vodnik popiše po čašicu, a nama oči iskočile gledajući u hranu.

Prisutni viču: »Jedite drugovi, šta čekate, znamo da ste gladni«. Ali, nema ništa bez komesarovog odobrenja. Odgovori im vodnik: »Samo vi jedite, to je vama namijenjeno«. »Ali, druže komandante«, viču u jedan glas, »to vi mislite da nije hrana otrovana«. E pa, i pravo. Znamo mi šta je vojska, i mi smo bili u prvom svjetskom ratu«.

Dade komesar znak borcima da mogu jesti. U međuvremenu, poslan je kurir po ostale dijelove čete. I oni su stigli na nenaručeni ručak. Bio sam mlad, sa nepunih šesnaest godina, pa sam se i ja usudio da popijem čašicu rakije za dušu pokojnika, kao i ostali borci. Kada smo se pošteno najeli, ne vjerujem da je neko zaboravio da kaže: »laka crna zemlja pokojniku bila«.

Saznali smo da neprijatelja nema u blizini sela. U tom selu smo noćili i pošteno se naodmarali. Sjutradan smo krenuli u pravcu sela, mislim da se zvalo Stenjani. Išli smo u koloni po jedan, kad se odjednom pojaviše neprijateljski avioni. Uzeli smo zaklon, ali su nas ipak primijetili. Počeli su da bacaju neke sitne bombe po našem položaju. Jedan drug je bio ranjen u butinu lijeve noge. Zvao se Dušan Depdajević, iz Lušci - Palanke. Bio je stolarski radnik. Odnijeli smo ga dolinom Unca u selo Baboljuske, gdje je bila bolnica, ali je, na nesreću, iskrvario i umro pred bolnicom.

Nikad nismo zaboravili nepoznatog na čijoj smo se sahrani, poslije duge gladi, pošteno najeli.

Sjećanja na poginule drugove

DEVA TOPIĆ - SPELETIĆ

U 3. bataljonu 2. brigade bilo nas je sedam rođaka: Simo Topić, Deva Topić, Dragutin Topić, Nikola Topić, Đordo Topić, Sretko Topić i Blažo Topić. Od njih su poginuli: Simo Topić, Nikola Topić i Blažo Topić, a ostali su svi bili ranjavani. Do kraja rata ostala sam u brigadi, a preživjelu trojicu je završetak rata zatekao u drugim jedinicama.

Sa bratom Simom, rođenim 1911. u Gomjenici kod Prijedora, zajedno smo počeli raditi za pokret odmah po dizanju ustanka 1941. godine. U decembru 1941. stupio je u četu kojom je komandovao Rade Kondić na Kozari, a ona je ušla u sastav Udrnog protivčetničkog bataljona, koji je početkom 1942. krenuo na Manjaču. Početkom neprijateljske ofanzive na Kozari on se pripojio Miljakovačkoj četi, koja je ušla u 3. bataljon prilikom formiranja 2. krajiške brigade. Bio je puškomitraljezac u 2. četi, prekaljen borac i kandidat Komunističke partije Jugoslavije. Poginuo je u borbi sa Nijemcima u selu Ništavci, prilikom napada na Sanski Most 17. decembra 1942. godine. S njim su teže ranjena dva borca, koji su bili njegovi pomoćnici. Jedan se zvao Aleksić, iz sela Rakelići, a drugom ne znam ime, ali znam da je bio od Cazina.

U 3. bataljonu bio je ekonom-intendant Dragutin Topić, iz Miljakovca, Prijedor. Prilikom prikupljanja hrane za bataljon teže je ranjen kod Vrhpolja, kod Sanskog Mosta. Tako ranjen, sa Centralnom bolnicom prešao je Neretvu i Sutjestku. Umro je 1980. godine.

Prilikom akcije na rudnik Ljubiju u novembru 1942. ranjen je borac Blažo Topić, iz Miljakovca, Prijedor. Otpremljen je u Centralnu bolnicu, sa kojom je prešao Neretvu i poginuo na Sutjesci.

Simo Mrda, borac, desetar, vodnik voda, komandir 3. čete, 3. bataljona i komandant 2. bataljona iz sela Gaćani, Prijedor, bio je dobar i iznad svega hrabar borac i uzoran starješina. Razbolio se od tifusa u martu 1943. i izostao iza kolone brigade. Ubili su ga četnici krajem marta 1943. kod sela Rora, Glamoč.

Borac Relja Jovanović iz Gaćana, kod Prijedora, poginuo je na Kamengradu, Sanski Most, decembra 1942. godine.

Borac Janko Adamović iz sela Volari, kod Prijedora, bio je vodnik voda u 2. četi 1. bataljona. Poginuo je prilikom oslobođenja Gornjeg Milanovca 1944. od četnika.

Mitraljezac Avdo Burić, rodod od Bosanske Gradiške, ranjen u borbi za oslobođenje Čačka. Bio je borac 1. čete 1. bataljona.

Na dugom borbenom putu

RADE DOBRIĆ, MIRKO STANIĆ

Prije formiranja 2. krajiške brigade nalazio sam se u 1. udarnom bataljonu 1. krajiškog partizanskog odreda, čiji je komandant bio Đurin Predojević. Taj bataljon ušao je u sastav brigade prilikom njenog formiranja u Bošnjacima, avgusta 1942. godine. Tom prilikom raspoređen sam u prateću četu za nišandžiju na teškom mitraljezu. Komandir čete je bio Mile Ševo, a politički komesar Košta Banjac, oba rodnom iz sela Drinića. U to vrijeme četa je imala šest teških mitraljeza, protivtenkovski top i dva minobacača. Svi su imali lično naoružanje.

Moj pomoćnik na mitraljezu bio je Uroš Vučković, rodnom iz sela Dabra, kao i ja. Komandir voda bio je Bojan Mrda iz Otišta, a delegat Mihajlo Sakradžija iz Gornjeg Lipnika. Mitraljeski vod je imao dva teška mitraljeza »švarcloze«. U sastav mog odeljenja, osim mene i Uroša, nalazili su se i slijedeći borci: komandir odjeljenja Dušan Praštalo iz Lušci - Palanke, štitonoša, Đuro Dobrić iz Dabra, prvi dodavač, Stevo Zorić iz sela Lipe kod Bihaća, Ilija Došenović, Mane Jarić, Nikola Prošić i Đuro Vučenović iz Otišta, koji su bili u zaštiti odjeljenja, dok su Dušan Bundalo iz Hašana i Dane Opačić iz Potkalinja bili zaduženi za konje. Na raspolaganju je još bio i Trivo Malbašić iz Dabra.

Kasnije, u toku borbenog puta taj sastav je trpio promjene.

Mitraljez na kome sam bio nišandžija otet je 16. maja 1942. od neprijatelja prilikom oslobođenja Prijedora. Tom prilikom lično mi ga je predao tadašnji komandir moje čete Veljko Miljević, koji je znao da sam služio kadrovski rok u mitraljeskoj četi za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, govoreći:

- Predajem ti Rade ovaj mitraljez, s tim da od sada pa nadalje tučeš njime po neprijatelju na svakom koraku. Siguran sam u tebe da ćeš ga zaista do maksimuma iskoristiti, tim više što ćeš za pomoćnika imati našeg poznatog junačinu Uroša Vučkovića. Kad god bude trebalo, udrite s njim po neprijatelju, udrite neštedimice, municije vam ne smije nedostajati.

- Hvala ti na povjerenju družu komandire - rekao sam mu preza-dovoljan - tvoje povjerenje u mene biće do kraja dokazano i opravdano.

Kasnije, prilikom izvođenja pojedinih akcija, moje je odjeljenje, prema potrebi, bilo pridodavano pojedinim četama radi uspješnijeg savla-

divanja pojedinih neprijateljskih uporišta. Inače, to odjeljenje je pretežno bilo pri 1. četi 2. bataljona.

.

Neposredno nakon formiranja brigade, na Manjači su vođene teške napadne borbe. Jednog dana moje je odjeljenje bilo posjelo neku čuku lijevo od Grčke gradine, sa zadatkom da tuče neposredno, gotovo brišani prostor, kad na njega naiđe neprijatelj koji je nastupao iz Banjaluke. U međuvremenu, naišli su neprijateljevi avioni, koji su, u toku kruženja iznad nas, otkrili naš položaj i odmah nas počeli mitraljirati bacajući uz to i bombe. Iako smo bili dobro maskirani, naš položaj nije bio siguran. Vidjevši da nas jedan od aviona sve češće nadlijeće i gađa, moj pomoćnik Uroš najedared povika:

- Rade, udri po njemu!

U isti mah nanišanio sam i sručio na avion rafal od gotovo pola redenika od 250 metaka. Istovremeno su prema njemu tukli ostali brigadni mitraljesci i puškomitraljesci, pa i Miloš Milinović svojim »šarcem«, koji se nalazio nedaleko od nas. Odjednom se avion zapalio i u dimu sručio iza obližnjeg brda. Njegovu eksploziju popratio je poklik boraca unaokolo. Prije nego što je oboren iz toga aviona je, pored ostalih, ranjen Sima Crnomarković i Pera Perišić, oba iz sela Dabra.

Ubrzo zatim, pod jakim pritiskom pristiglog neprijatelja iz Banjaluke, u sadejstvu sa domaćim terenskim četnicima, brigada je bila primorana na povlačenje prema Sitnici uz duge, teške i naporene borbe. Tom prilikom je mitraljesko odjeljenje bilo odsječeno od brigade. Vodili smo veoma tešku borbu sa Nijemcima i četnicima. Povremeno smo bili bombardovani i iz aviona. Iako nas je pri tome i zemlja zasipala, ometajući nam odstupnicu, pažljivo smo se povlačili i uspješno povukli preko brda, dalje od puteva koje su bili zaposjeli tenkovi.

Od tada je brigada na svom dugom putu stalno išla iz okršaja u okršaj, iz bitke u bitku. Bilo je i velikih pobjeda i izvjesnih neuspjeha, zavisno od umješnosti u rukovođenju i sticaja raznih, ponekad i nepredviđenih okolnosti.

A

Do kraja 1942, pored manjih, učestvovala je i u više velikih okršaja, među kojim se ističu oni oko Sanskog Mosta, Starog Majdana, Prijedora, Manjače, Ljubije, Bosanskog Novog, Otoke, Bosanske Krupe, Bihaća i Jajca. Nijedna od tih bitaka nije vođena bez učešća i mog mitraljeskog odjeljenja, koje je uvijek davalo pun učinak.

Slobodno vrijeme između pokreta i bitaka korišćeno je za odmor i za politički i kulturno-prosvjetni rad, čemu se posvjećivala velika pažnja.

Svaki uspjeh je borce brigade nadahnjivao za nove poduhvate. Brigada je kao cjelina jednu od svojih najvećih svečanosti imala 7. januara 1943, na masovnom zboru u Srpskoj Jasenici, za vreme smotre 4. krajiške divizije koju je izvršio drug Tito, vrhovni komandant NOV i POJ.

Dočekali smo ga u stroju, razvrstani po četama i bataljonima. Svi smo bili radosni kao nikad ranije. Pred početak smotre raportirao mu je Josip Mažar Šoša, komandant divizije.

Drug Tito je pozdravio borce sa: »Smrt fašizmu! drugovi borci«, a oni su mu složno i gromoglasno odgovorili: »Sloboda narodu!« zatim je uslijedio najsvečaniji dio - smotra postrojene divizije u prisustvu više hiljada Krajišnika. Poslije smotre drug Tito je stupio na svečano iskićenu tribinu sa koje je okupljenoj vojsci i narodu održao govor kojim je prisutnima razigrao srca od ushićenja.

Nakon govora pristupilo se bogatom ručku, koji je narod podgrmečkih sela spremio za svoju vojsku. Čim je ručak bio završen zaorila se pjesma na sve strane i zaigralo veliko kozaračko kolo, u koje se uhvatio i drug Tito sa svojim pratiocima. Tako divan prizor je oduševio, sve zajedno, i borce i narod.

*

Već narednog dana, 8. januara 1943, brigada je dobila zadatak da krene u Potkozarje. U toku noći stigla je na lijevu obalu rijeke Sane, nedaleko od Blagaja. Čamcima se organizovano, bez većih poteškoća, prebacila na desnu obalu rijeke.

Oko petnaest dana brigada je vodila žestoke borbe na sektoru Kozare, sve tamo do Nove Topole, Podgradaca i Klačnica. A onda je, 23. januara, uslijedila naredba da krene usiljenim maršem ravno u Podgrmeč zbog četvrte neprijateljske ofanzive, koja je već bila u punom jeku od 20. januara 1943. godine. Brigada je relativno brzo stigla u Podgrmeč, na sektoru sela Benakovca, u koje je neprijatelj već bio upao sa oko 800 vojnika.

Iako umorni od dugog i napornog puta, borci su se, gotovo bez predaha, već naredne noći našli na bojnopolju u borbi sa utvrđenim neprijateljem, zajedno sa dijelom jedinica 6. krajiške brigade. Moje mitraljesko odjeljenje i tada je bilo pridodato 1. četi, sa zadatkom da se privuče što bliže rovovima radi preciznije vatre.

Napad je otpočela naša artiljerija, koja je tukla neprijateljeve položaje oko pola sata, a zatim je sa svih strana otvorena vatra iz automatskog i drugog oružja. Upotrijebljene su i ručne bombe, ali je dobro ukopani neprijatelj uzvratio, čak i jače, tako da se nije moglo naprijed ni nakon više uzastopnih pokušaja u toku noći, u kojoj se tu vodila borba bez prestanka. Na obje strane bilo je mnogo gubitaka.

*

Nešto kasnije, jači neprijatelj nabacio je našu brigadu u snijegom zavijani Grmeč, gdje je bilo veoma dramatičnih situacija u borbi sa upornim neprijateljem i velikom hladnoćom. Na sve strane vođena je očajnička borba, za goli spas i opstanak premorene vojske i na hiljade smrtno ugroženih izbjeglica civila. Vodila se i oko Grmeča i po samom Grmeču. Sela su bila u plamenu, a masa izbjeglica u snijegu po Grmeču, bez osnovnih uslova za opstanak. Pored svih nevolja neprijateljevi

avioni su bili posebna napast. Rušili su i uništavali sve odreda, u sadejstvu sa svojim pješadijskim snagama. 1 pored natčovečanskih napora uložених u odbrambene borbe, naši borci su branili izbjeglice, vodeći ih sa sobom, iako su im uveliko ometale borbeno dejstva. Narodna vojska je i po tu cijenu štitila svoj narod iz kojeg je ponikla i koji joj je gotovo u svem pogledu bio oslonac.

Nakon proboja iz neprijateljskog obruča na vrhovima Grmeča brigada se, najzad, sa mnogo muke i žrtava, izvukla iz planine sa većim brojem civila. Nakon kraćeg predaha u Jelašinovcima prebacila se naredne noći za leđa neprijatelju, na sektor Gornjeg Lipnika, gdje su preživjeli borci, poslije dužeg vremena, predahnuli i dobro se odmorili pred nove borbe.

Marta 1943. napravili smo zasjedu na cesti Bihać - Bosanski Petrovac. Tu sam se nalazio sa svojim pomoćnikom na teškom mitraljezu Dušanom Bundalom. Do nas su se nalazili Mihajlo Despot, sa puškomitraljezom i Miloš Milinović sa »šarcem«. Tu je bilo još nekoliko boraca sa automatskim oružjem. Nestrljivo smo iščekivali neprijateljsku kolonu. I, naišla je. Kad se našla na brisanom prostoru data je komanda: »Brza paljba!« Tog časa kao da se i samo nebo prolomilo. Za tili čas na drumu je ostalo osam uništenih kamiona. Benzinom se zapalio a oko njih se nalazilo desetak ubijenih Nijemaca. Jedan jedini kamion uspio je nekako da pobjegne.

.

Prilikom napada na Tuzlu 1. četa 2. bataljona, sa komandirskom Marcom Budimirom iz Lušci-Palanke i političkim komesarom Perom Kneževićem iz Koprivne, kojoj je bio pridodat i moj teški mitraljez, sa kompletnom poslugom, dobila je zadatak da krene prema Gradini i privuče se što bliže neprijateljevim topovima, koje je štitila posada i zaštita automatskim oružjem. Prema zamisli komandira čete, moj je mitraljez postavljen na najpogodnije mjesto do kojeg smo mogli stići. Odatle se mogla najlakše tući posada i zaštitnica topova. Vatru je otvorio moj mitraljezom komandir, prepuštajući ga potom meni, govoreći:

- Udri po njima nemilice. Oka im ne daj otvoriti. Municiju ne žali, imamo je dovoljno.

Žurno je otišao dalje da rukovodi akcijom, a ja sam zaista nemilice sipao vatru po topovima i oko njih, ne dajući posadi da ih aktivira. Brzo je naša četa zarobila te topove sa cjelokupnom opremom. Zauzeta je i Tuzla najveći srednjobosanski grad, nakon neprekidnih i žestokih trodnevnih borbi. Oslobođioci su u njoj zadobili ogroman i raznovrstan plijen.

Po oslobođenju Tuzle, nakon kraćeg predaha, brigada je nastavila sa operacijom oko Sokolca, Romanije, Rogatice, Prače, Goražda i Foče, a nešto kasnije i oko Breze i Vareša. Pored ostalih, u tim borbama poginuo je Milan Stupar i puškomitraljezac Miloš Milinović.

Jula 1944, za vrijeme boravka brigade u Brusu, sa jedno tridesetak boraca prebačen sam u jednu novoformiranu jedinicu na području Srbije. To je bio kraj mog borbenog puta u sastavu 2. brigade, koju sam napustio sa velikom tugom u srcu.

Iz Druge u Dvanaestu krajišku brigadu

SVETOZAR GLAMOČANIN

Pošto sam rodom iz sela Rakelići kod Prijedora, bio sam 1941. godine određen za komandira seoske straže za sela Bojanovići, Glamočani, Džebrići i Mandići. Straža je imala zadatak da štiti stanovništvo od iznenadnih upada neprijatelja u sela. U NOB sam stupio 13. marta 1942, u 5. četu 4. bataljona Drugog kozaračkog odreda. Po zanimanju sam bio obučarski radnik.

U 2. krajišku brigadu stupio sam 2. avgusta 1942. na dan njenog formiranja u selu Bošnjaci kod Sanskog Mosta. Raspoređen sam u 1. četu 3. bataljona. U brigadi sam bio oko četiri i po mjeseca. Nisam imao konkretnog zaduženja ni kao borac, ni kao rukovodilac, već sam bio neka lutalica po cijelom bataljonu. Budući da sam služio bivšu jugoslovensku vojsku znao sam da dobro osamarim i natovarim konje. Poslije prvog pokreta brigade, zbog nestručnog zasamarivanja i tovarjenja konja, tovari bi se okrenuli, zatim bi uslijedio zahtjev vezom: »Šuco iz 1. čete naprijed«, ili: »Šuco iz 1. čete da ide nazad«. Najviše sam bio u ekonomatu čete kao pomoćnik ekonoma, a zatim i u intendanturi bataljona. Tog ljeta mnogi su me tražili da im popravim cipele ili da im napravim opanke od goveđe ili ovčije kože. To sam radio za vrijeme odmora jedinice.

Poslije smotre 4. krajiške divizije u Jasenicama 7. januara 1943. brigada je krenula preko rijeke Sane u Potkozarje. Oko 10. januara 1943. u selu Marini razbolio sam se od tifusa pjegavca. Iz tog sela na sankama sa volovskom vučom vraćen sam nazad u Podgrmeč, zajedno sa Momikom Resanovićem iz sela Saničana i političkim komesarom brigade Nikom Jurinčićem. Kad smo prevezeni preko rijeke smešteni smo u partizansku bolnicu u školi Mala Rujiška. Nije mi poznato kuda je dalje otišao komesar Jurinić. Tu sam ostao na liječenju sa Momikom Resanovićem. Poslije najveće krize, kada sam se osvijestio, Momira nije bilo pored mene. Bolničko osoblje mi je reklo: »Taj drug pored tebe je umro«. Kasnije sam prebačen u partizansku bolnicu u selu Potkalinje ispod Grmeča, a zatim u Grmeč, u partizansku bolnicu Lastve.

U bolnici Lastve našao sam iz 5. čete 4. bataljona Blažu Topića iz sela Miljakovaca i Daru Vučenović, suprugu Mile Vučenovića. Dara mi je mnogo pomogla da brže prezdravim. Iz te bolnice, pred četvrtu ofanzivu, sa Stojanom Gvozdenom iz sela Usoraca otišao sam u bolnicu u selo Skakavac, a zatim u selo Suvaja kod Bosanskog Petrovca.

Odatle smo, preko Oštrelja, stigli u Drvar i prenočili u partizanskoj bolnici. U Drvaru sam našao i bolesnog komesara 1. čete 3. bataljona Jožu Štrumbergera. Sa Jožom i Stojanom krenuo sam, preko Prekaje, prema Šator-planini. Pošto sam se već bio malo oporavio nije mi se išlo dalje, jer sam se zaželio 2. brigade. Jože Štrumberger je produžio prema Glamoču, a ja sam se sa Stojanom Gvozdenom vratio nazad. Uz put smo svratili u partizansku bolnicu u mjesto Leskare. Pošto smo bili mnogo iznureni bolešću, ljekar Danica Petrović nije nam dala da idemo u jedinicu. Prekršili smo naređenje i vratili se preko Drvara, Oštrelja i Srnetice. Uz put smo svratili u partizansku bolnicu u mjestu Klekovača u Grmeču, a zatim u selo Drinići kod Bosanskog Petrovca. Tu smo našli neke borce 2. krajiške brigade i jedan bataljon 5. kozaračke brigade. Tu, u selu Drinići, formirana je 12. krajiška brigada, i ja sam stupio u nju. Ubrzo sam primio dužnost intendanta brigade.

Sa brigadom do aprila 1943

UROŠ PREDOJEVIĆ

Usjećanju mi se najviše urezalo učešće na smotri 4. krajiške divizije, koju je izvršio Vrhovni komandant Josip Broz Tito u Jasenici (Podgrmeč) 7. januara 1943. godine.

Tada sam prvi put vidio Tita. Veoma živo se sjećam njegovih riječi. Između ostalog, Krajišnicima je čestitao Božić. Nakon smotre, Tito se s narodom Podgrmeča uhvatio u kolo. Zavládala je neopisiva radost i veselje naroda i boraca. Od kako je prva jelka izrasla na Grmeču, narod nije zapamtio ovoliku radost.

O tome događaju narod Podgrmeča je pričao dugo poslije njega. Ljudi su iznosili svoja zapažanja o partizanima, govorili su, kako ih ima mnogo, da su dobro naoružani, dalje su pričali o potrebi slanja hrane i odjevnih predmeta na položaje.

Dvadesetog januara 1943. otpočela je četvrta neprijateljska ofanziva. Po povratku sa Kozare, 2. i 5. brigada 4. divizije, zajedno sa narodom Podgrmeča i izbjeglim narodom sa Banije i Korduna, - našle su se opkoljene u Grmeču. Zima je bila veoma oštra.

Narod je bio slabo odjeven, a zbog brzog povlaćenja pred neprijateljem, koji je brzo nadirao, ostao je i bez hrane. Snijeg je neprekidno padao, tako da je ubrzo napadao gotovo dva metra.

Velike teškoće imali smo i sa ranjenicima, koje smo morali nositi. Nailazili smo na njemačke zasjede. Neprijatelj bi otvarao vatru, ali često, zbog ranjenika, nismo prihvatili borbu. Jednog dana nosili smo nas četvorica jednog ranjenog druga. Bio je ranjen u nogu i nije mogao da se kreće. Neprijatelj nas je primetio i odmah otvorio vatru. Drug je molio da ga ostavimo, da ne bi i mi izginuli. Nismo ga ostavili. Iznijeli smo ga u siguran zaklon. Bio je rodóm iz sela Petrovići kod Bosanske Klupe. Ne sjećam se kako se preživao, a imao je oko 23. godine.

Vidio sam i veliki broj bosih ljudi. Jednom prilikom spazio sam čovjeka sklonjenog u šuplje drvo. Kada sam mu prišao, vidio sam da je već mrtav (smrznut).

Svakoga dana vođene su teške borbe. Hladnoća je postajala sve jača, a odjeća na nama mokra. Za odmor nije bilo nikakvog izgleda. Jednog jutra, dok se kolona kretala, čula se komanda: »Stoj«. Kada sam se okrenuo, vidio sam da je komandu izdao zamjenik komandanta brigade Đurin Predojević. Bio je izostao oko 200 metara iza kolone. Kada nas je sustigao, podjelio nam je po nekoliko oraha, koji su mu se zatekli u džepovima.

Borbe smo vodili već sedam dana sa daleko nadmoćnijim neprijateljevim snagama. Svakodnevno nas je tukla artiljerija i mitraljirala i

bombardovala avijacija. Najveći problem jedinicama predstavljao je zbjeg naroda.

Jedne noći, idući šumskom prugom na začelju brigade, zaspao sam u hodu, skrenuo sa prtine i legao u snijeg. Kada sam se probudio, kolone više nije bilo. Nisam znao u kome pravcu da krenem, pa sam krenuo nasumice. Nailazio sam i na Nijemce, koji su se grijali oko vatre. Bio sam toliko blizu da sam čuo njihov razgovor. Da sam znao njihov jezik, znao bih i o čemu pričaju. Bila je to jedna od najtežih noći u mom životu. Mislio sam da je neću preživjeti. Podjednako sam prijateljem smatrao Nijemce, ustaše, domobrane, vukove, divlje svinje i medvjede. Svakog trenutka sam očekivao smrt od četvoronogih ili dvonogih zvijeri.

Odjednom je neko viknuo: »Ko je tamo?«. Sporazumjeli smo se. Bio je to jedan vođ iz 2. brigade od 18 boraca. Rekli su mi da se krećem u suprotnom pravcu od mjesta gdje se nalazi brigada. Priključio sam im se i u brigadu smo stigli negdje pred samu zoru. Borci su se odmarali pored naloženih vatri. Čučnuo sam pod jedan grab sa gustim granama da bih se zaštitio od padavina. Na sebi sam imao zagrnutu šatorsko krilo, koje se bilo smrznulo. Kada je brigada krenula, nisam mogao da se podignem zbog smrznutog šatorskog krila. Pomislio sam opet da me očekuje smrt. Tada su naišla dva borca i povikala da krenem. Odgovorio sam im da ne mogu polomiti led sa sebe, niti ustati. Oni su sa mene skinuli šatorsko krilo, uzeli su me za ruke i pridigli, tako da sam i ja krenuo. Sutradan je brigada, zajedno sa izbjeglim (preživjelim) narodom izašla iz obruča u kome se nalazila u Grmeču.

*

Poslednju borbu, koju sam vodio u sastavu brigade, imao sam na cesti u Paunovcu (između Ključa i Bravska). To je bilo u aprilu 1943. godine. Tom prilikom smo u zasjedi sačekali kolonu njemačkih kamiona koji su prevozili hranu svojim jedinicama u Bosanskom Petrovcu. Uspjeli smo da zaplijenimo veći dio hrane, a kamione smo zapalili. Komandir čete, Popović iz Potkalinja, odredio me je, da sa jednom grupom boraca izvlačim hranu. Bilo je tu mnogo suhog mesa, sira i još nekog drugog materijala.

Najveći dio hrane smo evakuisali. Uskoro su zatim naišle jače njemačke jedinice, pa se u paunovačkoj šumi razvila borba, koja je trajala cijeli dan.

Poslije ove borbe, naveče smo se povukli u pravcu Sanice i u jednom selu prenoćili. Sutradan, oko 10 časova, brigada je krenula preko Mijačice za Smoljanu. Mene su, sa jednom desetinom boraca, ostavili u zaštitnici brigade. Dobili smo zadatak da sa brigadom krenemo u 11 časova. Krenuli smo u određeno vrijeme i naveče stigli u selo Smoljanu. Tu nas je dočekaao odbornik i prenio poruku od štaba brigade da odmah krenemo preko Grmeča za Palanku, i da se javimo u komandu mjesta, te da tamo čekamo do daljeg naređenja. Saopštio nam je da je brigada krenula prema Drvaru, ali da mi ne možemo preći preko dvije ceste, koje su posjeli Nijemci. Javili smo se u komandu mjesta u Palanci i očekivali vezu sa brigadom. Vezu nismo dobili. U 2. brigadi sam bio od 10. novembra 1942. do 20. aprila 1943. godine. Rat sam završio u 20. srpskoj brigadi.

Sa brigadom od Bošnjaka do Tuzle

STOJAN RAJILIĆ

Prije formiranja 2. krajiške brigade u selu Bošnjaci bio sam komandir 2. čete u 1. krajiškom (Grmečkom) udarnom bataljonu. Na dan formiranja i smotre brigade 1. krajiški udarni bataljon postao je 2. bataljon. Ja sam i dalje ostao na dužnosti komandira u istoj četi.

Odmah po formiranju brigade krenuli smo u napad na ustaško uporište u Vrhopolju. Tu sam bio ranjen i prebačen u bolnicu u Grmeč - u Korčanicu. U bolnici sam ostao 35 - 40 dana, a onda su nas otpustili svojim kućama na oporavak. Nas nekolicina nijesmo prihvatili takav predlog ljekara, nego smo odlučili da krenemo za brigadom. Sa mnom su pošli Čedo Grković, mitraljezac iz Lukovice, Mirko Grković, takođe iz Lukovice, Ile Modrinić i Branko Bilić iz Majkić Japre.

Kada smo stigli u Jajce saznali smo da se brigada nalazi negdje oko Travnika, pa smo nastavili put. Ispred noći smo stigli u jedno selo (Brvance) i zamolili domaćine da tu prenočimo i da nam daju nešto za jelo. Rekli su da će već biti nešto i da će nas pustiti da prenočimo u kući. Odmah su nam se učinili nešto sumnjivi. Pomislili smo da pripadaju četnicima. Večerali smo, a zatim i, pored njihovog protivljenja, pošli na spavanje u jednu pojatu. Tu sam rekao drugovima da nema spavanja. Izvadili smo tri grede iz zida i tako se pripremili za bjekstvo, ako bude trebalo. Nije prošlo mnogo, pojavili su se četnici u streljačkom stroju. Brzo smo iskočili iz pojate i potrčali ka jednoj šumici. Četnici su otvorili vatru, ali smo se mi već bili dohvatili zaklona. Inače slabo smo bili naoružani - nas trojica samo po jednu bombu, a četvrti je imao pištolj.

Sjutradan ujutro, prema odjeku borbe i artiljerijske vatre iz Travnika, pronašli smo svoj bataljon. Od artiljerijske vatre tu su poginuli Pajo Plavšić, mitraljezac iz Podvidače, i Milan Milanović, komandir voda - oba iz 2. čete. Na moje mjesto za komandira 2. čete, u mom odsustvu, prvo je bio postavljen Radovan Vujičić iz 1. bataljona, a kasnije Dušan Vuković iz Lipnika. Tako je moje mjesto bilo popunjeno, pa su mene postavili za komandira 1. voda u toj četi.

Odatle smo se vratili ponovo u Podgrmeč. Vodili smo borbe oko Tromede i rudnika Ljubije. Tu je ranjen Stojanda Milnović, zamjenik komandira 1. čete. Poslije toga smo se primakli Bosanskom Novom i bio sam prisutan kada nam se predala jedna veća domobranska jedi-

nica. Tom prilikom mi je Đurin saopštio da idem na Tromedu za komandira 3. čete - omladinske, na mjesto Ahmeta Šehovića, koji je bio ranjen. Komesar te čete bio je Boško Bundalo iz Hašana, njegov zamjenik Marko Labus, moj zamjenik Dušan Ostojić, komandir 1. voda Nikola Čulibrk, politički delegat 1. voda Jovo Škundrić, komandir 2. voda Nikola Delić i delegat Vlado Bajić i komandir 3. voda Nikola Pajović iz Hrgara. Bili su to sve borci od 18 do 20 godina starosti. Odmah sam organizovao nastavu gađanja.

Nastavili smo borbe oko Stare Rijeke i Ljubije. Odatle smo povučeni u Palanku, gdje su obavljene posljednje pripreme za napad na Bihać.

Poslije oslobođenja Bihaća brigada je u sastavu 4. divizije učestvovala u likvidaciji utvrđene linije neprijatelja »Jugozapad«, koja se protezala od Sanskog Mosta do Bosanskog Novog. Tu smo do nogu potukli njemačko-domobransko-ustaške jedinice.

Sedmog januara prisustvovao sam sa četom na smotri 4. krajiške divizije, a onda smo, odmah, sa 5. kozarskom brigadom krenuli prema Bosanskoj Gradišci i Lijevče Polju.

Nije prošlo dugo - tek poslije nekoliko borbi u tom kraju - stiglo je naređenje da se hitno vratimo u Podgrmeč, jer je počela četvrta neprijateljska ofanziva na slobodnu teritoriju »Bihačke Republike«.

Odmah po stizanju u Podgrmeč sudarili smo se sa neprijateljem na Benakovcu. Iako smo mu nanijeli velike gubitke, nismo ga mogli likvidirati. I mi smo imali velike gubitke. Prodor jakih neprijateljevih snaga od Bosanske Krupe, Bihaća i Sanskog Mosta prisilio nas je da se izvučemo na planinu Grmeč. U Grmeču smo zatekli mnogo izbjeglog naroda iz Podgrmeča, Banije i Korduna.

Na Grmeču sam preživjeo sve one strahote koje su doživjeli i ostali borci, starješine i izbjegli narod - masovnu pogibiju naroda, žena, djece i staraca od neprijateljevog bombardovanja, od smrzavanja (bijela smrt), ili od gladi i žeđi. I neprijatelj je trpeo ogromne gubitke iz juriša u juriš, pa su i oni došli do izmaka snage. Bilo je i kod njih ljudi koji su u tom bespuću i beznadu izludjeli. Nesanica i glad potpuno iscrpjeli borce. Počele su halucinacije, pa i nesvjesna ubistva svojih drugova.

Napokon smi izašli iz toga pakla. Osnovno je bilo zbrinuti ranjene i smrznute, i naći nešto hrane. Tome je dobro poslužio kiseli kupus, koji smo tu i tamo nalazili, i krompir.

Krenuli smo za Lipnik i u njemu se nekoliko dana odmarali. Iz moje čete 12 boraca je bilo promrzlo, pa su ostali u bolnici, ili su upućeni kućama. Inače, četa je u Grmeču imala pet poginulih boraca, a od 9 puškomitraljeza nedostajalo je sedam. Tu smo dobili i neku manju popunu u ljudstvu. Jednoga dana mi je Dušan Uzelac saopštio da su mi i dva brata umrla u Grmeču, u zbjegu.

Nastavili smo borbe oko Bosanskog Novog i Bosanske Krupe. Tu mi je bila ponuđena dužnost zamjenika komandanta bataljona, ali sam odbio.

Krenuli smo prema Smoljani i stigli u Gornju Sanicu. Tu sam bio upućen u zasjedu na Paunovac, na komunikaciji prema Bravsku. Čekao

se nailazak nekih kamiona. Likvidirali smo jedan motor sa dva Nijemca - motor smo bacili u jarak, kao i pobijene Nijemce. Za njima je naišlo sedam kamiona. Otvorili smo po njima plotunsku vatru i izveli juriš. Kamioni su bili puni raznih paketa hrane, koje su prevozili njemačkoj jedinici u Bosanskom Petrovcu kao poklon za Uskrs. Odmah se pristupilo evakuaciji plijena, a kamioni su spaljeni.

Uskoro posle toga pojavio se tifus. U mojoj četi je oboljelo 40 boraca. U borbi sa četnicima kod Crnog Vrhla kod Glamoča poginuo nam je komandant bataljona Simo Mrda. Na dužnost komandanta postavljen je Stojanda Milnović, a ja za zamjenika komandanta.

Uskoro smo prešli u srednju Bosnu. Kretali smo se preko Šipraga prema Tesliću. Još je vladao tifus. Tukli smo se i sa ustašama, domobranima i četnicima. Uspjeli smo da ih razbijemo i nastavimo pokret. Produžavali smo prema Prnjavoru, a zatim nazad, pa prema Tesliću. Tu je bio ranjen komandant brigade Đurin, a kasnije mu je odsječena ruka. Poslije borbe na tom terenu prešli smo rijeku Bosnu i stigli u istočnu Bosnu. U istočnoj Bosni smo odmah otpočeli borbu protiv četnika, ustaša i neke milicije. Uskoro su počele i pripreme za napad na Tuzlu. Tu sam bio teško ranjen. Tada sam se rastao sa 2. brigadom.

U brigadi do januara 1943.

ĐURO TANKOŠIĆ

USKOJ sam primljen 10. februara 1942. Primio me je Dušan Bačkonja, rukovodilac SKOJ-a u Drvaru. Sa omladinom u svome mestu i okolini Drvara radili smo na izradi baraka, u Jasikovcu, za smeštaj ranjenika i bolesnika. U septembru 1942. sva omladina sa teritorije Drvara kernula je na dizanje letine u Krasuljama, Ključu i Sanici. Nas nekoliko omladinaca radili smo sve do novembra 1942. Po završenom poslu odlučili smo se da potražimo naše brigade. Neki su otišli u 3. krajišku brigadu, a ja i moj brat od strica Dušan krenuli smo u potragu za 2. krajiškom brigadom. Našli smo je u selu Rujiška, gde su nas drugovi rado prihvatili i rasporedili u bataljone i čete. Obojica smo stupili u 1. bataljon kod komandanta Dušana Egića.

U brigadi sam upoznao i Petra Todića, puškomitraljesca rodom iz Perne kod Bosanske Krupe. Ovde je sve bilo dobro do četvrte neprijateljske ofanzive. U januaru 1943. promrzao sam u Grmeču i zbog toga sam bio prebačen u bolnicu na lečenje.

U bolnici sam ostao da se lečim sve do marta 1943. kada sam se oporavio, a zatim sam 10. marta upućen u 10. krajišku brigadu.

Poslije ranjavanja ostao u Šestoj krajiškoj brigadi

SVETO GRBIĆ PLAVI

Na dan smotre brigade u selu Bošnjaci, ostao mi je u uspomeni govor Osmana Karabegovića, a naročito govor komandanta 2. brigade, Ratka Martinovića, koji je govorio o izdaji četnika i Draže Mihailovića, kao i o njihovoj saradnji sa okupatorom.

Nekoliko dana poslije smotre brigada je krenula u napad na ustaško uporište u Vrhpolju. U toj borbi mnogo boraca je poginulo i ranjeno. Ne mogu nikada da zaboravim, kad mi je u jeku borbe Manojlo Zaječar podviknuo »lezi, mali, nemoj da se mičeš dok puca« i tom opomenom spasio me da ne poginem. Ali, u istom trenutku jauknuo je, rekavši da je ranjen. Nisam mogao da mu pomognem. U toku dana saznao sam da je poginuo.

Zatim učestvujem u višednevnim borbama na Manjači u napadu i prvom oslobođenju Jajca, u borbama prema Travniku i Komaru, odakle se ponovo vraćamo u Podgrmeč.

Zatim učestvujem u borbama za likvidaciju utvrđene linije Jugoza-pad na potezu od Bosanskog Novog do Sanskog Mosta. U jednom od juriša na bunkere i rovove, borac naše čete Branko Bilbija naletio je sa bombom u ruci na rov pokriven sa granama, tako da je propao u rov među šest ustaša. Iznenadeni njegovom pojavom na takav način, ustaše su se predale.

Isto tako, doživo sam interesantan slučaj sa borcem naše čete, Boškom Prokopićem. O čemu se radi? Povlačili smo se pred tenkovima poslije neuspjelog napada na Bosanski Novi. Dosta boraca je bilo ranjeno. Među njima je bio Boško Prokopić. Vidjeli smo, kako ga Nijemci kao vreću nabaciše na tenk. Mislili smo da je poginuo i čudili smo se ovakvom postupku Nijemaca. Kasnije smo saznali da su ga ranjenog prebacili u logor u Prijedor, odakle su ga oslobodile jedinice sa Kozare, prilikom jednog napada. Preživio je rat, boreći se u kozaračkim jedinicama.

U borbama na Benakovcu bio sam lakše ranjen od minobacačke granate u obje noge. Poslije previjanja htjeli su me poslati u bolnicu, što sam odlučno odbio. Takav moj gest, zamjenik komandanta 2. bataljona Simo Mrda kojega sam poznavao i od pre rata, prokomentarisao je na slijedeći način: »uvijek si bio tvrdoglav, pa i sada«. Zatim me je uputio u 1. četu 2. bataljona.

Poslije izlaska iz obruča u selo Tuk Bobija, ja i moja jedinica naišli smo na kuću Đoke Grbića, gdje smo se snabdjeli kiselim kupusom. Odatle sam sa brigadom krenuo u Gornji Lipnik, a zatim na Kozaru, gdje sam ostao na liječenju od ranjavanja. Po ozdravljenju, ponovo sam u 2. brigadi i učestvujem u svim borbama do Bosanske Krupe, kada mi se stara rana ponovo aktivirala i kada me ponovo šalju u bolnicu u Hašane. Tu nas je obišao Đurin Predojević. Odatle su nas uputili u bolnicu u Kozin. U to vrijeme 2. brigada je pošla u srednju Bosnu, tako da sam iz nje izostao. Po ozdravljenju stupio sam u 6. krajišku brigadu i u njoj ostao do kraja rata.

U brigadi do marta 1943.

LAZO PANJAK

Aprila 1942. pozvali su me u jedinicu, kod komandira čete Velj-
kine Miljevića i bio sam odmah postavljen za nišandžiju na
teškom mitraljezu. Bio mi je poznat rad sa njim, jer sam u
bivšoj jugoslovenskoj vojsci bio nišandžija u mitraljeskoj četi. Prva oz-
biljnija akcija bila mi je na Demiševcima, Bojančičima i Đedovači. Sa
Đedovače smo se vratili na Maričića gaj.

Ujutro smo posjeli položaj na Đedovači prema Dabru. Tu smo bili
napadnuti i pod jakom vatrom morali smo se povući prema Umcima,
Donjem Kamengradu, Gornjem Kamengradu, Fajtovcima i Podvidači.

U drugoj polovini jula 1942. najavljeno je formiranje 2. krajiške bri-
gade. Poslije određenih priprema, brigada je formirana 2. avgusta u Ra-
dića gaju kod sela Bošnjaci. Stroju nove brigade govorili su njen prvi
komandant Ratko Martinović i zamjenik komandanta Đurin Predojević.
Sa zbornog mjesta, poslije dva dana, brigada je krenula na svoj prvi
borbeni zadatak - u napad na ustaško uporište u Vrhpolju. Poslije
neuspjelog napada na Vrhpolje, brigada je krenula na Sitnicu sa ciljem
da razbije tamošnje četničke jedinice. Četnicima su pritekale u pomoć
ustaško - domobranske snage iz Banja Luke, pa se razvila žestoka bor-
ba. U jednom momentu, pod snažnim pritiskom neprijatelja, morali
smo se povući na Grčku gradinu. Situacija je bila kritična. U toku po-
vlačenja, ranjen je zamjenik mitraljesca, Dušan Kovačević. Izašao sam
ponovo na vis i vratio se po postolje i štít, jer mi je nestao štitonoša.
Oružje je, ipak, bilo spašeno, a za ovu snalažljivost dobio sam pohvalu
od komandira Miloša Stanića. Ponovo smo zauzeli položaj na Grčkoj
gradini. Bio sam u rovu sa teškim mitraljezom, ali za kratko, jer me je
iz njega izbacila neprijateljska granata. Tu nam je ostao i mitraljez.

Zapazio sam jednu ženu, koja je uspjela iznjeti mitraljez. Granate su
padale gusto, tako da je jedna čak upala u kuhinjski kazan Steve Praštala.

Bili smo prisiljeni da se povučemo prema Orahovljanima, a onda
smo krenuli prema Ključu, Ribniku, Turbetu i Krivokućama, pa smo se
ponovo vratili prema Ribniku, Crkvenu, Bravsku, Sanici, Međeđem
Brdu, Bošnjacima, Grdanovcima, Eminovcima, Ejatovcima, Gornjem
Kamengradu, Vršu, Gaidžiku i Lukavicama. Iz Lukavica smo organizo-
vali napad na Stari Majdan. Tu smo potukli neprijatelja i vratili se na
Ruškovac, Kozin i Tromedu. Od Tromede smo krenuli prema Radmi-
rovcima i otišli prema Novskoj Suvači, Hozića kamenu, Pošti više No-
voga, Rudicima i Bodiću. Ubrzo je stigla naredba da se vratimo na Sr-
psku Jasenicu. Tu je Vrhovni komandant izvršio smotru jedinica.

Zatim smo krenuli preko rijeke Sane za Kozaru, do Jazovca. Sjećam se 20. januara 1943. Ručali smo u kući jedne žene, koja je slavila slavu Svetog Jovana. Mislili smo da prenoćimo te noći u njenoj kući, ali nas je iznenadio neprijatelj i opkolio nas. Uspjeli smo da se izvučemo, jer nam je pomoć stigla na vrijeme.

Tu smo ostali tri dana na položaju. A tada je stigao kurir sa narednjem, da se što hitnije vratimo na Grmeč. Vratili smo se preko Svodne, Radmirovaca i Tromede. Na Benakovcu smo vodili borbu sa Nijemcima, dok nisu pristigle jače neprijateljske snage od Bosanske Krupe i Sanskog Mosta, koje su uspjele da nas nabace, zajedno sa izbjeglim narodom, na zavejani Grmeč. Tu sam zamolio komandira i komesara da me puste, da se vratim u naše selo i da vidim, šta mi je sa porodicom. Nerado su me pustili. Vratio sam se kroz šumu Grmeča, iznad stare Centralne bolnice, preko Lukića, prema Metli, gdje sam našao svoju porodicu. Vidio sam, naravno, i ostale izbjeglice. Posavjetovao sam ih da se kreću pažljivo i stalno osmatraju kuda se neprijatelj kreće, da ih ne pohvata. Sa njima sam ostao puna tri dana i za to vrijeme uspio sam da ih obezbjedim sa hranom.

Odatle sam sa Velom Curguz krenuo prema Korčanici i Smoljani. Vele mi je dao zadatak da odem u Krnju Jelu i da vidim, da li je 2. krajiška izašla iz Grmeča. Neki borci, koje sam sretao, rekli su mi da je nijesu vidjeli. Vratio sam se na Ogumaču i našao puno izbjeglica i boraca. Neprijatelj nas je napao noću, iz pravca Bosanskog Petrovca. Dogovorio sam se sa Velom Curguzom i izdvojio borce. Civila je bilo oko stotinu, a boraca svega dvadeset i četiri. Vele je uzeo jednu desetinu, a ja drugu. Krenuli smo tako prema Korčanici. Sa svojom desetinom bio sam na čelu kolone civila, dok je Velina desetina bila na začelju. Stigavši na Korčanicu, zatekli smo nove grupe civila, kao i bataljon Dušana Marjanovića.

Komandant bataljona i Vele dali su mi zadatak da krenem u izviđanje neprijatelja i da za to odaberem potreban broj boraca. Uzeo sam samo borca Dušana Predojevića i krenuo prema Korpusu, kućama Indžića, Kovačevića, Čurguza i Pjevačevoj poljani. Iza šume Metlika naišao sam na jednu ženu bolesnu od tifusa. Rekla nam je da su ovuda nailazili i Nijemci, ali je nijesu dirali, kada im je kazala da boluje od tifusa. Ostali civili, koji su mogli, pobjegli su prema Crnom Vrh. Krenuo sam za njima i našao ih. Na Crnom vrhu i Vršiću bilo je mnogo izbjeglica. Tu nas je pristigao i neprijatelj. Povlačili smo se prema Batića lisanama, a zatim prema Tuk Bobiji. Tu sam ponovo našao svoju jedinicu. Od jutra do naveče, vodili smo borbu sa neprijateljem, od Tuk Bobije i Jelašinovaca. Te noći je 2. brigada izašla iz okruženja, a ja sam od zamjenika komandanta brigade Đurina Predojevića dobio zadatak da se vratim u Grmeč i da se pobrinem za zaostali narod. Vratio sam se sa borcem Bogdanom Predojevićem. Bilo je teško u povratku, jer smo se kretali kroz neprijateljsku teritoriju. Međutim, uspjeli smo da se provučemo do koliba Dušana Vasilčića, gdje smo prenoćili. Sutradan smo krenuli ispod Vršića prema poljanama Pjevačevim i starim logorima. Tu sam se rastao sa Bogdanom, pošto su njihove kolibe bile niže mojih. Vidio sam da je neprijatelj prošao kroz naše selo. Predložio sam, zbog toga, da se narod vrati kućama.

Tu sam obolio od tifusa i ostao u postelji mesec i po dana. Tako sam se razdvojio od moje 2. krajiške brigade, koja je u međuvremenu već bila stigla u srednju Bosnu. Rat sam završio u 6. krajiškoj brigadi.

U Drugoj krajiškoj do aprila 1943.

PERO SOPIC

Napad na Sanski Most, 26/27. juna 1942, ostaće mi po mnogo čemu u doživotnom sjećanju. Naime, naš 2. bataljon prešao je rijeku Sanu kod Vedrog Broda, a zatim se uputio u selo Kruhari, odakle je napao Sanski Most sa sjeveroistočne strane od sela Sasine.

Te noći borbe su bile takve da nismo znali, ko odakle i na koga puca. Bilo je to pravo hrvanje sa ustašama. Uspjeli smo zauzeti dio grada do rijeke Sane do 2 sata noću 27. juna, ali su nas u tom trenutku, iz pravca Sasina sa leđa napale jake neprijateljske snage. Nastala je borba na život i smrt. Bili smo okruženi oko željezničke stanice i sela Kruhari. Morali smo prekinuti napad i povući se. Mnogi su se u tom mežežu i pojedinačno snalazili i izvlačili.

U takvim uslovima nije se smjelo sačekati svitanje. Štab bataljona je odlučio da jedinice izvuče pravcem istočno od sela Kruhari, a zatim pošto razbije na tom pravcu četnike nastavi usiljeni marš pravcem: Suhodol - Podglavica - Hadžić - Sitnica - Zablaće, pa šumama i visovima jugozapadno od Ključa, i dalje preko Gornjeg Budelja, Sanice i Jelašinovaca. Taj marš je uspio i trajao je puna tri dana i tri noći, bez prestanka.

Narod Podgrmeča bio je zabrinut ne samo za svoje sinove i rođake nego i za sudbinu cijelog bataljona, jer o njemu ništa nije znao gotovo tri dana. Zato je naš dolazak u Jelašinovce bio više nego iznenađenje. Narod se iz okolnih sela okupio oko škole. Djevojke su raspletinih kosa pjevale o našem bataljonu i o njegovom komandantu Đurinu. Imao sam dojam da se cijeli Grmeč veselio i radovao. Donijeli su nam hrane u izobilju. Bili smo premoreni. Nije mi bilo nidočega. Želio sam samo da operem krvave noge i da se dobro naspavam. Tek kada smo se odmorili ustanovili smo koga nema u koloni bataljona, a mrtvi su ostali na poprištima borbe u Sanskom Mostu.

*

Zajedno sa ostalim proleterskim i udarnim brigadama, 25. septembra 1942. oslobodili smo Jajce. Tada sam bio već desetar, a imao sam nešto više od 17 godina. Sa desetinom sam napadao bunker kod mosta na Vrbasu kod sela Prudi. Tiho i nečujno smo se privukli bunkeru, a zatim bacili bombe. Poslije eksplozije, u bunkeru smo našli nekoliko

mrtvih i ranjenih ustaša. Posle likvidacije bunkera i ovladavanja mostom, krenuli smo cestom u sastav voda u Jajcu, gdje su se vodile žestoke borbe za svaku kuću, za svaku ulicu i za svaki bunker. Krećući se tako, uletio sam sa desetinom u jedan samostan, i tu, pod njegovim arkadama, zamalo nismo svi izginuli. Naime, njemačka blindirana kola, s prigušenim motorom, ušla su u dvorište samostana i iznenada otvorili vatru na nas. Čudo je bilo da na takvoj blizini i pod tako žestokom vatrom niko od nas nije bio ranjen. Odgovorili smo vatrom i blinda se povukla. Došli smo u sastav voda i do zore Jajce je bilo oslobođeno.

Sutradan sam dobio zadatak da otvorimo kasu u nekoj ustaškoj banci i da novac i dokumenta predam komandi čete. Cijeli dan smo se mučili i pokušavali svim sredstvima da otvorimo to čelično čudo, ali bez uspjeha. Tek kasno uveče, na jedvite jade, kasa je popustila i u njoj smo našli svega 10 kuna. Kakva muka za 10 kuna!

Poslije oslobođenja Jajca, brigada je krenula prema Travniku i Vlašiću. Tu smo par dana imali manje borbe sa Nijemcima i ustašama. U jednoj borbi moja desetina je zarobila dvojicu ustaša.

Poslije borbi oko Jajca i planine Vlašić, brigada se vratila u Podgrmeč, gdje se pripremala za napad na Bihać.

Neposredno prije nego smo pošli prema Bihaću saopštili su nam da je lično drug Tito naredio da se Bihać mora osloboditi, i da u napadu učestvuju mnoge krajiške, ličke i kordunaške brigade. Naše krajiško partijsko - političko rukovodstvo, agitovalo je da ne dozvolimo da Ličani ili Kordunaši prije nas uđu u Bihać. Narod je već znao za predstojeću akciju pa se i on na poseban način pripremao. Već su se i nove pjesme spjevale o borbama i krajiškim junacima. Djevojke i žene su rasplele kose, želeći da nam se putovanje ne zamrsi.

Negde pred 1. novembra 1942. krenuli smo prema Bihaću. Već smo sve znali: koje brigade napadaju i kojim pravcem koji nam je zadatak i kuda ćemo se kretati. Sve je bilo do tančina predviđeno. Kretali smo se u kolonama, a za nama je krajiški narod tjerao u kolima hranu i municiju. Vladalo je takvo raspoloženje da nas nikakve snage ne bi mogle zadržati da ne izvršimo Titov zadatak - oslobodimo Bihać.

Noću, između 1. i 2. novembra, naša brigada je napala Bihać sa istočne strane, pravcem Vinica - sjeverni dio željezničke stanice, u pravcu centra grada. Prije nego smo došli do periferije morali smo razbiti spoljni obruč odbrane, koji je bio na visovima istočno od Bihaća, u širem rejonu sela Vinica. Vodili smo borbe na tim položajima gotovo cijelu prvu noć, sve dok nismo neprijatelja protjerali u Bihać. Vodila se borba prsa u prsa. Bilo je trenutaka da nismo znali s kim se hrvemo - sa ustašom ili sa partizanom. Do zore smo oslobodili to selo.

Drugog dana borbe bataljon je izbio neposredno ispred pruge i jednog groblja. Bili smo izloženi jakoj vatri sa tornja crkve iz centra grada. U noći između 2. i 3. novembra vođena je žestoka borba oko mosta na Uni. Nekoliko puta smo uzastopno obostrano jurišali. Imali smo i žrtava. Neposredno kod mosta naročito su stradali kozarčani.

U toku 3. i 4. novembra vodili smo žestoku borbu u naseljenom dijelu Bihaća sve do obale Une, a posebno za prelaz preko nje. Naš vod, kojim je komandovao Ostojić, dobio je zadatak da u jurišu pređe preko mosta i da se rokira desno, prema zvoniku razrušene crkve. Baš sa toga zvonika otvarana je jaka vatra po našim redovima. Zbog toga je bilo presudno uništenje neprijatelja u zvoniku i kućama neposredno oko njega. Preko Une, u centru grada, čuli smo juriše 1. i 3. krajiške brigade. Baš zbog toga smo odlučili da u toku noći pređemo rijeku.

Pred zoru smo prešli Unu, pa je cijeli Bihać bio oslobođen. To je bio dan velike radosti i za narod i za partizansku vojsku. Svi smo zajedno slavili. Okupio se narod Bihaća oko naših jedinica, radostan i veselo. Pjevale su se krajiške pjesme - posebno se igralo kozaračko kolo. Radost mještana, boraca i pristiglog naroda bila je velika. Sve je bilo na nogama.

*

Brigada je nastavila da goni neprijatelja dolinom Une, oslobodila je Bosansku Krupu, a zatim Bosansku Otoku i druga manja mjesta sve do Bosanskog Novog. Naše druge snage, zajedno sa kordunaškim i banij-skim brigadama oslobodile su Cazin i Kladušu.

Bila je to velika slobodna teritorija, s centrom u Bihaću. Tu se odvijala živa aktivnost našeg vrhovnog rukovodstva. Pored ostalog, održano je i Prvo zasjedanje AVNOJ-a.

Naša brigada se u tom periodu nalazila prema Bosanskom Novom i Prijedoru, gdje je vodila borbe na rubu naše slobodne teritorije.

Kasnije, 7. januara 1943, prisustvovao sam smotri 4. krajiške divizije u Srpskim Jasenicama. Nakon smotre, sa brigadom sam prošao put, preko Sane, do Potkozarja i Lijevča Polja. Napad naših jedinica na veći broj uporišta na tome prostoru unio je pometnju u neprijateljske redove. Obaviješteni da je počela četvrta neprijateljska ofanziva, hitno smo vraćeni istim putem u Podgrmeč: u Srpske Jasenice.

Po dolasku u taj rejon, negdje oko 25. januara, mojom nepažnjom, ranjen sam po drugi put u desno rame. Odmah sam prebačen u bolnicu u Krnjeušu i, dalje, u driničku bolnicu. Kada sam izliječen, 2. brigada je bila već daleko od mene. Kasnije sam saznao da je bila blokirana na Grmeču i da je tamo vodila teške borbe.

Poslije izliječenja, nas 35 - 40 boraca, pretežno mladih, raspoređeno je u 10. krajišku brigadu 5. krajiške divizije. U njoj sam ostao do kraja rata.

Ponekad se i bez borbe ginulo

SVETO KERKEZ

Najveći broj boraca brigade je bio toliko mlad, da je rijetko koji služio vojni rok prije rata, pa se i poznavanje rukovanja pojedinim vrstama oružja zaplijenjenog od neprijatelja zasnivalo na trenutnom obučavanju uz pomoć veoma malog broja starijih drugova koji su služili vojni rok.

U 2. četi 2. bataljona izuzetne sposobnosti, ne samo u poznavanju pojedinih vrsta naoružanja, već i uvežbavanja pojedinih borbenih radnji i postupaka - napada, odbrane zauzimanje bunkera, utvrđenih zgrada u naseljenim mestima, bacanje bombi i flaša sa zapaljivom tečnošću, rukovanje eksplozivom i drugo - pokazali su: Milanko Majkić, Vid Đaković, Đurađ Polovina, Jovo Kačavenda i drugi.

Za jedinice brigade bio je zakon da svaki predah posle borbe iskoriste, pored ostalog, i za obuku boraca. Pošto nisu postojala nikakva pravila, a nije bilo ni udžbenika, obučavanje u rasklapanju i sklapanju pojedinih vrsta naoružanja odvijalo se često tako što je prema broju dijelova određenog oružja, na primjer puškomitraljeza »šarca«, određivan po jedan borac za svaki dio, da prilikom rasklapanja osmatra kojim redoslijedom je pojedini dio izvučen i rastavljen, da bi se obrnutim redom, prilikom sklapanja vratio na svoje mjesto.

Međutim, uvežbavanje pojedinih postupaka odvijalo se isključivo na osnovu iskustava stečenih u ranijim borbama, što je imalo ogroman značaj za postizanje uspjeha u borbama jedinica i smanjenje gubitaka.

Sva uvežbavanja, kako u rasklapanju i sklapanju pojedinih vrsta oružja, tako i u izvođenju određenih borbenih radnji, izvođena su isključivo borbenim sredstvima i bojevom municijom, pa je i, pored svih mjera i nastojanja, ponekad dolazilo i do nesrećnih slučajeva, koji su i bez borbe odnosili živote boraca.

Tako je stradao šesnaestogodišnji borac 2. čete 2. bataljona Žarko Predojević, iz sela Podkraj kod Lušci Palanke. Kada se brigada probila iz okruženja na Grmeču u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi i treći put prešla rijeku Sanu, bataljoni su bili razmješteni u selima: Marini, Dragotinja, Karan i drugima, radi kraćeg odmora. Čete 2. bataljona su po snijegu uvežbavale izvođenje napada. U 2. četi se nalazio veoma stasit, živahan i hrabar borac Žarko Predojević, četvrto od sedmoro djece siromašnih roditelja. U brigadi se, prije njega, nalazila njegova starija sestra Sava, koja je kao borac poginula 1942. prilikom napada brigade na

Sanski Most. O ostalim članovima familije Žarko je znao samo toliko da su u toku ofanzive izbjegli negdje u Grmeč. S nestrpljenjem je, kao i svi mi, očekivao povratak brigade u rodni Podgrmeč i susret sa porodicom. Međutim, tragedija je neminovno uzimala svoj danak. U toku ofanzive Nijemci su zarobili i zvjerski ubili njegovu majku, dva mlada brata i sestru. Otac Božuka, nesebični saradnik NOP-a i napredni terenski radnik, u traganju za izgubljenom familijom, naišao je kod izgorelih koliba u Grmeču na izmasakrirana tijela svoje porodice. Od tuge je na mjestu presvisnuo.

Pred završetak vježbe Žarko i njegov školski drug potrčali su uporedo da se prebace do slijedećeg zaklona, čineći posljednje napore u savlađivanju uzvišenja pokrivenog snijegom.

Iznenada, opalila je puška njegovog druga. Žarkovo snažno tijelo se grčevito izvilo, sa ukočenim pogledom usmjerenim prema Grmeču, a zatim se opustilo i, uz ropac krvi koja je šikljala iz njegovih grudi, bezivotno spustilo na sniježni tepih prošaran crvenim šarama od njegove krvi.

Tako se ugasio život primjernog borca - omladinca i posljednje muške glave te porodice. Sahranjen je uz skromne počasti, bol i tugu njegovih drugova u pitomom Karanu, na obroncima Kozare.

U Drugoj brigadi do jula 1943.

NEDELJKO ADAMOVIĆ

U 2. krajiškoj brigadi bio sam do oslobođenja Prnjavora, 9/10. jula 1943. kada sam raspoređen u zaštitnu četu 1. bosanskog, kasnije 3. korpusa. Ranjen sam tri puta u toku rata.

Do formiranja 2. krajiške brigade bio sam borac 1. krajiškog udarnog bataljona 1. krajiškog NOP odreda. Poslije napada na Sanski Most u junu 1942. bio sam lakše ranjen u lijevu nogu i ostao u bolnici, u Jelašinovcima. Početkom novembra 1942. u sastavu 2. bataljona učestvovao sam u napadu na Bihać.

Usljed jakog otpora ustaša, mnogo nas je bilo ranjeno. Bio sam i ja ranjen od gelera ručne bombe u desnu nogu, a moj komandir bombaskog odeljenja Maćo Budimir u obe noge. Tom prilikom od deset boraca - bombaša ostala su samo dvojica bez povreda. Poslije obavljenog previjanja u bataljonskom i brigadnom previjalištu, prevezeni smo u Lušci Palanku.

U četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi, u januaru 1943. po ozdravljenju, priključio sam se svom 2. bataljonu u Benakovcu po povratku brigade sa Kozare.

Poslije višednevnih borbi za likvidaciju neprijateljske grupacije u Benakovcu i neuspjeha prouzrokovanog prodorom jakih neprijateljskih snaga od Bosanske Krupe i Sanskog Mosta, 2. brigada je bila primorana da se povuče duboko u planinu Grmeč, gdje je snijeg već bio oko jednog metra. Sa brigadom se povlačio i narod iz podgrmečkih sela - žene, djeca, omladina i starci.

Brigada je ostala u zavejanom Grmeču sedam - osam dana, gdje je, zajedno sa narodom, pored svakodnevnih borbi sa neprijateljem, pretrpjela velike gubitke zbog gladi, žeđi, smrzavanja i halucinacija.

Nakon proboja iz Grmeča i izlaska u sela Tuk Bobiju i Jelašinovce, 2. brigada se, obezbeđena od jedinica 6. brigade - odmarala da bi se zatim prebacila u Gornji Lipnik. Počeo je u to vreme uzimati maha i pegavi tifus. Veliki broj boraca i starješina je obolio. Odlučeno je, da se ranjeni i bolesni prebace u Potkozarje i Prekaju kod Drvara.

Brigada je nastavila borbeno dejstvo i poslije u Bosanskoj krajini. U tom vremenu izašla je iz sastava 4. krajiške divizije i ušla u sastav 5. krajiške divizije. Već sam i sam bio obolio od tifusa i u pokretu (nošen na nosilima) sredinom maja sa ostalim jedinicama divizije našli smo se

u srednjoj Bosni, a ja sa ostalim bolesnicima i ranjenicima u bolnici 5. krajiške divizije, u Korićanima.

Kada sam se oprostio od tifusa, vratio sam se u svoju jedinicu - 2. bataljon, 2. krajiške brigade, i učestvovao u svim borbama jedinica brigade protiv četnika, domobrana i Nijemaca oko mjesta Vulaši, Čečava, Banja Klupe, Maslovar, Šiprage i drugih sve do oslobođenja Prnjavora, 10. jula 1943. Toga dana oprostio sam se od drugova i otišao u zaštitnu četu 1. bosanskog korpusa. Ostao sam u zaštitnoj četi 1. korpusa dok se nije formirao 3. korpus i njegov prateći bataljon u selu Vidi kod Gradačca. U prištabskim jedinicama III korpusa ostao sam do konačnog oslobođenja Tuzle, 17. septembra 1944.

Iz Druge u Prvu proletersku brigadu

RADE BASIĆ

U NOP sam se uključio još 1941. godine kao omladinac, u selu Donji Lipnik, gdje sam rođen. Obavljao sam razne izviđačke zadatke i prikupljao podatke o jačini neprijatelja u susjednom selu Modro. Izvještaj sam donosio Petru Đurašinoviću i Dušanu Bajiću. Tada još nijesmo imali oružja. Jednom prilikom neprijatelj nas je uhvatio i htio da nas odvede u Stari Majdan. Međutim, spasio nas je Meho Kugić iz sela Modro, te su nas oslobodili. Nešto kasnije došao je iz Bosanske Krupe Re džo Terzić i Jovan Mutić iz Donjeg Lipnika, pa sam i za njih obavio nekoliko zadataka, povezujući ih sa ljudima koje su tražili (Marko Babić, i dr.)

Kada je nastupila 1942. godina, sa svojim bratom od ujaka i komšijom Simom Mutićem stupio sam u četu Dušana Bajića. Odmah po mom dolasku Dušan je otpustio moga oca Nikolu, koji je bio u njegovoj četi, kao starijeg čovjeka. U toj četi ostali smo do formiranja 2. krajiške brigade. Tada su nas trojicu - Radu Bašića, Simu Mutića i Milana Mutića - rasporedili u 1. četu 1. bataljona.

Poslije toga učestvovao sam u borbama brigade na Manjači, za oslobodjenje Jajca, u srednjoj Bosni prema Travniku, zatim u napadu na Sanski Most, borbama za Bosanski Novi i Bosanku Krupu. Zajedno sa brigadom prisustvovao sam smotri 4. krajiške divizije 7. januara 1943, koju je izvršio Vrhovni komandant. Poslije smotre, zajedno sa brigadom, prošao sam njen i svoj borbeni put do Kozare i Lijevča Polja, a zatim nazad, u Podgrmeč, učestvovao u borbi na Benakovcu, a zatim u grmečkoj epopeji.

Kad smo izašli iz Grmeča razboljeo sam se od tifusa i izostao iz svoje jedinice u bolnici u Podgrmeču. Kad sam ozdravio pripao sam jedinici komandanta Milančića Miljevića. On me mnogo volio pošto sam znao da rukujem svim vrstama oružja, pa mi je dao grupu boraca da ih obučavam. U to vrijeme traženi su dobrovoljci za proleterske jedinice. Javio sam se među prvim. Milančić Miljević mi je dao dva dana odmora. Vratio sam se na vrijeme i otišli smo u 1. proletersku brigadu. To je bio i moj rastanak sa 2. krajiškom brigadom. U proleterima sam ostao do kraja rata.

Moji drugovi puškomitraljesci

DUŠAN VESELINOVIĆ

Kada sam stupio kao omladinac u prateću četu 2. brigade zatekao sam u njoj dobre rukovodioce i hrabre borce. Jedan od njih bio je Luka Manojlović, rođen 1918. na domaku Samskog Mosta, tačnije na Đedovači. Prije rata bio je zemljoradnik. Bio je stasit i lijep čovjek. U borbi se isticao, hrabrio svoje borce, ponosito jurio. Po ulasku u četvrtu neprijateljsku ofanzivu u Grmeč nerado se rastajao od teškog oružja zarobljenog na Bihaću, mada je izvršio naređenje komandira prateće čete Mile Ševe i komesara Koste Banjca. Kao vodnik, prihvatao je sugestije svojih mitraljezaca i ostalih boraca.

U grmečkoj ofanzivi sam se priključio 2. bataljonu 1. četa, a Luka je prešao u 3. bataljon u kojem je ostao do šeste ofanzive, kada je došao za komandira naše čete.

Kao komandir čete nije mu bilo teško da ide u patrolu ukoliko je nedostajalo boraca. Bio sam mu pratilac na području oko Goražda kada ga je pogodio neprijateljski metak i presjekao vratne žile. Ubrzo je umro na nosilima u koloni, negdje oko pola jedan posle ponoći.

Toga dana, došli smo pod jednu kotu kod sela Čondavina kod Rogatice, tačnije 5. marta 1944. Smjestili smo se u jednu kuću u kojoj smo zarobili nekoliko četnika, koje smo zatvorili u jednu prostoriju. Kuvari su naložili vatru, a mi smo odlazili u patrole i po završenom zadatku vraćali se u četu.

Nešto oko 17 časova začulo se neko pripucavanje. Komandir čete naredio je da se brzo posjedne položaj na visu više sela, u kome smo se smjestili. Primjetili smo da se prema nama kreću Nijemci u streljačkom stroju, i da se već lijevo i desno penju na kotu. Mi se još nismo bili domogli vrha, pa smo morali u takvoj situaciji preći na odstupanje uz otvaranje vatre po neprijatelju. I neprijatelj je odgovorio vatrom, pa su pale i prve žrtve.

U mojoj blizini kod jednog drveta, vidio sam neke drugarice koje nisu bile iz naše čete. Jedna od njih je bila ranjena u grudi i tu je i ostala. Malo dalje, desno od mene, poginuo je jedan borac Italijan. Oko njega su se okupljali borci, njegovi zemljaci. Zatim, pronijela se vješt da je teško ranjen komandir čete Luka Manojlović.

Vodnik Milan Tadić i još neki trčali su pokraj nas da iznesu ranjenog druga i, u nedostatku nosila, iznijeli su ga na puškama. Kolona je krenula dalje. Kada je nastupila noć zavladala je tišina, ali nas je ob-

uzela tuga za renjenim komandiro. Odjednom se vezom pronijela vijest da je Luka umro.

U nedostatku krampa i lopate, a kuća nije bilo u blizini, Luku su drugovi koji su bili za to zaduženi ostavili pokraj naše prtime, zatrpavši ga snijegom i nabacivši grane na njega. Dok je to obavljano, mi smo nepomično stajali u koloni, i mislili na Luku, od kojeg smo se rastajali. Kada je naređeno da se krene pozdravili smo humku u kojoj je ostao da počiva naš hrabri i voljeni komandir Luka Manojlović.

*

Najveći dio moga ratovanja bio sam pomoćnik puškomitraljesca u 1. četi 2. bataljona. Oni su rijetko preživljavali rat. Komandir moje čete bio je Tomo Trninić, a politički komesar Pero Knežević. Komandir voda bio je Jovo Mrda, a desetar Pero Davidović.

Odredili su me za pomoćnika puškomitraljesca Đuri Veselinoviću, mome komšiji. Đuro se razbolio od tifusa i ostao u Trubaru, pa sam prešao kod drugog puškomitraljesca (ne mogu se sjetiti imena), koji je poginuo kod Dervente. Istog trenutka moj novi vodnik Milan Tadić i desetar Pero Davidović odredili su me za pomoćnika puškomitraljescu Urošu Majkiću, dobrom i hrabrom drugu, koji je već imao vojničkog iskustva jer je služio bivšu jugoslovensku vojsku.

Kada je komandir čete Mačo Budimir pokušao da izvuče smrtno pogođenog mitraljesca, puškomitraljezom smo štitili nastupanje našeg streljačkog stroja. Uroš se popeo na stablo jedne šljive i sa njega gađao bunker iz kojeg je sipala vatra na naše borce. Borci su se podvlačili pod bunker, ali od snažne paljbe nisu se mogli domoći palog borca rodnom od Grahova. Tada je naređeno da se povučemo. Formirali smo kolonu siromašniju za jednog puškomitraljesca. Uroš mi je pomogao da nosim municiju, iako je i on bio opterećen svojim rancem i puškomitraljezom.

Napadali smo željezničku stanicu Luplarica kod Dervente. Kada smo krenuli na juriš, domobrani su se predali. Jedan dio ih je uspio i da pobjegne.

Nešto oko 16 časova stigla su neprijatelju pojačanja iz Dervente - Nijemci sa nekoliko tenkova. Povlačili smo se preko ceste, i u nekoj šumici uzeli zaklon. Ležao sam pored Uroša i zamjenika komandira čete Dušana Savića. Prva granata je pala između Savićevih nogu, ali se zabila u meku zemlju i nije eksplodirala.

Nakon izvjesnog vremena komandir čete Mačo Budimir naredio je da se ponovo prebacimo preko ceste. U tom trenutku naišli su tenkovi, iza kojih se kretao njihov streljački stroj. Lijevo od nas Kozarčani su tukli pobočnicu neprijatelja, a desno smo mi tukli njegov streljački stroj. Uroš je samo nišanio i nas oko njega obavještavao koliko je Nijemaca palo. Kada su Nijemci odstupili, povukli smo se na odmor.

*

Po prelasku na područje istočne Bosne Uroš je, i dalje hrabro jurišao na neprijatelja sa svojim puškomitraljezom. Na području Ciganiš-

ta, kod Doboja, komandir i komesar ćete obavijestili su borce o predstojećoj akciji i o likvidaciji četnika na samoj koti Ciganište.

Borba je počela nešto oko 23 časa. Na poziv na juriš borci su krenuli naprijed, ali Uroš nije htio da podržava četnu u jurišu iz ležećeg stava, nego se uključio u streljački stroj i dejstvovao u pokretu. Poslije nekoliko naših juriša počele su padati i naše žrtve, zbog čega su komandiri naredili povlačenje na polazni položaj. Kada je svanulo, prišao nam je jedan dječak, star oko 14 godina, po imenu Ivica, zaželevši da stupi u našu četnu. Komesar Pero Knežević ga je odvrćao, govoreći da je suviše mlad i da treba da pita roditelje. Međutim, dječak je uporno zahtijevao da ostane sa nama. Najzad, data mu je puška našeg poginulog borca, i on je počeo da nišani prema četničkom uporištu i opaljuje poneki metak. Priključen je meni i Urošu. Nekoliko puta smo ga upozoravali da se ne ispravlja kada nišani, ali mladost mu to nije dozvoljavala, te je negdje oko 15 časova bio smrtno ranjen.

Uroš, srdit što nam pade novi drug, uputio je nekoliko rafala prema četnicima. Odjednom sam čuo neki šušanj iza naših leđa. Okrenuo sam se i primjetio da nam se jedan četnik približava. Baš toga časa sam punio šaržer, pa sam opomenuo Uroša. Uroš se okrenuo i jednim rafalom ga presjekao. Taj rafal je upozorio naše borce da četnici namjeravaju da zađu za leđa.

•k

Ni u napadu na Tuzlu nisam se od njega odvajao. I tu se isticao hrabrošću, naročito u napadu na Gradinu, odakle su opkoljeni Nijemci još davali otpor. Kada su Nijemci počeli iskakati i bježati prema željezničkoj stanici, Uroš ih je kratkim rafalima uništavao, a zatim je krenuo na juriš sa ostalim jedinicama. Takoreći na leđima Nijemaca stigli smo do željezničke stanice. Nijemcima su u toj borbi naneseni znatni gubici.

Na željezničkoj stanici, Uroš ih je kratkim rafalima uništavao, a zatim je krenuo na juriš sa ostalim jedinicama. Takoreći na leđima Nijemaca stigli smo do željezničke stanice. Nijemcima su u toj borbi naneseni znatni gubici.

Na željezničkoj stanici smo zatekli veliki broj njemačkih ranjenika na nosilima i u čezama. Komesar Pero Knežević nas je upozorio da ih ne diramo. Na stanici je bio i njemački magacin odjeće. Ušli smo u njega i skinuli svoju odjeću i obukli novu, njemačku.

Kada je oslobođena Tuzla, upućeni smo na položaje sa zadatkom da je branimo, jer su od Doboja nastupale jače njemačke snage s namjerom da je povrate.

Toga puta sam pridodan za pomoćnika puškomitraljescu Lazi Predojeviću, sa Predojevića Glavice kod Lušci - Palanke, tihom i mirnom čovjeku.

Te noći vodnik Pero Davidović saopštio nam je naš zadatak, kao i to ko su nam susjedi desno i lijevo, a ko je iza našeg položaja. Iza nas, na brežuljku, bila je raspoređena naša 1. četa. Pod samom kotom, iza naših leđa, bio je naš protivkolac. Zajedno sa Lazom, uzeli smo zaklon kod jednog oraha, odakle se dobro vidio teren ispred nas.

Nešto oko 15 časova lijevo od nas, na udaljenosti 300 - 400 metara, ugledali smo svjetlucanje šljemova i iskrcavanje njemačkih vojnika iz kamiona. Nijemci su se odmah postrojili u kolonu po četiri i krenuli preko poljančeta lijevo od nas.

Ispred nas nismo nikog primijetili, kao ni desno. Na povik vodnika Pere Davidovića, koji se spustio na 15-20 metara do nas »Dule, povlačite se što brže«, odmah smo shvatili i krenuli za njim.

Dok smo odstupali, jedan za drugim, preko nekog proplanka, oko nas su počele padati granate. Jedna je pala blizu nas, a zatim i druga, ali nisu eksplodirale. Treća granata je pala desno od nas, na 2 - 3 metra, i eksplodirala. Podigla me u vis, a pošto su me dohvatili geleri bio sam ošamućen. Ipak, čuo sam Lazin glas: »Vodniče, ja pogiboh«. Dođoh sebi i vidim da Laza leži desno od mene. Vodnik Davidović, vidjevši i mene iskrvavljenog, ali pri svijesti, zgrabi puškomitraljez, a meni se obrati: »Brže za mnom, da se izvučemo na položaje«. Lazo je ostao pod brdom Ilinčica smrtno pogođen.

Sa vodnikom smo krenuli uz neki put, koji su Nijemci stalno zasipali vatrom. Pod zaštitom vatre naših jedinica uspjeli smo da se domognemo položaja. Tu me previla bolničarka Dragica Todorović, a zatim sam upućen u bataljonsko previjalište.

Na putu za previjalište sreo sam Miću Kantara, koji je na konju nosio hranu borcima na položaje. Vidjeviši u kakvom sam stanju, skinuo je kabanjicu i popeo me na konja i otpremio u previjalište. Tu sam zatekao na nosilima nekadašnjeg desetara Obrada Kneževića iz Jelašino-vaca, ranjenog dum-dum metkom u stomak.

*

Kad sam izašao iz brigadne bolnice brigada je već bila na Romaniji, oko Sokoca i Rogatice. Tu sam saznao da je teško ranjen moj dobar drug puškomitraljezac Uroš Majkić. Komandir i komesar čete, dva dana pošto je Uroš ranjen, uputili su me da idem u divizijsku bolnicu da vidim kako je. Bolnica se nalazila pod Romanijom, u blizini sela Sijerci. Uzeo sam pušku i krenuo. Stigao sam u jednu zgradu sa podrumom, u kojem je ležao moj puškomitraljezac. Na pitanje bolničarke koga tražim, rekao sam im i oni su mi pokazali mjesto gdje je Uroš ležao. Našao sam ga u veoma teškom stanju. Isporučio sam mu pozdrave od komandira čete i komesara Pere Kneževića i svih boraca čete, sa željama da što prije ozdravi i vrati se u četu. Tada sam zaplakao, a on me tješio: »Ne plači Dule, takav je rat. Dule, ako iko preživi i vrati se u našu krajinu neka kaže kako sam junački poginuo«.

Nakon izvjesnog vremena pozdravio sam se sa njim, poljubio i otišao u svoju četu. Njegove riječi prenio sam komandiru, komesaru i ostalim borcima.

U brigadi do aprila 1943.

JOVO MRDA

Dvadeset sedmog jula 1941. uključio sam se u ustanak. Od početka sam bio u jedinici Đurina Predojevića, u 1. vodu 1. čete 2. bataljona, sve do formiranja 2. krajiške brigade.

Odmah poslije formiranja brigada je krenula u napad na ustaško uporište u Vrhpolju. Tu je ranjen moj komandir voda Simo Predojević. Dobio sam zadatak da ga iz brigade prebacim u bolnicu u Grmeču. Brigadu sam kasnije stigao na Manjači, gde je vodila borbe sa četnicima i udruženim njemačko - ustaškim snagama. Tu sam, po naređenju Veljka Miljevića, primio 1. vod 1. čete 2. bataljona.

Sa Manjače smo krenuli u napad za oslobođenje Jajca. Četa je dobila zadatak da likvidira neprijatelja koji je branio jedan most na Vrbasu na ulasku u Jajce, sa pravca Banjaluke. Zadatak smo relativno lako izvršili, a zatim smo bez borbe krenuli cestom u grad. Neprijatelj nas nije primjetio. Jedan ustaša, koji nam je išao u susret, vikao nam je nešto. Kada je stigao bliže i vidio petokrake na kapama, počeo je da bježi, ali je jednim metkom likvidiran. Tada je naišao pun kamion ustaša. Otvorili smo vatru i otpočela je borba. I svijetlo je ugašeno. Morali smo se povući. Jajce je oslobođeno tek slijedeće večeri.

Poslije oslobođenja Jajca, brigada je upućena na prostor Travnik - Vlašić. Tu se nismo dugo zadržavali. Uslijedile su pripreme za napad i oslobođenje Bihaća, pa smo vraćeni u Podgrmeč. Prije napada na Bihać napali smo Suvu Reku i rudnik Kozin. Tu sam bio ranjen i odnesen u bolnicu u Grmeču.

U toku napada na Bihać u bolnicu je počeo stizati veći broj težih ranjenika. Doktor Levi nam je predložio da mi - lakše ranjeni - ukoliko imamo uslova, pođemo svojim kućama. Prihvatio sam njegov predlog i pošao kući. Svakog trećeg dana išao sam na previjanje u Palanku.

To moje liječenje trajalo je do početka četvrte ofanzive. Poslije ofanzive ponovo sam bio u 2. brigadi do aprila 1943, kada sam se razbolio od tifusa i ostao u bolnici u Podgrmeču. Poslije ozdravljenja stupio sam u 6. krajišku brigadu i u njoj ostao do kraja rata.

U brigadi do šeste ofanzive

ILIJA BORČIĆ

U čuvenom bihaćkom pokolju 1941. ustaše su mi ubile oca, brata i mnogo bliskih i daljih rođaka, a ja sam dva puta uspio da pobjegnem iz njihovih ruku. Da bi me primili u partizane pobjegao sam u Liku i prevario drugove da sam rođen 1926, iako sam rođen 1928. godine.

Kasnije, krajem 1942, prešao sam iz ličkih jedinica u 2. krajišku brigadu, misleći da će ona ostati u okolini Bihaća. U 2. krajiškoj brigadi i u ličkim jedinicama najveći dio vremena proveo sam na dužnosti kurira u četi i bataljonu. U 20. romanijsku brigadu otišao sam 1944, a u njoj sam bio na dužnosti komandira voda i komandira samostalne čete.

Za vrijeme boravka brigade u Podgrmeču bio sam kurir u 4. bataljonu kod komandira čete Nikole Obradovića. Ne sjećam se tačno kada i gdje sam obolio od tifusa. Međutim, jako se dobro sjećam da sam ležao u bolnici u školi u Hašanima. Čim je prošla kriza uputio sam se u jedinicu, koja se tada nalazila u selu Bošnjaci. Pošto sam bio iscrpljen, moje putovanje do Bošnjaka trajalo je nekoliko dana. Po dolasku u Bošnjake uputili su me neko vrijeme u kuhinju, da se odmorim i oporavim. Za to vrijeme moj bataljon je bio na položaju sa ostalim jedinicama brigade prema Bosanskoj Krupi.

Međutim, moj put do Bošnjaka nije bio lak. Usput sam imao svakakvih peripetija, tako da sam jednom prilikom zamalo i glavu izgubio. Naime, obavještajna služba na terenu Rujiške i cijele slobodne teritorije bila je takva da sam nekoliko puta bio privođen kod vlasti. Najviše jada su mi zadavala djeca od 5 do 7 godina, koja su me pratila, presretala i ispitivala iz koje sam jedinice, ko mi je komandant, komesar, gdje mi je jedinica. To se ponavljalo desetak puta na dan. Kao i svaki tifusar, bio sam iscrpljen. Domobransko odijelo na meni bilo je obgorjelo od parenja protiv vaši, pa mi je čohana petokraka zvijezda izgubila boju, a pri sebi nisam imao nikakvog oružja, niti sam posjedovao bilo kakva dokumenta.

Na putu kroz Rujišku padao sam od gladi. Idući tako, ugledao sam u jednom trenutku jako poznatog čovjeka. Zapravo, bio je to čovjek iz

Like, iz sela Turjansko kod Vrhovina. Šta više, bio je to dalji rođak moje majke. Ali, zlo je bilo u tome što nisam znao njegovo pravo ime, već nadimak, koji on nije volio. Zvali su ga Muta.

Kada sam ušao u dvorište nazvao sam mu dobar dan. Čovjek je cijepao drva i onako cijepajući zamahnuo je sjekirom prema meni, pitajući me ko sam i šta tu tražim. Rakao sam mu da ga poznajem, ali nisam mu smio reći da je on Muta iz Turjanskog kod Vrhovina. Uspjeao sam da mu kažem da sam iz sela Jaske, gdje su udate njegove rođake. Tad me je počeo pitati koga sve poznajem iz mog sela. Rekao sam mu ime oca, majke i djede, a za ostale iz straha od sjekire jezik mi se svezao. Pošto sam čutao, a on je bio po naravi veoma prijek, počeo je da psuje da sam ja ustaški špijun i da neću ni korak dalje. Nekoliko puta mi je ponovio da kažem koga još znam iz sela, a ja nikako da se sjetim svoje ujne, koja je bila njegova sestra.

Radilo se o sekundama. Ja sam od straha već vidio kako sjekira ide u vis da bi dobila veći zamah. Tada se na vratima pojavila njegova ćerka, koja je bila udata u tom selu, i viknula: »Ne, tata, pa to je Ilija iz Jaske«. Dugo nisam mogao doći sebi. Međutim, tu sam se oporavio. Ostao sam cijeli dan i noćio, a sutra sam krenuo putem ka selu Bošnjaci.

Na smotri 4. krajiške divizije bio sam u stroju 4. bataljona. Kako je postrojavanje bilo po četama i po veličini, bio sam na začelju bataljona. Poslije svečanosti i ručka i podjele hrane, postrojene jedinice su se pripremale za pokret, svaka u svom pravcu. Pokretu je prethodio defile ispred vrhovnog komandanta druga Tita. U mojoj brigadi moj bataljon je nailazio posljednji. Kako sam bio najmanji, nalazio sam se na začelju moje čete. Na domak tribine svaka jedinica je uz pozdrav, pojačavala korak, tako da sam nekoliko puta prije pozdrava morao malo i da pritrčim da bih stigao one ispred sebe. Međutim, kada sam čuo komandu »pozdrav«, okrenuo sam glavu, kao i svi, i kretao se gledajući u vrhovnog komandanta druga Tita. Na bini je nastao smijeh. Kada sam pogledao u pravcu čete, oni su bili već daleko ispred mene. Skinuo sam pušku i pojurio da sustignem svoje, a sa bine se začuo još jači smijeh na moj račun.

Po završenoj smotri 2. brigada, zajedno sa 5. krajiškom, krenula je za Kozaru i Lijeve polje. Nalazio sam se u vodu koji je bio prethodnica. Vod je trebalo da pređe rijeku Sanu. Prelazili smo je malim čamcem, u koji je moglo stati pet - šest boraca. Poslije prelaska Sane prešli smo, bez zadržavanja i incidenata, i prugu i put, koji su Nijemci i noću patrolama kontrolisali. Dan kasnije, predveče, stigli smo u Podgradce. Uspjeli smo da nađemo samo nekoliko jako starih žena, ali od njih nikako nismo mogli dobiti obavještenja o neprijatelju sve dok se tu nije slučajno pojavila jedna djevojka, od koje smo saznali da patrole ne-

prijatelja nailaze samo po danu, i to po nekoliko puta, te smo se razmjestili u selu i postavili obezbjeđenja.

Prilikom boravka u Podgradcima naš bataljon je posjeo položaje na 15. kilometru. Poslije par dana smijenio nas je 2. bataljon. Jednog jutra veoma jake njemačke snage napale su 2. bataljon. Nismo čuli pucnjavu, niti eksplozije bombi, sve dok se Nijemci nisu približili Podgradcima. Tada smo istrčali i odmah stupili u borbu. Nekoliko puta toga dana pregonili smo ih preko neke riječice, a oni su nas vraćali. Na kraju, u sumrak, bili su prisiljeni da se povuku. Tada smo vidjeli da je neprijatelj imao velike gubitke. Sa izvjesnog broja poginulih poskidali smo odjeću. Pošto smo sjutra dan očekivali novi napad, povukli smo se iz Podgradca u okolna brda. Iz Podgradca su sa nama krenule dvije djevojke - Mileva i Rosa. Mileva je bila bolničarka u 4. bataljonu. Prezime im se ne sjećam.

Grmečku epopeju preživio sam kao i mnogi drugi borci naših jedinica. Jednog popodneva upućen sam kao kurir čete u štab bataljona, a zatim u štab brigade, gdje sam dobio zadatak da uspostavim vezu sa desnim susjedom. Mislim da se radilo o 5. kozaračkoj brigadi. Išao sam prema dobijenom uputstvu. Na putu nikoga nijesam sretao u sam mrak, avioni su prestali da bombarduju i, po običaju, stišavale su se i borbe, da bi sjutra, u svitanje, počeli novi okršaji i napadi Nijemaca.

Kada se već uhvatio dobar mrak, ugledao sam vatre. Pošao sam prema jednoj ogromnoj vatri. Pogodovala mi je i prtina koja je bila jako široka i velika. Nisam pretpostavljao da su tamo mogli biti i neprijateljski vojnici. Kada sam prišao bliže stao sam i pitao: »Ko je tamo?« Tad mi je tek postalo sumnjivo, jer su svi ćutali i razmicali se od vatre. Kad sam upitao da li je tamo štab 5. brigade, čuo sam povike: »Drži ga, to je kurir«. Pripucali su i potrčali za mnom. Sjurio sam se niz brdo i lutao cijelu noć, a da nikoga nisam sreo.

Sjutra dan, u zoru, počele su ponovo dolijetati formacije aviona i čula se grmljavina topova. Prema pucnjavi, vidio sam da sam jako daleko od našeg fronta. Nekoliko dana sam bio u njemačkoj pozadini. Danju sam se oprezno kretao manjim prtinama, a veći dio dana provodio sam pod jelama u blizini neke prtine. Nekoliko puta sam vidio kako Nijemci dovlače municiju na svoje položaje.

Negdje trećeg ili četvrtog dana, ozebao i ogladnio, kretao sam se više i slobodnije i nisam nailazio na Nijemce. Jednog dana oko podne pričinilo mi se da vidim dim od vatre. Skrenuo sam sa prtine i u jednoj uskoj dolini ugledao ženu sa svoje troje djece, a sa njima je bio i jedan borac i komesar čete Đuro Priča. Tu mi je žena na jednom limenom tanjiru ispržila kukuruznog brašna. Nisam se čestito ni odmorio, a iz neposredne blizine počeli su da gruvaju topovi. Palo je na mene da izvidim čiji su. Kako sam nakon nekoliko stotina metara naletio na Nijemce, pobjegao sam i više se tamo nisam vraćao.

Koliko sam poslije još ostao u Grmeču ne mogu se više sjetiti. Kasnije sam se našao sa grupom boraca iz nekih brigada kod magacina hrane. Od hrane smo našli samo ogromnu burad sa pekmezom od šljiva. Pekmez smo jeli bez ičega drugog. Kasnije sam bio veoma žedan i osjećao sam mučninu, pa sam često, nailazeći na kakvu lokvu, na putu probijao led i pio vodu. Kasnije sam uspio da uhvatim vezu sa brigadom i izađem iz Grmeča u neka podgrmečka sela.

.

Slijedio je zatim pokret u srednju Bosnu i borbe na terenu od Kotor - Varoši i Banjaluke do Prnjavora, Dervente i Teslića. Zatim smo prešli preko rijeke Bosne u istočnu Bosnu i vodili borbe do šeste ofanzive, kada sam bio ranjen. Poslije toga sam prekomandovan u 20. romanijsku brigadu.

U brigadi do Kopaonika

MIRKO MILJEVIĆ

U 2. krajišku brigadu stupio sam 5. februara 1943, u 2. četu 3. bataljona, u vrijeme grmečke epopeje. Prvi borac koga sam sreo iz te brigade preživao se Novaković (ne sjećam mu se imena). Upitao sam ga koja je to brigada i da li bi htjeli da me prime u jedinicu. Rekao mi je da je to 2. krajiška i da im se mogu priključiti. Tako sam postao borac brigade, a zatim pomoćnik puškomitraljesca i puškomitraljezac u 2. četi.

Prvi komandir čete bio mi je Vlado Bajić, veoma dobar čovjek i sposoban starješina. Nisam ga razlikovao od svojih roditelja. Vodio je brigu o svakom borcu. Bio je to utisak dječaka iz Podgrmeča koji nikad nije išao od svoje kuće i nije imao osnovnu školu.

U prvoj borbi učestvovao sam na paunovačkoj cesti. Bio je to sukob sa njemačkom motorizovanom kolonom koja je prenosila namirnice i uskršnje pakete za njihove vojnike u Bosanskom Petrovcu.

Maja 1943. u dolini jedne rječice u okolini Teslića doživio sam teške trenutke zbog tragičnih događaja koji su se tu odigrali. Naime, 2. brigada je bila u pokretu. Nije se predviđao napad na neprijateljska utvrđenja, iako ih je okolo bilo mnogo. Sa nama u koloni kretao se i štab brigade sa komandantom Đurinom Predojevićem. Neprijatelj nas je očito bio primijetio. U jednom trenutku fujuknula je minobacačka granata i pala na prostor oko štaba brigade. Od njene eksplozije komandant brigade Đurin ostao je bez ruke, a zamjenik političkog komesara brigade teško ranjen - kratko nakon toga izvršio je samoubistvo. Po odlasku komandanta Đurina u bolnicu na njegovo mjesto je postavljen Dragutin Stanić.

Nastavljene su borbe u srednjoj Bosni. Jednog dana, u planini Motajnici, vodili smo borbu sa četnicima. Položaji bataljona su se nalazili kod sela Glogovac, preko rijeke Ukrine, okrenuti prema Motajnici. Namjeravali smo da zajedno sa ostalim bataljonima napadnemo i uništimo četnike na tom terenu. Međutim, događaji su se odvijali nešto drugačije. Na okolno područje pala je gusta magla i u jednom trenutku napale su nas jake četničke snage. Prema njihovom pokretu i vatri zaključili smo

da su veoma dobro informisani o našem rasporedu i položajima. Kasnije smo saznali da nas je izdao knez toga sela, koji je sarađivao i sa nama i sa četnicima.

Povukli smo se prema selu Glogovac i tamo ostali nekoliko dana u rezervi brigade. Jednog dana, komandant našeg bataljona Mile Vučević naredio je komesaru 2. čete Neđi Ljubišiću da sa jednim vodom pokuša da uspostavi vezu sa našim jedinicama koje su gonile četnike. Ta dužnost je pripala vodu u kome sam bio i ja. Kretali smo se veoma oprezno prema planini Motajici do kasno u noć. Pošto nismo mogli da uspostavimo vezu, morali smo se vratiti natrag u Glogovac. Pri povratku, navratili smo u selo u kome smo prthodnog dana bili napadnuti od četnika. Opkolili smo ga i tamo našli kneza sela koji nas je tom prilikom izdao i njegove komšije kako piju rakiju i pjevaju. Vezali smo ga i predali štabu bataljona.

U tim borbama u srednjoj Bosni kod mesta Pribinić izgubio sam i svog prvog puškomitraljesca kome sam bio pomoćnik. Preživao se Tačić. Bio je to moj učitelj, drug, prijatelj, hrabar borac i veoma dobar čovjek. Veoma teško sam podnio njegovu smrt. Osim toga, na dan njegove pogibije nisam mogao biti sa njim na položaju jer sam bio bolestan.

Druga krajiška brigada prešla je iz centralne u istočnu Bosnu. Posle više manjih borbi pripremala se operacija za oslobođenje Tuzle.

Bio je lijep jesenji dan, kasno popodne, kada nam je komandant brigade na jednoj poljani saopštio da te večeri krećemo u napad na garnizon u Tuzli.

Tri noći smo napadali. Treće noći smo krenuli prema Gradini, uzvišenju iznad grada. Ušli smo u groblje i uzeli zaklone. Otvorio sam vatru. Iznad mene je ispaljena crvena rakteta, pa sam zaključio da se neprijatelj povlači. Krenuo sam naprijed i vido napuštena neprijateljeva artiljerijska oruđa.

Svitalo je lepo jesenje jutro. Posjeli smo jednu zgradu i prostor oko nje. Iza jednog velikog drveta postavili smo puškomitraljez. Između nas i neprijatelja bila je šuma, a pala je i gusta magla. Nijemci su znali da smo ušli u grad. Iskoristili su maglu i krenuli u protivnapad. Napala su nas dva tenka i pješadija. Gađali su zgradu, bilo je gotovo neizdržljivo u dimu i prašini. Branili smo se, bilo je nas tridesetak, a njih mnogo više. Neprijatelj je uspio da opkoli zgradu. Bačene su bombe. Nastao je pravi metež. U tom krkljancu, komandir voda Stojanović naredio je da krenemo u proboj. Koristeći dim i prašinu, krenuli smo na juriš. U jednom trenutku primijetio sam da sam ostao sam. Kretao sam se u pravcu odakle smo nastupali. Nosio sam četiri stotine metaka. Naišao sam na četiri borca, među kojima je bio i politički komesar Neđo Ljubišić.

U trenutku kada sam pogledao prema zgradi koju sam nedavno napustio vidjeli smo bijelu zastavu. Pitali smo se ko bi to mogao biti. Drugovi iz 1. bataljona obavijestili su nas da se predaju Nijemci. Tada je neko rekao da ispod nas ide jedna neprijateljeva kolona prema štabu

naše brigade. Bili smo na pošumljenom terenu. Nas petorica smo se brzo rasporedili. Trojica su posjela položaj na određenom rastojanju, a dvojica su odlučila da izađu pred neprijateljevu kolonu i prisile je na predaju. Tako smo i uradili. Kad je kolona naišla pozvali smo ih na predaju. Međutim neprijatelj je odbio naš prvi zahtjev. Otvorili smo vatru i prvih nekoliko je pokošeno mecima. Tri borca su u šumi vikala: »Opkoli«. Bila je to naša taktička varka, koja je na sreću uspjela. Nijemci su počeli da odlažu oružje. U međuvremenu, stigli su i ostali drugovi iz štaba i zajedno smo razoružali neprijateljevu jedinicu. Tuzla je konačno bila oslobođena.

Ušli smo u sastav 27. istočnobosanske divizije. Nastupila je šesta ofanziva. Često smo se nalazili u okruženju i izlazili iz obruča. Takva je situacija bila i na Romanovcu.

U maju 1944. brigada je ušla u sastav 17. divizije. U Crnoj Gori, kod Berana, sukobili smo se sa balistima.

Spajanje sa srpskim jedinicama uslijedilo je u Srbiji. Prelazeći preko Ibra, sukobili smo se sa jakim četničkim jedinicama. Uspjeli smo da ih razbijemo.

U borbi iznad Aleksandrova ranili su me četnici. Bio sam puško-mitraljezac. Tako ranjenog, jedva su me izvukli borci Marić i Bogdan Mandić. Dospio sam u brigadnu bolnicu. Bio sam ranjen u desno rame, u kome je ostalo zrno. Nakon nekog vremena dr Hajro Kulenović mi je izvadio zrno. Bio sam u brigadnoj bolnici sve do dolaska brigade na teritoriju Užica i Čačka. U borbama oko Čačka vratio sam se u bataljon, i bio nekoliko dana u jedinici. Poslije toga, pozvan sam u štab bataljona, gdje su mi saopštili da me zbog nedovoljno zarasle rane, a i zbog predstojećeg dugog puta brigade, upućuju u Beograd u pratnju vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita. Rastao sam se od svojih drugova i otišao u Beograd.

Sa brigadom do aprila 1943.

MIROSLAV ĐURIĆ

Oktobra 1942. riješio sam da idem na vojni kurs u Jasenici. U to vrijeme Đurin je zatražio popunu 2. brigade. Javila nam se četvorica iz Đurića, a iz Donjeg Lipnika samo Simo Mutić. Iz Đurića su bili: Miroslav Đurić, Petar Đurić, Branko Đurić i Jovo Đurić. Pripremili smo se i sakupili kod škole u Lipniku. Prijatelji su nam savetovali da tražimo ulazak u 2. bataljon, pošto je većina Lipničana bila u njemu, dok su u 1. bataljonu bili sve sami Kozarčani. Kada smo krenuli štab brigade je bio u Hadrovcima. Tu smo prenoćili i uveče dobili raspored. Nas petorica smo raspoređeni u 1. bataljon, koji je bio na položaju u Podvidači, iznad Ovanjske. Kada smo došli u bataljon rasporedili su nas u 3. četu.

Naveče stigli smo u Podvidaču, u selo Radakoviće. Kada su se borci vratili sa položaja pitali smo se kako će nas prihvatiti. Prijem je međutim bio odličan. Kada su večerali, u svojim porcijama donijeli su i nama večeru, a zatim prostrli slamu po podu i pozvali nas na spavanje. Dobio sam mjesto do Rajka Basraka, mitraljesca iz Vladimirovca. Bio je krupan čovjek, a ja prema njemu dijete. Od prvog dana smo se zavoljeli i nismo se razdvajali sve vrijeme dok sam bio u 2. brigadi. Bio sam mu pomoćnik na puškomitraljezu. Desetar je bio Vaso Popović od Knežpolja, a vodniku je bilo ime Miloš, prezimena mu se više ne sjećam. Komandir čete je bio Gojko Miloica iz Radmirovaca, a komesar Rajko Vlajčić sa Kozare. Komandant bataljona bio je Dušan Egić od Prijedora.

Bili smo na položaju oko Demiševaca do 6. januara 1943, a 7. januara Otišli smo za Jasenicu, na smotru 4. krajiške divizije, koju je izvršio Vrhovni komandant, drug Tito.

Iz Jasenice smo krenuli za Kozaru, a zatim za Podgradec gdje smo likvidirali jednu žandarmerijsku stanicu. U toj borbi sa mnom su bili Simo Mutić i Marija Bursać. Nas troje smo se privukli pod same puškarnice. Marija je bila između nas dvojice. Žandarmi su bacili bombu i Mariju teško ranili. Čitavo desno bedro su joj sasjekli geleri. Simo se onesvjestio, ali nije bio ranjen. Mene je malo ošamutilo, ali sam bio priseban. Marija je jaukula i govorila: »Braćo mila ostavite me«. U to vri-

jeme posada zgrade je ostala bez municije i njih pet je izišlo iz zgrade i predalo se. Ušao sam u zgradu, i tu zatekao mnogo teško ranjenih žandara. U zgradu je ušao i zamjenik komandanta brigada Đurin Predojević. U jednoj prostoriji smo zatekli teško ranjenog komandira ove posade u krevetu, sa praznim pištoljem u ruci. Po likvidaciji ovog uporišta vratili smo se u mjesto razmještaja i sjutradan se odmarali sve dok nismo pošli na položaj prema Jablanicama.

Stigli smo na jedno brdo i tu zauzeli položaj. U svanuće smo primijetili jake snage neprijatelja kako nastupaju, preko jednog polja, prema našim položajima. Otpočela je jaka minobacačka vatra i neprijatelj je krenuo u napad. Zbog njegove nadmoćnosti, bili smo primorani da se povučemo na pogodnije položaje. Naišli smo na neke napuštene neprijateljeve rovove i tu se zaustavili i sačekali neprijatelja. Mislili su da smo se povukli mnogo dalje, pa su se na toj čistini grupisali. Iskoristili smo priliku i otvorili vatru iz sveg oružja. Nanijeli smo im velike gubitke. Neprijateljevi minobacači su stalno tukli. Tu nam je od granate poginuo jedan borac.

U tome je stigao kurir iz 1. čete i rekao nam: »Povlačite se što hitnije, 1. četa je opkoljena, ali ima jedan mali prolaz i možete se izvući.

Uspjeli smo da se izvučemo iz okruženja. Odmah smo se uputili na zbornu mjesto, koje se nalazilo kod jedne crkve na Kozari. Tu sam zatekao i svog komšiju Branka Đurića, koji je bio teže ranjen, te nije mogao krenuti sa brigadom. Kad smo se postrojili, zamjenik komandanta brigade saopštio nam je da je otpočela neprijateljska ofanziva i da moramo što prije, preko Sane, stići u Podgrmeč.

Kada smo došli blizu Sane neprijatelj je bio u pokretu prema Prijedoru. Uspjeli smo da pređemo Sanu a da nas ne primijeti. Pošli smo preko sela: Budimlić Japre, Halilovaca, Rujiške i drugih, i došli do Benakovca. Na Benakovac smo stigli naveče i prenoćili u nekim kućama. Neprijatelj je takođe bio na Benakovcu. Sjutradan smo izašli na položaj. Avioni su bombardovali i mitraljirali čitav dan. Nismo se mogli kretati, već smo ostali tamo gdje se ko našao. Neprijatelj se bio utvrdio na jednom brdašcu pokraj ceste. Pred zoru smo krenuli prema njemu i obustrano otvorili vatru. Imali smo mnogo ranjenih boraca. Vatra je bila tako jaka, da smo jedva uspjeli da izvučemo ranjenike. Smjenjivali su se juriš za jurišem. Neprijatelj je imao velike gubitke. Bio je na izdisaju. Kad je trebalo da ga dotučemo, stiglo je naređenje da se povlačimo, jer je neprijatelj od Bosanske Krupe probio front naših snaga i nastupao je ka Benakovcu. Slična situacija je bila i na pravcu Sanskog Mosta.

Uputili smo se na Grmeč. Tamo smo preživjeli sve ono što je preživio izbjegli narod i jedinice - glad, žeđ, hladnoću. Jednom sam sa jednom desetinom zalutao, ali smo se posle dva dana ponovo sreli sa brigadom i sa njom izašli iz Grmeča.

Po izlasku iz Grmeča pošli smo preko Skucanog Vakufa i Lipnika u pravcu Hetrovaca. Tu smo se odmarali dva dana. Potom smo krenuli na Kozaru.

Neko vrijeme smo bili na Kozari, a zatim smo se vratili nazad za Rujišku. U Rujiškoj smo se odmarali nekoliko dana kod Jovice Drljače. Tu smo se Simo Mutić i ja razboljeli od tifusa, pa smo prebačeni u bolnicu u Hašane. Simo je bio pokretan, a ja potpuno nepokretan. Smjestili su nas u neku kuću, gdje smo prenoćili. Kada je svanulo, Simo je otišao u bolnicu da pita šta će biti sa nama. Rekao mi je da onaj ko je pokretan i kome je kuća u blizini treba da ide kući. Kada je Simo krenuo, kazao sam mu da svrati kod mog oca i da mu kaže da dođe po mene. Naveče mi je došao otac, stavio me na konja i odveo kući. Dvadeset dana sam bio nepokretan. Kada sam se okrijepio i počeo hodati propitivao sam se za 2. brigadu. Odbor mi je rekao da je brigada otišla za Liku. U to vrijeme na Kozari se nalazila 6. brigada, i ja sam pošao u nju. U njoj sam ostao do kraja 1945. godine.

Naprijed kukavice!

JOSIP TVRZ PEPI

Kad bismo išli u akciju, obično bi to bilo noću. Prvo bismo se neprimijetno privlačili što je moguće bliže neprijateljskom položaju. Pritajeno bismo čekali na ugovoreni znak za napad, a zatim jurnuli na juriš. Uz vatru iz oružja, vikali bismo. Nešto radi održavanja veze, jer noću nismo vidjeli jedni druge, pa smo po glasu određivali gdje se ko nalazi, a našto zato da zbunjujemo neprijatelja. Vikali bismo, na primjer: »Naprijed, Miloše! Naprijed Galibel!«, već prema tome ko se pored koga nalazio. Zatim: »Opkoli! Hvataj ih žive! Zalomi desno krilo! Eno ih bježe! Na taj način smo među neprijatelja unosili pometnju. Jer, za vrijeme pucnjave iz rova nije mogao kontrolisati da li neko zaista bježi ili ne. Tako posijana nesigurnost često nam je dobro došla.

Pri jednom takvom napadu na utvrđeni položaj opasan rogovima krenuli smo u juriš i počeli da uzvikujemo naše povike. Tada je u četi bio i borac koji se preživao Kukavica, a mislim da mu je ime bilo Mirko. U trenutku kad smo jurnuli prema neprijateljskom položaju jedan borac je povikao: »Naprijed Kukavice!« Na to se iz neprijateljskih rovova čuo glasan smijeh i povici: »vidi ih kukavice. Natjeruju ih da idu naprijed. Kukavice neće da idu...«, i slično.

Ne sjećam se da li smo tada zauzeli neprijateljske položaje. Međutim, dobro se sjećam da smo na sastanku skojevaca i članova Partije - takav sastanak smo držali poslije svake bitke i na njemu detaljno analizirali uspjehe i promašaje u borbi - zaključili da našeg dobrog i hrabrog druga Kukavicu u borbi više niko ne smije da nazove prezimenom.

To je za uvijek ostala moja brigada

DRAGO ANDULAJEVIĆ

Iz moje porodice troje je bilo u 2. krajiškoj brigadi. Dva brata i sestra. Stariji brat Vaso učestvovao je u pokretu od ustanka 1941, a na dan formiranja brigade otišao je u 3. bataljon. Učestvovao je u svim borbama 2. brigade do četvrte ofanzive, u kojoj je ranjen i, sa Centralnom bolnicom, evakuisan prema Neretvi, a zatim u Crnu Goru. Poslije završetka pete ofanzive vratio se kući u Lušci Palanku na oporavak. Poslije oporavka stupio je u 3. krajišku proletersku brigadu i poginuo krajem 1943. u borbi za oslobođenje Livna.

Sestra Perka, koja je bila omladinski rukovodilac na terenu, stupila je u 2. brigadu pred početak četvrte ofanzive. Preživjela je ofanzivu i kasnije, kad je sa brigadom stigla na Kozaru, razboljela se od tifusa, pa je ostala na Kozari. Po ozdravljenju je stupila u kozaračke jedinice.

Iako najmlađi u porodici, brzo sam bio primljen u SKOJ, a zatim 1942. izabran ispred omladine u Narodnooslobodilački odbor. Tu sam radio na prikupljanju hrane i odjeće, a zatim sam obavljao i druge zadatke - izvodio diverzije na putevima, prugama, sjekao telefonske veze, i drugo. Radili smo i na skupljanju žetve. Bio sam član Prve saničke omladinske brigade, a kasnije sam izabran za člana Opštinskog komiteta SKOJ-a u Lušci Palanci.

Pred početak četvrte ofanzive, pošto sam u 2. krajiškoj imao brata i sestru, priključio sam se toj brigadi. Bio sam raspoređen u prištapske jedinice u intendanturi, dok se nisam razbolio od tifusa u Gornjoj Sanici, odakle su me prebacili u bolnicu, u Korčanicu. U toku jednog bombardovanja te bolnice bio sam teško ranjen, pa sam na liječenju ostao šest mjeseci. Po ozdravljenju sam ponovo raspoređen na rad u srezu, odnosno u Lušci Palanku kao omladinski i politički radnik.

Iz tog, relativno kratkog perioda, posebno se sećam napada na uporište u Sanskom Mostu. Mi, omladinci, bili smo angažovani za iznošenje ranjenika. U jednom trenutku naišao je zamjenik komandanta 2. brigade Đurin Predojević i upitao me: »Mališa, jesi li gladan?« Imao sam kod sebe jednu torbicu i u njoj omanje parče hljeba. Dodirnuvši je, odgovorio sam: »Biće dosta dok se Sana oslobodi«. Na to mi je, osmjehnuvši se, Đurin odgovorio: »E, moj mališa, poješćeš ti i to hrane i torbicu prije nego se Sana oslobodi«.

Najteži prizor sam doživio u bolnici na Korčanici, kada sam bio i ranjen. Precizno gađajući, Nijemci su tu pobili veliki broj ranjenika i bolesnika. Dijelovi ljudi i pobijenih konja visili su po granama drveća. Tu sam i ja postao invalid u petnaestoj godini.

Moj nezaboravni drug

ILIJA BUKARICA

Milan Gavrilović iz sela Hašana, zasèlak Kozin, sin Pere i Đurđije, rođen 1920. godine, bio je omalen, ali je velikim i veselim srcem osvajao simpatije svake sredine. Bio je izrazito živahan, brz i spretan. Isticao se u svim seljačkim poslovima. Bio je brz kopač, žetelac i kosilac. Plakao je kao dijete kada početkom 1941. godine nije bio primljen u bivšu jugoslovensku vojsku prilikom regrutovanja. Jednostavno, nije podnosio neuspjeh.

U masovni ustanak naroda Podgrmeča uključio se odmah. Učestvovao je u svim akcijama ustanka na ustaška uporišta: Dubovik, Bosansku Krupu, Budimlić - Japru i drugim, i bio na položajima i stražama za čuvanje slobodnih sela. Po formiranju aktiva SKOJ-a u selu Hašani, u jesen 1941, postao je njegov član. U tom aktivu smo se dobro zbližili, jer smo radili na istim zadacima. Tada sam i ja bio dorastao omladinac, iako sam od njega bio mlađi oko 4-5 godina. Taj aktiv je razvio obimnu i plodnu političku i kulturno-zabavnu aktivnost. Njegovi sastanci, radni i teoretski, bili su česti. Horska i dramska sekcija redovno su organizovali priredbe za narod Hašana i susjednih sela. Milan je bio neumorni član horske sekcije. Organizovanost omladine bila je potpuna. Sve je bilo posvećeno borbi i za borbu. Idejna podloga bila je klasna borba i socijalna pravda u slobodi. To je oduševljavalo omladinu, i ona se odazivala svakom pozivu za akciju.

Najednom sastanku aktiva SKOJ-a u toku zime 1941/1942. proučen je neki dokument - proglas kojim je pozivana omladina da stupi u borbene redove. Tada se javilo većina muškaraca - skojevaca za dobrovoljni odlazak u partizane. Dogovoreno je da se prve nedelje održi zbor omladine, a kao primjer drugima da se prvi jave skojevci. Tako je na zboru sačinjen povelik spisak dobrovoljaca. Svi su oni otišli, ko prije ko poslije, do kraja maja 1942. godine. Milan i ja smo kasnije bili raspoređeni u 1. bataljon 1. krajiškog odreda, zvani Đurinov bataljon, prilikom njegovog formiranja, ali ne u istu četu.

*

Taj bataljon je prije stupanja u sastav brigade imao najtežu borbu u ljetu 1942, prilikom napada na Sanski Most. Đurin je za ovu borbu preveo bataljon na desnu obalu rijeke Sane, gdje se nalazio i glavni dio grada, ali su iza leđa bataljona bila bliža neprijateljeva uporišta: Trnova,

Sasina, Šrljevit, Tomina Palanka, Vrhpolje. Napad je izveden noću i trebalo je do zore slomiti otpor neprijatelja. Budući da je noć u to doba godine veoma kratka, da već oko tri sata počinje da sviće i da se već oko 3,30 časova dobro vidi, nama je ostajalo veoma malo vremena za tako ozbiljnu borbu i osvajanje tako branjenog uporišta. Bataljon je energično napadao. Njegove snage su se našle u svim dijelovima grada, ali je počelo da sviće, a otpor neprijatelja nije savladan. Iza leđa bataljona čuo se neprijatelj iz bližih uporišta - pucnjava, pa čak i komande. S obzirom na to da se dan nije smio čekati u gradu, naređeno je izvlačenje jedinica bataljona preko Kruhara i Tramošnj. Bataljon je pretrpio velike gubitke. Među borcima se govorilo da je poginulo 84 borca. Tada sam prvi put osjetio gorčinu neuspjeha i veliku tugu za drugovima. Posebno sam tugovao za mojim komšijom i kumom Milanom Čukom, kome sam, kao dečkić, pred sam rat bio vjenčani kum, a kumovao sam i na krštenju njegovog sina. Žalio sam Milana Vukomanovića iz Hašana, desetara, koji je sa cijelom desetinom ostao odsječan u jednoj kući i dugCK davao otpor, dok svi nisu izginuli.

Moj drugi drug iz skojevskog aktiva, Milan Gavrilović, takođe nije izašao sa nama iz Sanskog Mosta. To je bila tragedija za porodicu, posebno za majku Đurđiju. Ja sam izbjegao svaki susret sa tom porodicom, jer nisam vjerovao da bih izdržao. Ali, vrijeme je u bataljonu prolazilo, rane su zacjeljivale, borbe nastavljane, i to još intenzivnije, sve do formiranja 2. krajiške brigade.

Po ulasku bataljona u sastav 2. brigade došlo je do izvjesnog preformiranja. To je dovelo i mene u 1. udarnu čet u među nove drugove. Sam čin formiranja brigade i dolaska u novu sredinu snažno je djelovao na mene. Bio sam nekoliko dana pod posebnim utiskom velike snage brojne brigade, koju sam vidio postrojenu u Rodića gaju, kod sela Bošnjaci.

Tada sam doživio i najveće iznenađenje. Naime, bio sam na putu u moju jedinicu, kad ugledah kako prema meni ide »pokojni« Milan Gavrilović. Ukočio sam se od iznenađenja. On je to primijetio i javio mi se da bi me vratio u stvarnost. Mojoj sreći nije bilo kraja. Pitanja su mi navirala kao bujica, jer sam htio odjednom da saznam šta se to sve sa njim dogodilo.

Rekao mi je da je to duga priča, i ja sam je tek kasnije u cjelini, sa svim detaljima čuo.

Milan je u borbi na Sanskom Mostu bio odsječen od jedinice, pa se morao skrivati u grmlju. Pored njega su prolazili neprijateljski vojnici pretražujući teren poslije odstupanja jedinica bataljona. Sačekao je slijedeću noć i izvukao se u selo Tramošnju. Sakrio je oružje, šinjel, bluzu i kapu, a zatim došao u kontakt sa mještanima tražeći posla. Primio ga je jedan od najbogatijih seljaka da obavlja poljoprivredne poslove. Pošto je Milan bio veoma spretan, gazda ga je zavolio i ponašao se prema njemu kao prema članu domaćinstva.

U to vrijeme četnici su gotovo svakodnevno dolazili u selo, pa i kod tog domaćina, sa kojim je neko od njih bio i u rodbinskoj vezi. To mu je teško padalo, jer je bivao u situaciji da sa njima ruča ili večera, i uvijek je bilo pitanje za njega da bi na neki način saznali ko je on, kako

je dospio tu, gdje je naučio tako dobro da radi. Stalno je imao utisak da se u njega sumnja.

Jednom prilikom je podoštravao stožinu, a jedan od četnika je pridržavao. Kada je vidio kako je Milan naoštrio sjekiru i vješto uradio taj posao, četnik je bio uporan da što više sazna o njemu, pa je rekao da ne vjeruje da Milan govori istinu o sebi. Milan je uporno tvrdio da je rodom iz sela Vrbaljani, da je najviše živio van svog sela i služio kod seoskih gazda i tako naučio da radi sve poslove. Četnici su se bahato ponašali, pili, gozbe pravili, prizivali seljake na saslušanje, prijetili ljudima, ženama i djeci.

Domaćin Milanov je takođe posumnjao u njegovu priču, pa ga je i on pitao ko je i odakle je, i obećao mu pomoći za sve što mu treba. Milan je uvidio da je taj seljak veoma uticajan, ali i veoma dobar čovjek, pa mu je povjerio ko je i šta je sve doživio, te ga zamolio da mu pomogne da se prebaci u Podgrmeč.

Seljak mu je pomogao i on se našao u svom bataljonu.

U komandi bataljona su mu dozvolili da ide u četu u koju želi. Izabrao je da bude u istoj četi i desetini sa mnom. Tako smo nas dvojica bili jedini iz krupskog sreza u našoj četi, ali i komšije, drugovi sa sijela, prela, igranki, ustaničkih i skojevskih dana. Sve što smo osjećivali ili doživljavali zajednički smo analizirali i ocjenjivali. Takvo osjećanje prema drugu veoma imponuje, ali i obavezuje. Nisam smio učiniti nešto što bi mi pred njima umanjilo vrijednost. Osim toga, mogle su za to saznati i moje komšije, a naravno i djevojke iz sela. Trebalo je u svakoj prilici da nekako budeš među boljima i da se istakneš. Često su se tražili dobrovoljci za razne zadatke, a nas dvojica smo se gotovo redovno javljali bez obzira da li se radilo o većim grupama, patrolama, udvojenim strazama ili drugom. Kada su zatraženi dobrovoljci za formiranje bombaške desetine čete nismo ni tada gledali preda se. Taj posao smo obojica već isprobali prije nego smo se sastali u toj četi.

Drugovali smo Milan i ja u istoj četi, vodu i desetini od formiranja brigade i dijelili radosti uspjeha i tugu neuspjeha, ili za poginulim drugovima. Tako smo prošli borbe na Manjači, oslobođenje Jajca, Bihaća, teške borbe na Bosanskom Novom, Sanskom Mostu i u četvrtoj ofanzivi. Milanova majka Đurđija bila je najupornija u posjetama i donošenju hrane sinu i njegovim drugovima. Kad god je čula da je brigada vodila neke borbe, evo nje sa torbom kruške, orasi, rakija.

Po oslobođenju Bihaća brigada je u toku novembra vodila žestoke borbe napadajući na Bosanski Novi i razbijajući utvrđenu liniju Bosanski Novi - Mijska Glava - Ljubija - Sanski Most. Majka Milanova našla nas je više puta i donijela punu svoju torbu. Početkom decembra otpočele su borbe za oslobođenje Sanskog Mosta, mjesta na kojem je jedanput Đurđija ožalila sina Milana.

Čim je čula da je brigada došla kod Sanskog Mosta odmah je krenula da obiđe sina. Došla je sa punom torbom na položaj koji je držala 6. krajiška brigada. Tu je našla neke svoje komšije i pastorka Jovana Gavrilovića, Milanovog starijeg brata po ocu. Tada je napad naših jedinica bio iscrpljen, a neprijatelj je, po pristizanju pojačanja, prešao u protivnapad. Došlo je do povlačenja naših jedinica, pa se sa njima po-

vukla i Milanova majka. Ona je taman bila dobro poodmakla i već bila na sljedećoj liniji koju su posjedale neke naše jedinice radi zaustavljanja neprijatelja, kada je minobacačka granata pala pored nje i smrtno je pogodila.

Poslije uspješnih borbi na Bihaću, oko Bosanskog Novog, Ljubije i Sanskog Mosta, brigada je učestvovala na smotri 4. krajiške divizije u Jasenici 7. januara 1943. godine. Oduševljenju boraca, zbog susreta sa Vrhovnim komandantom, nije bilo kraja.

Poslije, smotre brigada je upućena na područje Kozare. Tamo je vodila borbe na pruži Bosanski Novi - Prijedor, na putu Dubica - Prijedor, oko Gradiške i u Lijevo Polju. Zbog napada neprijatelja na Podgrmeč se vratila usiljenim maršom. Čuli smo da je neprijatelj već upao duboko na slobodnu teritoriju Podgrmeča. Po stizanju u Podgrmeč, brigada je već prve noći napala neprijatelja na Benakovcu. Bili smo iznenađeni ubitačnom vatrom neprijatelja. Već smo imali i prve žrtve, ali bez ikakvog uspjeha. Borbe su nastavljene narednih dana. Noću smo polazili u napad, a vraćali smo se u zoru natrag. Kasnije smo prestali da se vraćamo, nego smo ostajali preko dana na položajima oko okruženog neprijatelja, izvodeći ponekad i dnevne napade.

Jednog dana, poslije izvjesnih uspjeha u noćnom napadu i osvajanja nekih položaja, neprijatelj je napustio dio posjednutog prostora i povukao sa njega snage na preostali prostor. Smatrali smo da smo na putu da likvidiramo tu neprijateljsku grupaciju. Čitav dan smo vodili borbu i potiskivali ga na manji prostor. Gledali smo kad su Nijemci sa dva manja tenka dolazili na brisani prostor da pakuju mrtve i ranjene. Naš top je posijao oko njih nekoliko granata, ali ih nije pogodio.

Poslije tog uspješnog dana, povukli smo se uveče sa položaja u najbliže zaklone, na večeru i odmor. Moj vod je bio odmah iza prve kose, u jednoj kući, u kojoj smo naložili vatru i prostrli slamu na koju smo polijegali. Umjesto spavanja, zaorila se pjesma. Milan je tako od srca pjevao da se umor gotovo nije osjećao. Imao sam utisak da smo dugo pjevali, kad u našu sobu upade politički komesar čete Pero Knežević i energično naredi da se odmah spremimo i krenemo, jer četa polazi u napad. Pozvao je Milana i mene da pođemo s njim, jer će bombaši imati posla.

Taj preokret je bio kao grom iz vedra neba. Priznajem da je meni teško pao. Milan je to i naglas izgovorio. Rekao je da mu se uopšte ne ide na taj bombaški zadatak. To komesar Pero nije uzeo kao izričit zahtjev, pa nije reagovao ni kada je Milan to ponovio, iako smo praktikovali da dozvolimo borcima da ne pođu u akciju ako osjete neki strah, mada ne znam da je tu mogućnost neko koristio.

Krenuli smo za komesarom i ubrzo se našli sa ostalim drugovima iz drugih vodova. Tek što smo krenuli, našli smo se sa druge strane kose, prema vatri neprijatelja. Paljba je uveliko trajala, jer su neke jedinice već otpočele napad, a neprijatelj ga je očekivao i sa drugih strana, pa je na sve strane pucao nasumice. Mi smo se ispred čete uspješno prebacili preko nekih njiva i uz stranu koja je nagnuta prema Grmeču, i ubacili pod dobar zaklon, koji je činila usječena cesta. Bili smo prilično grupisani, jer smo morali dobro da izvidimo i dogovorimo se

kako da krenemo dalje. Tek što smo se svi našli na cesti, gdje nismo ni bili u ležećem položaju, jer je visok usjek ceste to omogućavao, eksplodirala je granata baš među nas.

Dok sam još razmišljao kako sam prošao, vidjeh neke drugove kako se kotrljaju i govore da su ranjeni. Vidio sam da se ni Milan nije pomjerio sa mjesta. Javili su se još neki da su ranjeni. Milan se više nije micao. Prišli smo mu jedan drug i ja, i vidjeli da je krvav po licu, ali da daje znake života. Zabavili smo se oko ranjenih i utvrdili da su od nas deset tri ranjena i jedan mrtav. I Milan je već bio mrtav. Bilans je bio više nego porazan. Od deset bombaša pet je izbačeno iz stroja prije nego što smo počeli da izvršavamo zadatak.

Brzo su pristigli ostali drugovi iz čete sa komandom čete. Brzo je naređeno što da se radi. Tražio sam da ne budem u grupi koja je određena da sahrani Milana i još jednog druga, jer sam znao da ne bih mogao podnijeti da vidim kako ga spuštaju u zemlju. Sjećam se da sam bol za Milanom osjetio kao nikada do tada. Ali kako su minuti i sati odmicali taj bol je bio sve veći. Osjetio sam strašnu pustoš i prazninu oko sebe iako je oko mene bilo i drugih ljudi i teških događaja. Ali, nije bilo Milana. Ja sam i do tada često bio na zadatku i van zadatka bez njega, ali mi nije nimalo nedostajao jer sam znao da nas očekuje susret i razgovor o svemu što se zbilo i doživjelo.

Taj prvi dan protekao je u nekoj posebnoj gužvi i zadacima, jer sam određen da otpratim ranjenika, preko Grmeča, u bolnicu koja se nalazila u Lastvi kod Krnjeuše. Sa mnom je, iz druge čete, taj zadatak obavljao Ljubo Štrikavac, moj Hašanac i drag drug, izrazito vedrog duha kao i Milan. Kada smo ranjenike predali u bolnicu i vratili se dva - tri kilometra, vidjeli smo nalet neprijateljske avijacije na bolnicu. Dobro smo vidjeli da su pogođene baš barake bolnice. Šta je sve bilo uništeno i koliki su gubici bili ne znamo, ali smo zbog toga potišteni krenuli u svoje jedinice.

Ovu priču iz prvih mjeseci borbenog puta brigade posvetio sam jednom od njenih mladića - boraca, mome drugu Milanu. On nije imao sreće da svoje doživljaje poslije rata sam kazuje. Da jeste, govorio bi onako kako je sve doživljavao, a ja ga oživljavam kroz svoje doživljaje. On to zaslužuje kao moj najbliži drug i komšija, i kao divan drug i borac, mladi čovjek sa velikim nadama u bolji život za koji se borio. Takvih mladića bilo je mnogo, sa istim boračkim kvalitetima koji su sa velikim žarom i optimizmom izvršavali sve ratne zadatke, radovali se svakom uspjehu, imali svoje snove o životu u slobodi. To su najljepše godine u životu ljudi. Preživjeli su dužni da ožive koliko mogu likove svojih palih drugova. Drug Milan me zadužio da se nađem u njegovoj kući umjesto njega. Njegov otac Pero očekivao me kao sina. Prva čast počinjala je medom i rakijom, što se po našem običaju priprema i daje najdražem gostu. Posjećivao sam ga dok je bio živ, punih dvadeset godina poslije rata.